پرۆژەی تـوێـژیـنـەوەی جـیـهـانـی

دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

خاوەنی ئیمتیاز
دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا
ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژە

ئەرسەلان حەسەن

بابان ئەنوەر

باوان عومەر

2017

خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

www.ideafoundation.co
ideafoun@gmail.com
www.facebook.com/dezgai.idea
07701955044 - 0533220180

ناوی کتێب: چین و ئێران
بابەت: توێژینەوەی سیاسی
نوسەران: د. فهد مزبان خزار - منوشهر دوراج - مایکل سینگ
وەرگێڕانی: محەمەد چیا
دیزاین: ئومێد محەمەد
پێداچوونەوەی: ئاکۆ عەبدولمەجید
هەڵەچن: زریان رەحیم - نیاز کەمال - کەیوان عومەر - کاوان عەبدولرەحمان - ژیار عەلائەدین
چاپ: چاپخانەی حەمدی
تیراژ :500دانە
ساڵی چاپ: 2017
نرخ: 1500 دینار
شوێنی چاپ: سلێمانی - کوردستان
نۆبەتی چاپ: چاپی یەکەم

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
ژمارەی سپاردن (1817)ی ساڵی 2016 ی پێدراوە

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (155)

تـوێـژیـنـەوەی جـیـهـانـی

چین و ئێران

د. فەهد مەزبان خزر
مەنوچەهر دوراج
مایکل سینگ

وەرگێڕانی: محەمەد چیا

پێڕست

ڕەهەندە ستراتیژیەکانی پەیوەندیەکانی ئێران–چین.........................7

فراوانبوونی پەیوەندیەکانی ئێران–چین و ڕەهەندە ستراتیژیەکانی....39

چین چی لە ڕێککەوتننامەی ئەتۆمی ئێران دەچنێتەوە؟................81

رەهەندە ستراتیژیەکانی پەیوەندیەکانی ئێران–چین

د. فەهد مەزبان خزر

ناوەڕۆکی ئەم بابەتە:

یەکەم: بایەخی جیۆستراتیژی ئێران لە ئەژمارە چینیەکاندا
دووەم: نەوتی خاو و کاریگەری لەسەر پەیوەندیەکانی ئێران-چین
سێیەم: سیاسەتی چینی و پەرەسەندنەکانی دۆسێی ئەتۆمی ئێرانی
چوارەم: رەهەندی ئابوری لە پەیوەندیەکانی ئێران-چین
پێنجەم: گۆڕاوە ئەمەریکیەکان لەهاوکێشەی ئێرانی- چینیدا

پوختەی توێژینەوەکە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە هـەوڵـدەدات وەڵامـی کۆمەڵێك پرسیاری ورژێنراو بداتەوە لە بارەی پەیوەندیەکانی ئێران-چینەوە، لەوانەش: سروشتی پەیوەندیەکانی ئێران-چین چۆنە؟ رەهەندەکانی؟ بایەخی جیۆستراتیژی بۆ ئێران بەپێی حساباتە چینیەکان؟ کاریگەری نەوتی خاو لەسەر پەیوەندیەکانی ئێران-چین چیە؟ رەنگدانەوە گریمانەکراوەکان لەسەر ئابوری جیهان؟ کامەیە ستراتیژیەتی چینی بۆ روبەڕوبوونەوەی پەرەسەندنەکانی دۆسێی ئەتۆمی ئێران؟ کامەیە رەهەندی ئابوری لە پەیوەندیە ئێرانیە-چینیەکاندا؟ دواجاریش کاریگەری گۆڕاوە ئەمریکیەکان لە پەیوەندیەکانی هەردوو وڵاتدا؟ هەڵوێستی چین چیە لە ململانێی ئەمریکی ئێرانی؟ چین قوربانی بە کام یەك لەو دوو لایەنە بدات. ئایا قوربانی بە پەیوەندیەکانی بدات لەگەڵ یەکێتی ئەوروپا و ویلایەتە یەکگرتوەکان، بەتایبەت کە ئەمەی دواینیان خۆی مەڵاسداوە لە چین و چاوەڕوانی ساتمەیەك دەکات چین بیدات و لێپێچینەوەی لەگەڵ بکات، یان قوربانی بە ئێران و دەسکەوتە ئابورییە گەورە و هەنوکەیی و ئایندەییەکانی بدات تێیدا.

پێشەکی

پەیوەندیەکانی ئێران-چین بە یەکێك لە بنەما گرنگەکان دادەنرێت لە سیاسەتی دەرەکیی چیندا، ئەو پەیوەندییانە کۆن، قوڵ، هەمەجۆر و پەلوپۆدارن. بەڵام وەك کۆنی و قوڵیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی دەوڵەتی ساسانی. کاتێك گەشتیاری چینی جانگ تشیان (zhang Qian) لە ساڵی (126ی پ.ز) سەردانی فارسی کرد. بڵاوکراوە چینیەکان ئاڵوگۆڕیی رۆشنبیریان لەنێوان چین و فارسدا تۆمارکردوە، کە بە (parthia) ناوی هاتوە. لە سەردەمی ئیسلامیشدا فارس رۆڵێکی گرنگی گێڕاوە لە بڵاوکردنەوەی ئیسلام لە رێگەی ئاوریشمەوە لە چین، هەروەها پەیوەندیگەلێکی بەهێز بەدیارکەوتن لە بواری رۆشنبیری و فەلەکناسیدا.

لە سەردەمی نوێدا پەیوەندییەکانی ئێستای چین و ئێران پشت بە هاوکێشەیەك دەبەستێت، کە سادە دەردەکەوێت: ئاڵوگۆڕکردنی شمەك و خزمەتگوزاریە تەکنەلۆژیە پیشەسازیە چینیەکان، لە بەرامبەر نەوت و گازی سروشتی لە ئێران. بەڵام ئەم ئاڵوگۆڕە، وادیارە ئاسایی بێت، بەڵام بەشێوەیەکی ریشەیی لە ئاڵوگۆڕە بازرگانیەکانی نێوان وڵاتاندا، بەهۆی کاریگەریە راستەوخۆکانیەوە لەسەر سستمی نێودەوڵەتی، جیاواز دەبێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە چین لە ساڵی 1993وە بۆ یەکەمجار لە مێژوی درێژی خۆیدا بۆتە هاوردەکارێکی تەواوی وزە، هەتا بە تێپەڕبوونی کات، وایلێهاتوە لە لوتکەی ئەو وڵاتانەدا، کە هاوردەکاری نەوتن لە جیهاندا، رکابەری ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دەکات، ئەم وەرچەرخانەش پاڵدەنێت بە ئەژدیهای تینوی چینیەوە، کە دابڕبووە لە دەرامەتەکانی وزە لە خۆرهەڵاتی دور، بۆ ئەوەی بە درەنگوەختی رو لە دەروازەکانی خۆهەڵاتی ناوەڕاست بکات.

بەپێچەوانەی ئامڕازە روسیەکانەوە بۆ هاتنە ناو هاوکێشەکانی ناوچەکە و گرنگترینیان سیاسەتی دەرەکی و فرۆشتنی چەکە، چین ئێستا لە رێگەی بازرگانی و رێککەوتنە زەبەلاحەکانی وزەوە دێتە ناو خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، لێرەدا دەروازەکە بە فراوانی لەبەردەم هاریکاری ئێرانی-چینی دەکرێتەوە، بەهۆی ئارەزوی زانراوی چین و پێویستی ئاشکرای ئێران بۆ سودوەرگرتن لە چین وەك قورساییەکی هاوسەنگی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە روبەڕوبوونەوەی توندی لەگەڵیدا بەهۆی دۆسێی ئەتۆمیەوە. بایەخی ئێرانیش وەك چوارەم گەورەترین بەرهەمهێنی نەوت و دووەم گەورەترین بەرهەمهێنی غازی سروشتی لە جیهاندا، بەهۆی سروشتی ئابوری چینیەوە، لای چین زیاتر دەبێت، کە پشت بە هەناردەکردن دەبەستێت و لەسەر بەدیهاتنی رێژەگەلێکی بەرز لە گەشەپێدان و بەکارخستنی هاوڵاتیە چینیەکان، ئەمەش دەخوازێت سەرەتا خواستی رولەزیادبوو لەسەر وزە دەستەبەربکات.

لەم روانگەیەوە پەکین هەوڵ بۆ فرەجۆرکردنی سەرچاوەکانی دەدات لە وزە، بەشێوەیەك تەنها پشت بە نەوتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست نەبەستێت، هەر بۆیە پشتیوانی لە پێگەکانی دەکات لە ئاسیای ناوەڕاست هەتا بتوانێت بێتە ناوچەی دەریای قەزوین و جوگرافیای ئێرانیش دوو خەسڵەت و تایبەتمەندی پێدەبەخشێت: کێڵگەکانی باشور کە دەڕوانن بەسەر کەنداوی عەرەبیدا، بەشێکی گونجاو لە نەوتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی بۆ دابیندەکەن، بەڵام باکوری ئێران هەلی روانینێکی نایاب بەسەر دەریای قەزوینی دەوڵەمەند بە نەوتدا بە چین دەبەخشێت.

کێشەی توێژینەوەکە

کێشەی توێژینەوەکە لەم پرسیارەوە سەرچاوەدەگرێت: کامەیە پێگەی جوگرافی ئێران لە ستراتیژیەتی چینیدا؟ کامەیە ئایندەی ئەم پەیوەندیە لە روانگەی جیۆسیاسیەوە لەژێر رۆشنایی گۆڕانکاریە سیاسیە نێودەوڵەتیەکاندا؟ هەڵوێستی چین لە ململانێی ئەمریکی- ئێرانی چیە؟ دەبێت چین بەکام لەو دوو لایەنە قوربانی بدات، ئایا قوربانی بە پەیوەندیەکانی دەدات لەگەڵ یەکێتی ئەوروپا و ویلایەتە یەکگرتوەکان بەتایبەتی ئەمەی دواین خۆی لە چین مەڵاسداوە و چاوەڕێی ساتمەیەك دەکات لێی بۆ لێپێچینەوەی یان قوربانی بە ئێران و بە دەسکەوتە گەورە هەنوکەیی و ئایندەییەکانی دەدات تێیدا؟

هەردوو گریمانەی توێژینەوەکە

لەرێگەی گرفتی توێژینەوەکەوە و ئەوەی لێی دەکەوێتەوە لە لێکۆڵینەوەی رەهەند ستراتیژیی پەیوەندیەکانی ئێران- چین، دەکرێت ئەم دوو گریمانەیە دابڕێژرێت:

1- نەوت، بەهۆی ئەو بایەخ و گرنگییە زۆرەی هەیەتی لە بزواندنی خلۆکەی گەشەی ئابوری لە ئێستا و ئایندەدا، پێگەیەکی

سەنترالْ داگیردەکات لە پەیوەندیە ئاڵوگۆڕییەکانی نێوان چین و ئێران، بەشێوەی فارگۆنێکی گرنگ، ئیعتیبارە ناوچەیی و هەرێمیەکانیش رۆڵی خۆیان لە بەرزکردنەوەی ئەم پێگەیە و گەشەپێدانیدا دەگێڕن.

2- چین ستراتیژیەتێکی هاوسەنگی گرتۆتەبەر بۆ روبەڕوبوونەوەی دەرهاویشتەکانی ململانێی ئەمریکی-ئێران، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی هەیە بە ئاریشەی دۆسێی ئەتۆمی ئێرانەوە، کە سیاسەتی رازیکردنی هەموو لایەنەکان دەگرێتەبەر. کاردەکات لەسەر قوربانی نەدان بە هیچ لایەنێك. ئەو پێویستی بە نەوتی ئێرانی هەیە، هەروەك چۆن پێویستی بە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هەیە لە روی ئابوری و سیاسی و تەکنەلۆژیەوە.

ئەگەر رازیبووین بەم دوو گریمانەیە، ئەوا توێژینەوەکە کۆمەڵە پرسیارێکی تەوەرەیی دەوروژێنێت، دیارترینیان: کامەیە سروشتی پەیوەندیەکانی ئێران-چین؟ رەهەندەکانی؟ بایەخی جیۆستراتیژی بۆ ئێران بەپێی حساباتە چینیەکان؟ کاریگەری نەوتی خاو چیە لەسەر پەیوەندیەکانی ئێران-چین؟ رەنگدانەوە گریمانەکراوەکان لەسەر ئابوریی جیهان؟ کامەیە ستراتیژیەتی چینی بۆ روبەڕوبوونەوەی پەرەسەندنەکانی دۆسێی ئەتۆمی ئێران؟ کامەیە رەهەندی ئابوری لە پەیوەندیە ئێرانی-چینیەکاندا؟ دواجاریش کاریگەری گۆڕاوی ئەمریکی لە پەیوەندیەکانی ئێران-چین؟ بەم پرسیارانە و لەرێگەی ئەم پێدراوانەی خوارەوە هەوڵدەدەین نزیکبینەوە لە وەڵامەکان:

یەکەم: بایەخی جیۆستراتیژی ئێران لە حساباتە چینیەکاندا:

ئێران بە یەکێك لە گرنگترین ئەو وڵاتانە دادەنرێت، کە شوێنێکی «جیۆستراتیژیی تایبەت» و «کاریگەر» داگیردەکات، ئەو دەکەوێتە بەشی باشوری خۆرئاوای کیشوەری ئاسیا لە نێوان هەردوو بازنەی پانی (41.50-25.50) پلەی باکور و هێڵی درێژی (4-463) پلەی خۆرهەڵات

(نەخشەی 1)، ئێران پانتاییەك داگیردەكات بە روبەری (1648000 كم دوجا،(1) وەك پردێك وایە ناوەڕاستی ئاسیا و خۆرهەڵاتی ئاسیا، هەروەها خۆرئاوای ئاسیا و خۆرهەڵاتی دەریای ناوەڕاست بە یەكەوە دەبەستێتەوە، لە خۆرهەڵاتەوە پاكستان و ئەفغانستان سنوری ئەون، لە باكورەوە توركمانستان، ئازەربایجان، ئەرمینیا، توركیا و بەحری قەزوین. لە خۆرئاواوە عێراقە، لە باشوری خۆرئاواوە كەنداوی عەرەبی و كەنداوی عوممانە. بڕوانە خشتەی(1).

ئەوەی بایەخی ستراتیژی ئێران زیاد دەكات ئەوەیە خاوەن یەدەگێكی گەورەی نەوت و گازە، دەكرێت دەرك بە رادەی بایەخی ئێران بكرێت بە روانین لە هەندێك ژمارە. بەپێی دواین ئاماریش، كە لەلایەن «ئیدارەی زانیاریەكانی وزەی نێودەوڵەتیەوە دەرچووە»، ئێران خاوەنی دووەم گەورەترین یەدەگی نەوتە لە جیهاندا بەبڕی (137.62 ملیار) بەرمیل لە ساڵی 2009، سعودیەش پێش ئەم دەكەوێت لە یەدەگدا (264.06 ملیار) بەرمیل، پاشان عێراق بە پلەی سێهەم دێت، كە یەدەگی دەگاتە (115 ملیار) بەرمیل.(2) بۆیە تێكڕای بەرهەمی ئێستای ئێراندا شتێك نیە جگە لە فاكتەرێك لەنێو چەندین فاكتەر، بەهاكەی زیاد دەكات كاتێك دەبەسترێتەوە بە توانای بەرهەمێنانی ئایندەیەوە. كە وێڕای ئەوەی سعودیە خاوەن گەورەترین یەدەگی نەوتیە، ئەوا ئەوپەڕی رێژەكانی بەرهەمدەهێنێت، كە دەگاتە (8.190 ملیۆن بەرمیلی رۆژانە ساڵی 2009،(3) ئەگەری ئەوەش هەیە نەتوانێت بەرهەمەكەی بەشێوەیەكی گرنگ زیادبكات لە ماوەی بیست ساڵی ئایندەدا، لەكاتێكدا پێشبینیدەكرێت خواستی جیهانی بەرێژەی (50%) زیادبكات، لە ئەنجامی زیادبوونی بەكاربردنی جیهانیەوە بەگشتی، لە ویلایەتە یەكگرتوەكان و چین و هندستان بەشێوەیەكی تایبەتی.(4) ئێرانیش وەك دەوڵەتێك بەدیاردەكەوێت كە خاوەن توانستگەلێكی گەشەی بەرهەمهێنانی گەورەیە، ئێستا رۆژانە (3.725) ملیۆن بەرمیل

بەرهەمدەهێنێت،(5) دەشتوانێت لەگەڵ هەندێك وەبەرهێنان لە پیشەسازی نەوتدا بەرهەمێنانی دوو هێند بکات. بەم پێیەش، ئەوا گرنگی ئێران وەك دەوڵەتێکی بەرهەمهێن، پاڵێوراوە بۆ ئەوەی لەساڵانی دواتردا مەزنتر بێت. پاشانیش نەوت تاکە سامانێکی ئێران نیە لەبواری وزەدا. ئەو هەروەها «خاوەن دووەم گەورەترین یەدەگی غازی سروشتیە»، کە بەپێی ئاژانسی زانیاریەکانی وزەی نێودەوڵەتی بە (29610) ملیار مەتر چوارگۆشە دەخەمڵێنرێت، دواى ئەویش روسیا دێت، کە خاوەن (47573) ملیار مەتر چوارگۆشەیە لە غاز. (80%)ی غازی ئێران سودی لێوەرنەگیراوە.(6)

نەخشەی (1) پێگەی جوگرافی ئێران

هەروەها ئەوەی زیاتر بایەخی جیۆستراتیژی ئێران زیاددەکات ئەوەیە کە ناوچەی کەنداوی عەرەبی بە بوارە ئۆرگانیە سەرەکیەکەی

خـۆی دادەنـێـت، کـە بـەرزخـوازیـەکـانـی و خواستە سیاسی و ئابوریەکانی بەدیدەهێنێت، ئەمەش بەشێوەیەك لەشێوەکان دژ دەوەستێتەوە لەگەڵ سیاسەتی ئەمریکادا، هاوکاتیش بەجۆرێك لە جۆرەکان لەگەڵ تێڕوانینی چینیدا کۆکدەبێت، کە دژ بەوە نییە ئێران ڕۆڵێك لەناوچەکەدا بگێڕێت، لەگەڵ قورسایی هەرێمی ئەودا بگونجێت.(7)

ستراتیژیەتی چین لە «کەنداوی عەرەبی» خۆی دەبینێتەوە لە پارێزگاریکردن لەوەی «کەنداو» بە کراوەیی بمێنێتەوە، لەرێگەی سازان و کارکردنێکی ستراتیژی لەگەڵ ئێران، بەهۆی ترسان لەوەی گەمارۆیەکی دەریـایـی ئەمریکی بەرپابێت لەسەر رێگاکانی هەناردەی وزە بۆ چین لەکاتی رودانی قەیرانێك لەنێوان پەکین و تایوان. لە وتارێکدا لە رۆژنامەی «Strategy & Management» ساڵی 2000، تانگ شیبینگ دەڵێت: چین پێویستە هاوشانی ئێران بوەستێت بۆ روبەڕوبوونەوەی هەژمونی ئەمریکی لە «کەنداو» لەرێگەی هاوپەیمانە عەرەبەکانییەوە، وەك سعودیە و وڵاتانی «کەنداو». بەوپێیەش ویلایەتە یەکگرتوەکان و هاوپەیمانەکانی زاڵن بەسەر کەناری خۆرئاوای «کەنداوەکە»دا، ئەوا چین هاوشانی ئێران دەوەستێت لەپێناو زاڵبوون بەسەر کەناری خۆرهەڵاتی «کەنداوەکە»دا و رێگیریکردن لە داخستنی تەواوەتی لەرێگەی سەپاندنی گەمارۆیەکی دەریایی. لەمەودای کورتخایەنشیدا، چین دەستدەکات بە بونیادنانی هێڵی بۆری وشکانی و هێڵی ئاسن، هەروەها رێگای خێرا هەتا جێگرەوەیەکی هەبێت لەبەرامبەر هێڵەکانی گەیاندنی دەریایی، کە لەژێر پاسەوانی هێزە دەریاییەکانی ئەمریکادایە، هەروەك چۆن لەمەودای دوردا کار لەسەر بونیادنانی توانا دەریاییەکانی دەکات.

خشتەی (1)

درێژیی سنورە وشکانی و دەریاییەکان لەنێوان ئێران و وڵاتانی دراوسێیدا

	ناوچەی سنور	درێژی سنور بەکیلۆمەتر	
		ووشکانی	دەریایی
1	ئێران- ترکمنستان	992	
2	ئێران- ئازەربایجان	610	
3	ئێران- ئەرمینیا	35	
4	ئێران- دەریای قەزوین		740
5	ئێران –تورکیا	499	
6	ئێران– عێراق	1458	
7	ئێران– کەنداوی عەرەبی و کەنداوی عوممان		2440
8	ئێران– ئەفغانستان	936	
9	ئێران- پاکستان	909	
	کۆی هەمووی	5439	3180

SOURCE:HTTP:WWW.NATIONSENCYCLOPEDIA.COM/INDONESIA- TO-MONGOLIA/IRAN.HTML.

چین تەنها پێویستی بە ئێران نابێت بۆ پارێزگاریکردن لە پەیداکردنی نەوت لەکەنداوی عەرەبی، بەڵکو هەروەها بەوپێیەی کە دەکەوێتە سەر رێگای ئاوریشمی نوێ بۆ وزە، کە کەنداوی عەرەبی و دەریای قەزوین و ئاسیای ناوەڕاست بە چینەوە دەبەستێتەوە. لەم تۆڕە ئاسیاییەش بۆ ئاسایشی وزە، چین پێویستی بە زنجیرەیەك هێڵی بۆری دەبێت، لەناویشیدا هێڵی بۆری لەنێوان ئێران و پاکستان و پێبەستی ناوخۆیی لەنێوان ئێران و تورکمنستاندا، کە پێکدێت لە پێبەستێکی وشکانی راستەوخۆ لەنێوان ئێران و چیندا، ئەوەش بە ئامانجی خۆلادان لە گەروی مەلەقا، کە لەژێر پاسەوانیی هێزە دەریاییەکانی

ئەمریکا دایـە. لەمانگی دیسەمبەری ساڵی 2009، تورکمانستان ڕایگەیاند: دەستدەکات بە هەناردەکردنی غازی سروشتی بۆ چین، لە ڕێگەی کۆمەڵە بۆرییەکی نوێوە. وا دیاریشە ڕێگای ئاوریشمی نوێ بۆ وزە لەسەر شێوە کۆنەکەی ئاوریشم دەبێت، لەگەڵ ڕاڕەوە وشکانی و دەریاییەکاندا.(9)

دووەم: نەوتی خاو و کاریگەری لەسەر پەیوەندیە ئێرانیە-چینیەکان:

خواستی رولەزیادبوو لەسەر نەوتی خاو لە سایەی گەشەی سەرسامکەری چیندا لە مەودای زیاتر لە دەیەیەکدا، فاکتەری یەکەمە لە هاندان بە ئاڕاستەی بەهێزکردنی پەیوەندیەکان لەگەڵ ئێران، بەتایبەتی لە سایەی ڕکابەری توندی گەورە وڵاتانی بەکاربەری نەوتدا بۆ دەستەبەرکردنی هاوردەکانی لەم شمەکە ستراتیژیە. لە بەرامبەردا، ئێران دەزانێت چین بە بازاڕێکی ئایندەیی هەرە گەورە دادەنرێت بۆ بەرهەمەکانی لە نەوت و پێکهاتەکانی، بەتایبەتی لە چوارچێوەی سزا نێودەوڵەتیەکان، کە بەهۆی بەرنامەی ئەتۆمیەکەیەوە بەسەر ئێراندا سەپێنراون.

چین توانی لە ساڵی 2008 ژاپۆن تێپەڕێنێت لە پلەی دووەم گەورەترین هـاوردەکـاری نـەوت لەجیهاندا لـەدوای ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە، جگە لەوەی پێشتریش دووەم گەورەترین بەکاربەری نەوت بووە لە جیهاندا. لەساڵی 2009 چین ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکای تێپەڕاند لە بەکاربردنی وزەدا، بەمەش بووە گەورەترین بەکاربەری وزە لە جیهاندا، ئەمەش لە ماوەی سەد ساڵی ڕابردودا یەکەم جارە وڵاتێك بتوانێت لەم بوارەدا پێش ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بکەوێت. لە ساڵی 2010 هاوردەکانی چین لە نەوتی خاو گەیشتە (4.1) ملیۆن بەرمیل، ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت بۆجاری یەکەم لە مێژوی خۆیدا ناچار بووە (51.8%) ی پێویستیەکانی لە نەوت لە دەرەوە هاوردەبکات هاوشان لەگەڵ

دابەزینی بەرهەمی ناوخۆیی لە نەوت بەرێژەی 0.5% بەراورد بە ساڵی 2008 سەرەڕای کۆششە بەردەوامەکان و وەبەرهێنانە گەورەکان بۆ زیادکردنی بەرهەمی ناوخۆیی، لە سایەی پێشبینیە ئایندەییەکان، کە ئاماژە دەکەن بە بەرزبونەوەی رێژەی هاوردە نەوتیەکانی لە دەرەوە بۆ ئەوەی بگاتە (65%) لە ساڵی 2020.(10)

بەم پێیەش، نەوت پێگەیەکی ناوەندیی داگیردەکات لە پەیوەندیە گۆڕاوەکان لەنێوان چین و ئێراندا، متمانە ناوخۆیی و هەرێمی و نێودەوڵەتیەکانیش رۆڵی خۆیان دەگێڕن لە بەدیارخستنی ئەم پێگەیە و پەرەپێدانی، ئاماژەی ئیمزاکردنی رێککەوتنێکی مەزن لە نێوان هەردوو وڵاتدا بۆ ماوەی 25 ساڵ، لە تشرینی یەکەمی 2004، بە بەهای (70) ملیار دۆلار، کە بەپێی ئەم رێککەوتنە ئێران غازی شل و نەوت دەداتە چین، سەرەڕای رێککەوتنێکی تر بۆ بونیادنانی پاڵاوگەی چڕکردنەوەی غاز لە شاری بەندەرعەباس کە دەکەوێتە باشوری ئێرانەوە. لەکاتێکدا کە پێویستی زۆری ئێران بۆ وەبەرهێنانی دەرەکی بە دیاردەکەوێت، بەتایبەتی دوای بەدیارکەوتنی سستی نواندنی وەبەرهێنانە خۆرئاواییەکان لە پیشەسازی نەوتی ئێرانیدا.(11)

هەردوو وڵاتیش سەردانی لوتکە بۆ لای یەکتر ئەنجامدەدەن وەك ئارەزویەك بۆ کاراکردنی میکانیزمەکانی هاریکاری لە بوارەکانی غاز، پیشەسازیە نەوتیەکان، کەرتی پیترۆکیمیاوی، بونیادنانی هێڵەکانی بۆری، رێگەی خێرا و تونێل، پێدانی تەکنەلۆژیای چەکی چینی بە ئێران، لە سایەی هاوکێشەی پترۆ-ئێرانی لە بەرامبەر تەکنەلۆژیا و کەلوپەلە سەربازیەکاندا، کە ئەمە هاوکێشەیەکە زاڵە بەسەر ئاراستەی دەرەکی ئێرانیدا، ئەو رۆڵە گرنگەی تەکنەلۆژیا دەیگێڕێت لە سیاسەتی دەرەکیدا، بەتایبەتی لە حاڵەتی ئێرانیدا. لەبەرامبەریشدا، چین ئەوە پەیڕەودەکات، کە پێیدەوترێت دیبلۆماسیەتی نەوت، ئامانجی توندوتۆڵکردنی پەیوەندیەکانە لەگەڵ وڵاتە نەوتیەکاندا، کە لێیانەوە نەوت هەناردەدەکرێت، بەشێوەیەکی تایبەت لەگەڵ دراوسێکانیدا. وا دیارە سیاسەتی لەخۆگرتنی دوولایەنە و ئەو بڕینی پەیوەندیەی کـەوا کارگێڕی ئەمەریکی سەپاندویەتی بەسەر ئێراندا، ئەو

وەڵامدانەوەیەی کە وڵاتانی خۆرئاوایی سەبارەت بە جێبەجێکردنی نیشانیان داوە، هۆکارێکی سەرەکی بوو بۆ گەشەکردنی پەیوەندیە سەربازیەکانی نێوان ئێران و چین، بەتایبەتی کاتێك سزا ئابوریە ئەمریکیەکان لەساڵی 1996وە بەسەر ئێراندا جێبەجێکران، لەرێگەی یاسای داماتۆ کە ئامانجی بێبەشکردنی ئەو کۆمپانیانەیە کە هاریکاری ئێران دەکەن لەوەی بچنە ناو بازاڕی ئەمەریکیەوە یان دەسکەوتنی دڵنیایی، کە زیاتر بێت لە دە ملیۆن دۆلار لەساڵێکدا لەلایەن بانکی هاوردە و هەناردەی ئەمریکیەوە، هەروەها رێگرتن لەبەشداریکردن لە گرێبەستە حکومیەکان یان بازرگانیکردن بەو سەنەداتانەوە، کە گەنجینەی ئەمریکی دەریاندەکات.(12)

ئێستا ئێران بەدووەم گەورەترین هەناردەکاری نەوت دادەنرێت بۆ چین، تاران (14%)ی نەوتی هاوردەکراوی چین دابیندەکات، بەشێوەیەك کۆمپانیا نەوتیەکان بەشداری لە وەبەرهێنانی پرۆژە نەوتیەکاندا دەکەن لە ئێران، لەم بوارەشدا کۆمپانیا چینیەکان شوێنپێی کۆمپانیا ئەوروپیەکان هەڵدەگرن، کە خۆیان لاداوە لەو گەمارۆیەی بەسەر ئێران و پیشەسازیە نەوتیەکەیدا سەپێنراوە، بۆ نمونە، کۆمپانیا چینیەکان لەساڵی 2000، ئیمتیازی دەرهێنانی غازی سروشتییان وەرگرت، هەروەك چۆن کۆمپانیا چینیەکانی تر رێککەوتننامەیان واژۆکرد بۆ بونیادنانی وێستگەی پاڵاوتنی نەوت لە تاران و تەبرێز و بونیادنانی وێستگەی پترۆڵ لە باکوری ئێران بە بەهای (150) ملیۆن دۆلار، هەروەك چۆن کۆمپانیای (سینۆپیك)ی چینی لەساڵی 2001 هەستا بە بونیادنانی رۆخی بەندەرێکی نەوتی مەزن لە بەندەری (نکا) لەسەر کەناری دەریای قەزوین لە باکوری ئێران، هەروەها هەستا بە چاککردنەوەی پاڵاوگەی نەوتی لە شاری تاران و رەی و تەبرێز(13).

سەرکردایەتی ئێرانیش درك بە حەقیقەتی سەنتراڵییەتی نەوت دەکات لە پرۆژەی گەشەپێدانی چینیدا. زیادەڕۆییش نییە، کە پێویستی چین بۆ نەوت وایلێدەکات بیکاتە ناوەندێکی

فشاری نێودەوڵەتی گەورە. لەو روانگەیەوە کە چین وڵاتێکە زیاتر لە ملیارێك و 300 ملیۆن کەس تێیدا دەژی، هەروەها خاوەن ئابورییەکی گەشاوە و هەڵاوێردە، بــەردەوام رو لەهەڵکشانە بەرێژەی ساڵانەی (910%-)، پاشانیش چین وایلێهاتوە بەشێوەیەکی رو لەزیادبوو پشت بە نەوتی هاوردە ببەستێت. لەکاتێکدا کە یەدەگی جێگیربووی نەوت دەگاتە (20.35) ملیار بەرمیل، ئەوا هاوردە نەوتیەکانی نیوەی بەکاربردنی بۆ نەوتی خاو پێکدەهێنن. سەرەڕای ئەوەی چین بۆ چەندین دەیەی درێژ خۆبەسێتی (اکتفاء ذاتی) بەدیهێنابوو، ئەوا فشاری گەشەی ئابوری و خراپی ئاستی بەجێگەیاندنی کۆمپانیا حکومیەکان وایان لە چین کرد، هەتاوەکو بۆ یەکەمجار لە ساڵی 1993 نەوت لە دەرەوە هاوردەبکات (14). ئەم پشتپێبەستنەش زیادیکرد، هەتا قەبارەی هاوردەکردنی لە ساڵی 2010 گەیشتە رێژەی (51.8%)، زیادبوونی پێویستی چینیش هانی ئەو وڵاتە دەدات بە ئاڕاستەی فراوانکردنی سیاسەتەکانی بۆ ئەوەی بکشێت بەرەو ئەو ناوچانەی تر، کە مێژویەکیان هەیە لە قەیرانەکان لەگەڵ چین. لەژێر رۆشنایی ئەو راستییەشدا، کە چین دەبێتە یەکێك لە سێ ئابورییە هەرە گەورەکەی جیهان لە ماوەی نیو سەدەی ئایندەدا. هەروەك چۆن فراوانبوونی ئابوری و زیادبوون و پەرەسەندنی جوڵەی پیشەسازی و فراوانکردنی بەرنامەی موشەکە ئاسمانییەکان و زیاد بەکاربردنی ناوخۆیی لەو وڵاتەدا وایکردوە قەبارەی خواست لەسەر نەوت و غاز بەردەوام لەزیادبووندا بێت، ئەمەش وا لە چین دەکات لە ئایندەیەکی چاوەڕوانکراودا ببێتە بەکاربەرێك(ی سەرەکی) نەوت لە جیهاندا و دەخوازێت بایەخ بە پەیوەندیەکانی بدات لەگەڵ وڵاتە نەوتیەکاندا. ئەو مەسەلەیەش زۆر گرنگە، زیادبوونی نیگەرانی ئەمریکایە لەوەی نمونەی ئەم مامەڵە نەوتییانە لەنێوان چین و ئێراندا، دەکرێت وا لە چین بکات سەبارەت بە بەرزخوازیەکان و بەرنامە ئەتۆمیەکەی پارێزگارییەکی دیبلۆماسی لە ئێران بکات.

سێهەم: سیاسەتی چینی و پەرەسەندنەکانی دۆسێی ئەتۆمی ئێرانی:

شتێکی سروشتییە کە چین بایەخێکی «زیاتر» بە دۆسێی ئەتۆمی ئێران بدات لە بەرامبەر ئەو بایەخە نەوتییەی ئێران هەیەتی، ئێستا پشتیوانی لە مافی یاسایی ئێران دەکات لەوەی بۆ مەبەستی ئاشتی توێژینەوە و پەرەپێدان لە بواری ئەتۆمیدا بکات، ئەگەر هاتو ئەوە هاوڕێك و گونجاو بوو لەگەڵ ڕێککەوتننامەی بڵاونەبوونەوەی ئەتۆمیدا، بەڵام لە هەمانکاتدا دژی هەر وڵاتێك دەوەستێتەوە بە بیانوی بەکارهێنانی ئاشتیانە بەشداریبکات لە بڵاوبونەوەی ئەتۆمیدا، هەروەها پشتیوانی لە چارەسەکردنی کێشەی ئەتۆمی ئێران دەکات لە ڕێگەی وتوێژ و گفتۆگۆوە لە چوارچێوەی ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆمیدا. چین دژ بە هەر هەڕەشەیەکی سەربازی دەوەستێتەوە بەتایبەتی لێدانی خۆپارێزی لەدژی ئێران لەلایەن هەر وڵاتێکی ترەوە(15).

هەڵوێستی چینیش لەناو هەڵوێستە نێودەوڵەتیەکاندا وادەردەکەوێت وەك ئەوەی بەتەنها بخوێنێت لـەدەرەوەی ریزی کۆمەڵەی (5+1)، کە بریتین لە پێنج وڵاتە ئەندامە هەمیشەییەکەی ئەنجومەنی ئاسایش و ئەڵمانیا. سـەرەڕای فشارە نێودەوڵەتییە بەردەوامەکانیش، کە روبەڕوی پەکین بوونەوە و دەبنەوە، بۆئەوەی رازیبکەن هەتاوەکو هەڵوێستی نـەرم بکات، بـەڵام ئەو هێشتا سەپاندنی سزاکان رەتدەکاتەوە، جەخت لەوە دەکاتەوە کە هێشتا دەرگا لەبەردەم چارەسەرێکی دیبلۆماسیدا دانەخراوە، کە ببێتە مایەی چارەسەرێکی گونجاو و شیاو بۆ قەیرانەکە. وەك دەڵێت رەتی بنەمای سزاکان دەکاتەوە لەبەر هۆکارگەلێکی ئەخلاقی، لەبەرئەوەی خۆی یەکێك بووە لە قوربانیەکانی سزا نێودەوڵەتیەکان و تا ئێستاش بەدەم هەندێکیانەوە دەناڵێنێت، وەك رێگرتن لەوەی چەك هاوردەبکات لە دوو دەیەی رابردودا، پاشانیش زەحمەتە ئەم رازیبێت سزا بەسەر هەر وڵاتێکی تردا بسەپێنرێت. پەکین پێیوایە سزاکان دەبنە هۆی ئەوەی

دەرەنجامێکی مەترسیداری لێبکەوێتەوە، کە بەهۆیەوە هاوڵاتی ئاسایی توشی زیان بن، وەك ئەوەی لە عێراق رویدا و ئێستاش لە کۆریای باکور رودەدات. ئەمەش ئامڕازێکی سەرکەوتونیە بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکان، بەڵکو زیاتر ناکۆکیەکان توندەکات وەك ئەوەی لەگەڵ ئێراندا بەرپایە. هەروەها پەکین پێیوایە سزاکان زۆرجار دەبنە هۆی پەرچەکرداری توڕە و بڕینی پەیوەندیەکان و داخستنی دەرگاکان لەبەردەم چارەسەرە دیبلۆماسیەکاندا، هەروەك چۆن دەبێتە هۆی نەمانی متمانە بە ئەنجومەنی ئاسایش و رێکخراوە نێودەوڵەتییە لایەندارەکان، بە ئامڕازگەلێك دادەنرێن بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی زلهێزەکان(16).

بەهەمانشێوەی ئەو سێ بڕیارەی پێشو، کە ئەنجومەنی ئاسایش دەریکردن سەبارەت بە سەپاندنی سزاکان بەسەر ئێراندا (بڕیاری 1737 لە دیسەمبەری 2006 و بڕیاری 1747 لە شوباتی 2007. هەروەها بڕیاری 1803 لە مارسی 2008). چین دواجار رازیبوو لەسەر بڕیاری (1929)، کە ئامانجی فراوانکردنی بازنەی سزا سەپێنراوەکانە بەسەر ئێراندا، لە حوزەیرانی 2010 بەکۆی دەنگی هەر پێنج ئەندامە هەمیشەییەکەی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی دەرچوو، ئەمەش بووە مایەی سەرسامی ئێران، کە بەرژەوەندیگەلێکی ئابوری گرنگ و هاوبەشیان هەیە لەگەڵ چیندا. لە کاتێکدا بەرژەوەندیەکانی چین لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا گەورەترە بە بەراورد بە بەرژەوەندیەکانی لەگەڵ ئێران، لەبنچینەدا هەوڵدەدات پارێزگاری لەبەرژەوەندیەکانی بکات لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکاندا، بەتایبەتی قەبارەی وەبەرهێنانە ئەمریکیەکان لەچین دەگاتە نزیکەی (48) بلیۆن دۆلار، سەرەڕای ئەوەی زیادە لە تەرازوی بازرگانی چینی ئەمریکیدا بۆ بەرژوەندی چین دەگاتە (350) بلیۆن دۆلار.(17)

لێدوانەکانی (جیانگ یۆی) وتەبێژ بەناوی وەزارەتی دەرەوەی چین لـەدوای کۆبونەوەی نێوان سەرۆکی چین (هۆ جین تاو) و سەرۆکی ئەمریکی (بـاراك ئۆباما) لە نیسانی/ئەپرێڵی 2010

جەختکردنەوەیەك بوو لەسەر راستی ئەو خستنەڕوە، ئەو دەڵێت: (چین پشتیوانی لە ستراتیژیەتی ئاڕاستەی دوو جەمسەری دەکات و هەمیشە باوەڕی وایە، گفتوگۆ و دانوستانەکان باشترین کەناڵن بۆ یەکلایکردنەوەی کێشەی ئەتۆمی ئێران)(18). مەبەستیشی لە ئاڕاستەی دووجەمسەرانە: لەلایەك پێشکەشکردنی هاندانە ئابوری و سیاسیەکان بە تاران ئەگەر پیتاندنی یۆرانیۆمی هەڵپەسارد، لەلایەکی تریشەوە هەڕەشەلێکردنی بە ئەگەری سەپاندنی سزاکان بەسەریدا رەتیکردەوە.

چوارەم: رەهەندی ئابوری
لە پەیوەندیەکانی ئێران-چین:

ستراتیژیەتی چینی پشت بە گەڕان دەبەستێت بەدوای نەوت لە دەرەوە (The Go Out Strategy) لەسەر تێکەڵکردن لەنێوان وەبەرهێنانی دارایی و زیادکردنی پەیوەندی ئابوری لەگەڵ وڵاتە نەوتیەکاندا بەوپێیەی کە ئەمە رێگەخۆشکەر دەبێت بۆ پتەوکردنی پەیوەندیە ئابوریەکان و پەیوەندیە سیاسیەکان بەشێوەیەك گەرەنتی دابینکردنی هاوردە نەوتیەکانی بۆ بکات(19).

بەم پێیەش، پەیوەندیە ئابوریەکانی چین و ئێران پشت بە چەند بنەمایەکی بەهێز دەبەستن، لەپێش هەموشیانەوە:

1-هاوردەکردنی نەوت لە ئێران کە ئێستا چین (14%)ی هاوردە نەوتیەکانی لە ئێرانەوە دەهێنێت، هەروەها چین پەرەی بە کێڵگە نەوتیەکانی ئێران داوە لەپێش هەمووشیانەوە کێڵگەی ئازادیجان (Azadegan) و کێڵگەی بارسی باشوری. چین لە ئێران کار دەکات، ئیدی لەرێگەی کۆمپانیا نەوتیەکانی چینەوە بێت، یان لە رێگەی کۆمپانیا نەوتیە چینیە هاوبەشەکانەوە لەگەڵ وڵاتانی تردا وەك کۆمپانیای سۆناگول (Sonagol)ی هاوبەش لەنێوان چین و ئەنگۆلادا، کەوا گرێبەستێکی ئیمزاکردوە لەگەڵ ئێراندا بە بڕی (7.5 ملیار) دۆلار بۆ پەرەپێدانی هەردوو کێڵگەی ئازادیجان و بارسی باشوری.

هەروەك چۆن چین و ئێران گرێبەستێکی زەبەلاحیان واژۆکردوە بۆ هەناردەکردنی نەوت و غاز لە ئێرانەوە بۆ چین. لە ئۆکتۆبەری 2004 هەردوولا گرێبەستێکیان واژۆکرد بە بەهای (70) ملیار دۆلار بۆ کڕینی نەوت و غازی شل لە ئێران بۆ ماوەی 25 ساڵ و پەرەپێدانی کێڵگەی نەوت لە یادافاران (Yadavaran20).

2-چین سەرچاوەیەکی سەرەکیی چەکە بۆ ئێران و پێدانی کەرەستە تەکنەلۆژی و سەربازیە پێشکەوتوەکان لەناویشیاندا تەکنەلۆژیای موشەکەکان. ئەو ئامارانەی لەبەردەستدان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن تێکڕای قەبارەی هەناردە سەربازیەکانی چین بۆ ئێران گەیشتۆتە نزیکەی (810) ملیۆن دۆلار بۆ ماوەی (2000-2009) خشتەی (2)، ئەمەش ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکای ناچارکردوە بۆ ئەوەی سزاگەلێك بسەپێنێت بەسەر ژمارەیەك لە کۆمپانیا چینیەکان، کە لە بواری چەکدا کاردەکەن، بۆ ئەمەش ئیدارەی بۆش (62) جار سزای کۆمپانیا چینیەکانی داوە بەهۆی بەزاندنی رێوشوێنەکانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا یان چاودێری نێودەوڵەتی لەبارەی گواستنەوەی تەکنەلۆژیای چەك بۆ ئێران و وڵاتانی تر، هەروەك چۆن ئاژانسی هەواڵگری ناوەندیی ئەمریکا راپۆرتێکی پێشکەشکرد بە کۆنگرێسی ئەمریکا، پوختەکەی ئەوەیە کۆمپانیا چینیەکان یارمەتی ئێرانیان داوە بۆئەوەی بە ئامانجەکانی بگات، بەوەی گەشتۆتە بەسبوونی خودیی لە بەرهەمهێنانی موشەکە بالیستیەکاندا. هەروەك چۆن بایەخدانەکانی چین زیاتر دەبن لەبارەی پێدانی موشەکی پەرەسەندوی دژە کەشتی جەنگی، کە دەتوانێت سەروەری دەریایی ئەمریکی لە ناوچەکەدا بخاتە مەترسیەوە، هەروەها بە یارمەتیدانی ئێران بۆ پەرەپێدانی بەرهەمهێنانی موشەکی بالیستی مەودادرێژ، بەرنامەکانی بۆ پەرەپێدانی چەکی کیمیاوی و ئەتۆمی بەشێوەیەکی گشتی. سەرەڕای ملکەچبوونی هەندەکیانەی چین بۆ هەندێك لەو سزایانەی ئەمریکا سەپاندونی بەسەر ئێراندا، بەشێوەیەك چین لە ساڵی 1999ەوە هاریکارییەکانی لەگەڵ ئێران لە بواری موشەکدا وەستاند،

بەڵام چین هێشتا بە گرنگترین سەرچاوەکانی چەك دادەنرێت بۆ ئێران، ئەمەش لە روانگەی سوربوونی چین لەسەر بەردەوامبوون و پشتیوانیکردنی پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئێران بەشێویەك دەستەبەری هـاوردە نەوتیەکانی لەو وڵاتـەوە بکات، هـەروەك چۆن کۆششە ئەمەریکیەکان شکستیانهێنا لە رازیکردنی سەرکردایەتی چینی بەوەی تەکنیکە سەربازیەکان بۆ ئەو وڵاتانە هەناردە نەکات، کە ویلایەتە یەکگرتوەکان بەنەیاری خۆی دەزانێت و پشتیوانی لە تیرۆر دەکەن، وەك ئێران و کۆریای باکور.(21)

3-چین، بەهۆی ئەو شارەزایی و پسپۆڕیانەی هەیەتی، لە ماوەی دوو دەیەی رابـردودا، وەك سەرچاوەیەکی سەرەکی پیشەسازییە کیمیاوی و ئەلکترۆنیەکان مایەوە، بەشێوەیەك ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوان ئێران و چیندا لە (11.00) ملیار دۆلار لەساڵی 2005 بەرزبۆوە بۆ نزیکەی (27.00) ملیار دۆلار لە ساڵی 2009. بڕوانە خشتەی (3)

خشتەی (2)

قەبارەی هەنارده سەربازییەکانی چین بۆ ئێران (ملیۆن دۆلار)

ساڵ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	کۆی هەمووی
قەبارەی هەناردەکان (ملیۆن دۆلار)	63	83	111	88	90	63	81	77	77	77	810

Source : Dr.M.P. Amineh، Dr.O.H. Holman، The Geopolitical Impact of the Increasing Trade and
Investment Relations between the National Oil Companies of China, Iran and Russia, The Political Economy of Energy Research Project, Universiteit van Amsterdam, 91 July 2010، p.91.

پێداگری ئێرانیش لەسەر پەرەپێدانی پەیوەندیەکانی لەگەڵ چین، لە رێگەی بونیادنانی لیژنەیەکەوە بۆ بازرگانیکردن لەگەڵ چین بە ئامانجی پەرەپێدانی پەیوەندیە بازرگانی و ئابوریەکان لەنێوان هەردوو وڵاتدا روندەبێتەوە، بە هیوای ئەوەی لەم رێگەیەوە ئاڵوگۆڕی بازرگانی لە نێوانیاندا لە ماوەی پێنج ساڵدا بگاتە (100) ملیار دۆلار، هەروەها بەرپاکردنی پەیوەندیە دوولایەنیەکان لەسەر بنەمای دامەزراوەیی، کە بەرجەستە دەبێت لە لیژنەی ئابوری ئێرانی-چینی هاوبەشدا، کە بەشێوەیەکی رێکوپێك کۆبونەوەکانی گرێدەدات، هەروەها کار دەکاتە لەسەر پەرەپێدانی پەیوەندیە هەمەگیریەکان و ئیمزاکردنی بەڵگەنامەی هاریکاری لە بواری وزە و بازرگانی و ئابوری و بازاڕکردن و خزمەتگوزاریە هونەری و کشتوکاڵی و گەشتیاری و زانیاریەکان(22).

خشتەی(3)

قەبارەی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوان ئێران و چین

ساڵ	2005	2006	2007	2008	2009
قەبارەی ئاڵوگۆڕی بازرگانی (ملیار دۆلار)	11.00	12.00	15.00	20.00	27.00

Source : Dr.M.P. Amineh، Dr.O.H. Holman، The Geopolitical Impact of the Increasing Trade and
Investment Relations between the National Oil Companies of China, Iran and Russia, The Political Economy of Energy Research Project, Universiteit van Amsterdam, 91 July 2010، p.81

سەرۆکی پێشوی ئێرانیش (مەحمود ئەحمدی نەژاد) لە مانگی سێپتەمبەری 2010 ئاماژەی بۆ ئەم ئاڕاستەیەکرد، کاتێک گوتی: «هاریکاری لەنێوان هەردوو وڵات دەبێتە رێگرێك لەبەردەم دوژمناندا لەوەی ئاستەنگ بخەنە بەردەم گەشەکردن لەنێوان هەردوولا»،

هەروەها وتی «دەكرێت قەبارەی بازرگانی لەنێوان هەردوو وڵاتدا بەرزبكرێتەوە بۆ 100 مليار دۆلار لەماوەی پێنج ساڵدا و وەبەرهێنان لە پڕۆژە هاوبەشەكان بە بەهایەك دەگاتە 200 مليار دۆلار).(23)

پێنجەم: گۆڕاوە ئەمریكییەكان لەهاوكێشەی ئێرانی- چینیدا:

پەیوەندیەكانی نێوان ئێران و ئەمریكا هەمیشە شێوەیەكی ناسەقامگیریان هەبووە، لەنێوان نزیكبونەوەیەكی وریایانە كە مۆركی بەرژەوەندی پێوەیە، لەگەڵ شڵەژان و ئاڵۆزییەكدا دێت و دەچێت، رەنگە بگاتە ئاستی تەقینەوە، بەڵام ئەم ماوەیەی ئێستا هەڵكشانێكی بەردەوام بەخۆوە دەبینێت لە ئاڵۆزبوونی پەیوەندیەكان لە نێوان هەردوو وڵاتدا، ئەویش بەهۆی بەرنامە ئەتۆمیەكەی ئێران و بەرزخوازییە هەرێمیەكانی، لەبەرئەمە ویلایەتە یەكگرتوەكان لەماوەی رابردودا سوربوو لەسەر تەنگ پێهەڵچنینی ئێران بەهەموو ئامرازە بەردەستەكان كە رەنگە لەكۆتاییدا بگاتە روبەڕوبوونەوەی سەربازی. لە ناوەڕاستی ئەم پەرەسەندنانەشدا ئێران دەستیكرد بە گرتنبەری ستراتیژیەتێك، ناتوانرێت بوترێت نوێیە، بەڵام لەماوەی رابردودا بایەخی زیاتری پێدرا، كە بریتیە لە ستراتیژیەتی گەڕان بەدوای هاوپەیماندا یان نزیكبوونەوە لە هەندێك لایەن، كە دەكرێت بەشێوەیەك لە شێوەكان پشتیان پێببەسترێت لەماوەی ئایندەدا بەتایبەتی لە روبەڕوبوونەوەیدا، لەگەڵ ویلایەتە یەكگرتوەكان و ئیسرائیل، ئەم تێڕوانینە هەوڵدەدات رۆشنایی بخاتە سەر نزیكبوونەوەی ئێران لەگەڵ چین وەك یەكێك لەو وڵاتانەی بە توندی پاڵێوراوە بۆ ئەوەی ببێتە ركابەرێكی «راستەقینە»ی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا، سەرەڕای هەبوونی مافی ڤیتۆ لەناو ئەنجومەنی ئاسایشدا و ئەگەری پشتیوانیكردنی هەڵوێستی ئێرانی سەبارەت بە كێشەی دۆسێی ئەتۆمی و سزا نێودەوڵەتیەكان.(24)

گومانی تێدا نیە ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا ماوەیەكە لە

نزیکەوە چاودێری پەرەسەندنی پەیوەندیەکانی ئێران-چین دەکات، بەتایبەتی لەژێر رۆشنایی ئەو پێدراوانەدا، کە ئاماژە بە پاشەکشەی هێزی ئەمریکی دەکەن لەسەر ئاستی جیهانیدا دوای ئەو لێدانانەی، کە لە عێراق و ئەفغانستان بەریەککەوتن و قەیرانی ئابوری جیهانی. بەڵام هێشتا واشنتۆن رەگەزی سەرەکی و یەلاککەرەوەیە لە ئاسایشی کەنداو و تا ماوەیەکی کورتیش بەو شێوەیە دەمێنێتەوە. بۆیە بەرژەوەندییەکی ئەمریکی و چینی هەیە بۆ پاراستنی هەڵقوڵینی نەوت لە ناوچەی کەنداوەوە بۆ بازاڕە جیهانیەکان بەبێ هیچ ئاستەنگێك.

ئەوەش کە نوێیە لە گۆڕاوی ئەمریکدا سیاسەتی ئۆبامایە، کە ئامانجی بەکارهێنانی هێزەکانی ترە، لە پێشیشیانەوە چین، ئەمەش لەماوەی ئەو ناسەقامگیریەدا، کە واشنتۆن بەخۆیەوە دەیبینێت بۆ سوککردنی ئەو بارانەی لە جیهاندا کەوتونەتە سەر شانی، بەتایبەتی ئـەوەی پەیوەندی هەیە بە پابەندبوونە ئەمنیەکانەوە، ئەمەش بەشێوەیەکی رون و راشکاوانە لە دوو بەڵگەنامەی ئەمریکی ستراتیژیدا بەدیارکەوت:(25)

1-ستراتیژیەتی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکی 2010، کە دەقی وتاری ئیدارەکەی بۆش بوو دەڵێت: (ویلایەتە یەکگرتوەکان هەرگیز رێگە بە دەرکەوتنی زلهێزێکی رکابەر نادات)، لە ئاماژەیدا بۆ چین، گۆڕدرا بۆ دەقی ئیدارەی ئۆباما کە دەڵێت: (ویلایەتە یەکگرتوەکان بژاردەی چوونەناوەوەی ئەرێنی هەمەگیر لە جیهاندا دەگرێتەبەر، لەبەرئەوەی گرفتەکان، کە روبەڕوی دەبنەوە مۆرکێکی جیهانیان هەیە و هیچ دەوڵەتێك ناتوانێت بەتەنها خۆی چارەسەریان بکات، هەروەك چۆن هیچ لایەنێك ناتوانێت بەبێ پشتبەستن بە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا چارەسەریان بکات، بۆیە باشترە هاریکاری هەبێت لەسەر بنەمای بەرژەوەندیە هاوبەشەکان و رێزگرتنی هاوبەرامبەر لەنێوان هێزە هەبوەکان، لەگەڵ ئەو هێزانەدا کە لەهەڵکشان و گەشەکردندان بەشێوەیەك ئامانجە چاوەڕوانکراوەکان بێننە دی، پارێزگاری لە سەرداری ئەمریکا بکات).

3-کشانەوەی بەرگریانەی ئەمریکی 2010، کە تێیدا هاتوە (ویلایەتە یەکگرتوەکان پێشوازی لە چینێکی گەشاوە و سەرکەوتو و بەهێزدەکات، کە رۆڵێکی گەورەتر لە سیستمی جیهانیدا بگێرێت، هەروەك چۆن ئەرێنیانە پێشوازی لە کەڵکان دەکات، کە دەکرێت لە هاریکاریەکی گەورەتر و قوڵترەوە بن لەنێوان هەردولادا) بەبێ ئەوەی گومانەکان بشارێتەوە سەبارەت بە نیازەکانی چین بەتایبەت لەبواری سەربازیدا.

لەبەرامبەردا چین رێز لە سنوری قەڵەمڕەوی ویلایەتە یەکگرتوەکان دەگرێت لە ناوچەی کەنداو، سەبارەت بە ئاسایشی وزە، بەڵام لەهەمانکاتدا لەسەر چەند نزیکبوونەوەیەک کە بەرژەوەندیەکانی هەردوولا دەیخوازێت لەبوارە جۆراوجۆرەکاندا کار لەگەڵ ئیدارەی ئەمریکادا دەکات. هەروەها سەبارەت بە هەڵوێستی چین لە دۆسێی ئەتۆمی ئێران وا دیارە چین یەکێك لەو وڵاتانەیە بەهۆی ئەو دۆسێیەوە زیاتر کەوتۆتە تەنگەتاویەوە، بەشێوەیەك چەندین فاکتەری ستراتیژی و ئابوری (بەدیاریکراوی لە بواری نەوت) تەحەکومی پێوەدەکەن، هەروەها چەند لایەنێکی تری وەك ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپا و وڵاتانی کەنداوی عەرەبیش لایەندار دەبن لەم فاکتەرانەدا. تەنگەتاویی چینیش بەڕونی بەدیاردەکەوێت (نوسینی ئەم توێژینەوەیە دەکەوێتە پێش بەرواری رێککەوتنی نێوان ئێران و وڵاتانی 5+ 1 سەبارەت بە بەرنامە ئەتۆمیەکەی ئێران- و.ک) لەدوای رەوانەکردنی دۆسێی ئەتۆمی ئێران بۆ ئەنجومەنی ئاسایش و سەپاندنی سزا نێودەوڵەتیەکان بەسەر تاراندا، پەکین خۆی لە هەڵوێستێکی قورس و دژواردا بینییەوە، بەشێوەیەك ئەگەر دەنگی بە بڕیارەکە بدات یان نەیدات ئەوا پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئێران لەدەستدەدات و رەنگە بەرژەوەندیە ئابوریەکانی ئێستا و ئایندەی لە ئێراندا بخاتە مەترسیەوە، بەڵام ئەگەر مافی ڤیتۆی بەکارهێنا بۆ پەکخستنی بڕیارەکە ئەوا ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا تورەدەکات و پەیوەندیە ئابوریی

و بازرگانی و تەکنەلۆژیەکانی لەگەڵ ئەو دوو جەمسەرە گەورەیەدا، کە پەیوەندیگەلێکی بەیەکداچو و گرنگن، دەچنە تونێلێکی ونەوە.

پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە: چین دەبێت بە کام لایەن قوربانی بدات، ئایا قوربانی بە پەیوەندیەکانی بدات لەگەڵ یەکێتی ئەوروپا و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا؟ بەتایبەتی کە ئەمەی دواییان بەوردی چاودێری چین دەکات و چاوەڕوانی ساتمەیەك دەکات لێی بۆ ئەوەی لێپێچینەوەی لەگەڵ بکات، یان قوربانی بە ئێران و بە دەستکەوتە ئابورییە گەورە هەنوکەیی و ئایندەییەکانی دا؟ لەڕاستیدا چین نزیکەی چارەکە سەدەیەك لەمەوپێش روبەڕوی هەڵوێستێکی هاوشێوە بۆوە، ئەویش لەوکاتەدا خوێندکارە ئێرانیەکان هەڵیانکوتایە سەر باڵیۆزخانەی ئەمەریکا لە تاران لەساڵی 1980، ئەنجومەنی ئاسایش پڕۆژە بڕیارێکە ئامادەکرد بۆ سەپاندنی گەمارۆ بەسەر ئێراندا، ئەم پڕۆژە یاسایەش چینی خستەسەر دوڕیانێك، لەلایەکەوە، پەیوەندیەکانی چین-ئێران باشبوونیان بەخۆوە بینی بوو، لەلایەکی تریش پەیوەندیەکانی چین-ئەمریکا زیاتر گەرموگوڕ بوون، لەوانەیە رەتکردنەوەی چین بۆ ئەم بڕیارە ببێتە مایەی ئاڵۆزی ئەم پەیوەندیانە، لەگەڵ ئەوەشدا چین لایەنی ئێرانی گرت و دەنگی لەسەر بڕیارەکە نەدا،(26) بەڵام وا دیارە ئاستەنگێکی گەورە هەیە لە ئەگەری دوبارەبوونەوەی ئەم سیناریۆیە، بەتایبەتی لە سایەی جیاوازی رەوش و هەڵوێست و ئاڕاستەکانی هەر لایەنێك، چونکە ئەو سیناریۆیەی یەکەم لە سایەی کەشێکی نێودەوڵەتی دوو جەمسەریدا رویدا، ئەمەش بەپێچەوانەی سیستمی نێودەوڵەتی ئێستاوە، کە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بەسەریدا زاڵە، وێڕای ئاڕاستە توندەکانی رەوتە پارێزگارەکان لەویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا. هەروەك چۆن ئێران تەنها بەوە رازی نابێت کە چین دەنگ بە بڕیارەکە نەدات، بەڵکو ئەمجارە دەیەوێت چین هەر بڕیارێك رەتبکاتەوە کە ئێران بکاتە ئامانج.

رونیشە چین هەوڵدەدات ستراتیژیەتێکی هاوسەنگ بگرێتەبەر بۆ روبەڕوبوونەوەی ئەم رەوشە، وەك زانراویەشە سەرکردایەتی چینی

لێزانانە سیاسەتێکی پراگمایانە دەگرێتەبەر و بە کەمترین زیان خۆی لە هەر داوێك دەربازدەکات و دەزانێت چۆن پارێزگاری لە بەرژەوەندیە درێژخایەنەکانی چین بکات. لەبەرئەمە تێبینیدەکەین پەکین هەوڵینەدا هەڵوێستێکی یەکلاکەرەوە لەبەرامبەر دۆسێی ئەتۆمی ئێراندا بگرێتەبەر، بەڵکو سیاسەتی رازیکردنی هەموو لایەنەکانی گرتەبەر، کاتێکیش کە وەزیری دەرەوەی چینی (جاتوشینگ) سەردانی تارانی کرد بۆ دیدار لەگەڵ گەورە بەرپرسانی ئێران و گۆڕینەوەی تێڕوانیەکان سەبارەت بە پەیوەندیە دوو قۆڵیەکان، بەتایبەتی چالاکیە ئەتۆمیەکان، جەختی لەوە کردەوە وڵاتەکەی پشتیوانی لە هاریکاری نێوان ئێران و ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆم دەکاتەوە و دەکرێت لە رێگەی گفتوگۆوە بەسەر ناکۆکیەکاندا زاڵبین. سەبارەت بە پشتیوانی چینیش بۆ ئێران لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا، بەتایبەتی ئەنجومەنی ئاسایش، وەزیرە چینیەکە وتی «ئێوە باش دەزانن مەسەلەی ڤیتۆ لە لایەنی هونەرییەوە مەسەلەیەك نیە بۆ رادەیەکی دور بتوانرێت سودی لێببینرێت، چونکە ئەم مەسەلەیە ئاڵۆزە و کۆت و رەوشی تایبەت بەخۆی هەیە»(27). بۆیە وا دیارە چین کاردەکات لەسەر قوربانینەدان بەهیچ لایەنێك، چونکە لەڕوی ئابورییەوە پێویستی بە ئێرانە، هەروەك چۆن پێویستی بە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپا هەیە لەڕوی ئابوری و سیاسی و تەکنەلۆژیەوە، هەروەها پێویستی بە وڵاتانی کەنداو هەیە وەك بازاڕێکی بەکاربەری زەبەلاح وان بۆ چین.

هەربۆیە بەدور دەزانرێت پەکین قوربانی بە پەیوەندیەکانی لەگەڵ واشنتن بدات لەپێناو تاراندا سەرەڕای گرنگیەکەشی، بەڵام بێگومان دۆسێی ئەتۆمی ئێران بۆتە کارتێکی گرنگ لە کارتە دانوستاندنیەکان لەگەڵ واشنتۆن و وڵاتانی تردا، ئەمەش لەکاتێکدا کە پەیوەندیەکانی نێوان چین و ئەمریکا ئاڵۆزیەکی «ئاشکرا» بەخۆوە دەبینن لەسەر زیاتر لەئاستێك و لەچەندین مەسەلەدا، بەتایبەتی دوای راگەیاندنی رێککەوتنی چەکی ئەمریکی زەبەلاح بۆ تایوان،

دیاری سەرۆکی ئەمریکا «باراك ئۆباما» لەگەڵ رابەرە رۆحیەکانی تبت «دالایلاما»، سەرەڕای هەڵکشانی ئاستی ناکۆکیەکان لەبارەی مەسەلە بازرگانی و ئینتەرنێت و مەسەلە هاوشێوەکانی تر. پەکینیش هەڕەشەی ئەوەی کرد، ئاڵۆزبوونی پەیوەندیەکانی لەگەڵ واشنتۆن بەشێوەیەکی نەرێنی کار دەکاتە سەر هاریکارییان سەبارەت بە مەسەلە نێودەوڵەتیەکان، ئەمە ئاماژەیەکی رونە بۆ ئێران و کۆمەڵێك مەسەلەی تر وەك ژینگە و قەیرانی ئابوری و ئەفغانستان و کۆریای باکور.(28)

چین وا دەرکەوت، بەوپەڕی ئارامیەوە چاوەڕوانی ئەوە بکات سەرۆکی ئەمریکا ئۆباما دان بە گرنگی دۆسێی ئێراندا بێنێت بۆ واشنتۆن، ئەمەش ئەوە بوو کە ئۆباما لە ماوەی سەردانەکەیدا بۆ پەکین لە یەنایەری 2010دا رایگەیاند، کاتێك وتی: (مەسەلەی ئێران، مەسەلەی بەرژەوەندیگەلێکی جەوهەریە سەبارەت بە ویلایەتە یەکگرتوەکان)، بەپێی ئەمەش چین هەوڵدەدات ئیدارەی ئەمریکی رازیبکات بەوەی هەڵوێستی لەبارەی دۆسێی ئێرانەوە تەنها مەسەلەی بەرژەوەندی نەوتی و بازرگانی نیە، هەروەك چۆن تەنها مەسەلەیەکی مەبدەئی و ئەخلاقیش نییە، بەڵکو بەشێکە لە ستراتیژیەتێکی هەمەگیر لە چوارچێوەی گەمەی رکابەری نێودەوڵەتی نوێدا، ئیدارەی ئەمریکی ئەگەر وا سەیری مەسەلەی ئێرانی کردوە بەو پێیەی مەسەلەی بەرژەوەندی گەلێکی جەوهەریە ئەوا واباشترە بۆی ئاڵوگۆڕ بە مەسەلە و بەرژوەندیگەلێکی جەوهەری چینی بۆ نمونە وەك هەردوو مەسەلەی تایوان و چین، بکات.(29)

پەکین دەیەوێت نامەیەکی رون ئاڕاستەی واشنتۆن بکات، کە چین چیدی چینی جاران نەماوە، بەڵکو کاتی ئەوە هاتوە پەیوەندیەکانی نێوان پەکین و واشنتۆن لەسەر بنەماگەلێکی نوێ دابڕێژرێنەوە لەسەر بنەمای یەکسانی و رکابەری و دیاریکردنی بەرژەوەندییە هاوبەشەکان بۆ هەرلایەك و دانانی وەك هێڵی سور، کە هیچ کامێکیان بۆیان نیە تێیپەڕێنن. دەبێت مەسەلەکانی دانوستان بەپێی سروشتی خۆیان

دیاریبکرێن، مەسەلە بازرگانیەکان لەبەرامبەر مەسەلە بازرگانیەکاندا، سیاسیەکان لەبەرامبەر سیاسیەکان، هەرێمیەکان لەبەرامبەر هەرێمیەکاندا و دواجاریش بەرژەوەندیە جەوهەریەکان لەبەرامبەر بەرژەوەندیە جەوهەریەکاندا.

کۆتایی

پوختەی ئـەم باسە بـەو دەرەنجامەمان دەگەیەنێت، کە پەیوەندیەکانی ئێران-چین بایەخێکی ستراتیژی وەرگرتوە لەسەر هەردوو ئاستی هەرێمی و نێودەوڵەتی، رەهەندی جیۆپۆلۆتیکی و دەرامەتەکانی وزە و پەرەسەندنەکان لەسەر گۆڕەپانی هەرێمی و زیادبوونی قەڵەمڕەوی ئەمریکی لە گرنگترین ئەو لایەنانەن، کە بونیادی ئەم پەیوەندیە پێکدەهێنن. سـەرەڕای ئـەوەی چین رەتیدەکاتەوە، ئێران چەکی ئەتۆمی هەبێت، چین رایوایە پێویستە لەگەڵ ئێراندا میتۆدی دانوستان پەیڕەوبکرێت و رەتـی هەر دەستتێوەردانێکی سەربازی و سزاگەلێکی قورس دەکات لە دژی. ئەم هەڵوێستەی چینیش پشت بە کۆمەڵە ئیعتیبارێك دەبەستێت، لەپێش هەموویانەوە بەرژەوەندیە هاوبەشەکانی لەگەڵ ئێران، کە بە پلەی یەکەم خۆی لە ئاسایشی وزە و ئاسایشی ئابوری هەڵکشاوی چیندا دەبینێتەوە، لەماوەی رابـردودا هاوردەکانی نەوتی ئێرانی لەلایەن چینەوە بازیدا بۆ 14% و چاوەڕوانیشدەکرێت رێژەی بەکاربردنی چین بۆ نەوت لە ماوەی ئەم ساڵانەی دواییدا شانبەشانی پەرەسەندنە پیشەسازیەکانی گەشەبکات، ئەمە وێڕای وەبەرهێنانە چینیەکان لە کەرتی وزەی ئێرانی، کە لە دەیان ملیار دۆلار تێپەڕیوە، سەرەڕای ئەوەش، پەکین هەوڵدەدات کارتی ئێرانی بەکاربهێنێت بۆ بەهێزکردنی هەڵوێستی دانوستانی چینی و روبەڕوبوونەوەی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و سازشپێکردنی لەبارەی کۆمەڵێك مەسەلەی جێناکۆکی هەڵپەسێردراوی نێوان هەردولا.

لەکاتێکیشدا پەکین سورە لەسەر تاوانەدانی قەیرانەکە یان پێکدادان

لەگەڵ واشنتۆن لەپێناو ئێراندا، ئەوا هەوڵدەدات فشارە ئەمریکی و خۆرئاواییەکان جڵەوگیر بکات، ئەویش لە دوو ڕێگەوە: یەکەم، کارکردن بۆ ئەوەی واشنتۆن رازیبکات ستراتیژیەتی دڵنیابوون لەبەرامبەر ئێراندا پەیڕەو بکات، وەك ئەوەی بەڵێنیپێبدات هێرش نەکاتە سەر یان هەوڵی گۆڕینی رژێمەکەی نەدات، هەروەك چۆن ڕێگەی پێدەدات تەنکەلۆژیای ئەتۆمی ئاشتیانەی هەبێت، ئەمەش دەبێتە هۆی ئارامکردنەوەی مەترسیەکان و وا لە رژێمی ئێران دەکات نەرمی بنوێنێت و واز لە بەرزخوازیە ئەتۆمیە نا ئاشتیانەکانی بێنێت.

بەڵام دووەمیان، پەکین لە ڕێگەی خۆیەوە هەوڵدەدات لە توندی نیازە هەڵکشاوەکانی خۆرئاوا کەمبکاتەوە لەبەرامبەر تاراندا بەبێ ئاماژەدان بە بەکارهێنانی مافی ڤیتۆ بۆ هەڵوەشاندنەوەی کۆڕایی نێودەوڵەتی لەبارەی توندکردنی سزاکان لەسەری.

ئەگەری کۆمەڵێك ئاستەنگ هەبن لەبەردەم سەرکەوتنی هەوڵی یەکەمدا کە دیارترینیان پەیوەندی هەیە بە توندبوونی فشارە ئیسرائیلی و ئەمریکیەکان لەسەر پەکین بۆ جڵەوکردنی بەرزخوازیە ئەتۆمیەکانی ئێران، سەبارەت بە ڕێگەی دوەمیش زەحمەتە سەرکەوتو بێت ئەویش لەبەرئەوەی زەحمەتە چین هەوڵی لەباربردنی هەر پـڕۆژە بڕیارێك بدات لەناو ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیدا سەبارەت بە زیادکردنی سزاکان لەسەر ئێران لەماوەی ئایندەدا بەپشتبەستن بە شێوازی رەفتاری دەنگدانی چینی، چونکە لەماوەی چوار دەیەی رابردودا، چین تەنها شەش جار مافی ڤیتۆی بەکارهێناوە لە هیچ کامێکیاندا هەوڵینەداوە بۆ پەکخستنی چوار خولی پێشو لە سزاکان کە ئەنجومەنی ئاسایش بەسەر ئێراندا سەپاندی لەساڵی 2006ەوە ئیدی بە رەتکردنەوە بێت یان هەتا بە دەنگنەدانیش.

لە هەوڵێکیشدا بۆ ئەوەی چین واز لەم هەوڵانە بێنێت و هەڵوێستی خۆی بگۆڕێت، واشنتۆن ستراتیژیەتێکی دووجەمسەری پەیڕەوکرد، یەکێکیان هەڵکشان و ترساندنی بوو، کە ئاماژە بو بە ئەنجامدانی فشارەکان لەسەر پەکین و هێنانە ناوباسی کۆمەڵێکی دۆسیێ تر، کە

مایەی بێزارین سەبارەت بە چین، وەك مەسەلەی تایوان و تبت، وێڕای پەیوەندیە ئابوریەکان و گەشەکردنی قەڵەمڕەوی چین لەسەر گۆڕەپانی نێودەوڵەتی و رەوشی مافەکانی مرۆڤ لە چین.

لەم چێوەیەدا، چین سڵی نەکردەوە لە جێبەجێکردنی رێککەوتنێکی نوێی چەك لەگەڵ تایوان، ئەمەش چین بە هێنانە ئارای کەشی جەنگی سارد و هەڕەشەیەك بۆ سەر پەیوەندیە دوو قوڵیەکانی نێوان هەردوو وڵات وەسفیکرد،(30) هەروەها باراك ئۆبامای سەرۆکی ئەمریکا سوربوو لەسەر ئەوەی لە واشنتۆن پێشوازی لە «دەلایلاما»ی رابەری رۆحی تبتیەکان بکات، ئەمەش وێڕای ئەوەی کە سەرۆکی چین «هو جینتاو» لەکاتی دیداریاندا لە پەکین هانی سەرۆك ئۆبامای دا، کە پێشوازی لە دەلایلاما نەکات و سەرەڕای بێزاری و نیگەرانی چین لە پێشوازیکردنی هەر وڵاتێك لە دالایلاما، ئەمەش دوای ئاڵۆزی و پێکدادانەکان، کە لە ئـازاری 2008 ناوچەکانی تبتی گرتەوە، بەڵام لاکەی تر لە ستراتیژیەتی ئەمریکا بەرامبەر پەکین، دانوستاندن و ئاگادارکردنەوەیە، بۆ ئەمەش وەزیـری دەرەوەی ئەمریکا دوو ئەندامی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکای نارد بۆ پەکین، بۆ ئاگادارکردنەوەی لە زیانپێگەیشتنی بەرژەوەندیەکانی لەکاتی شکستخواردنی هەوڵە دیبلۆماسیەکان بۆ چارەسەکردنی قەیرانی ئەتۆمی ئێران کە ئەمە پاڵ بە ئیسرائیلەوە دەنێت بۆ ئەوەی بەتەنها خۆی گورزێکی سەربازی لە ئێران بوەشێنێت. لەمیانەی سەردانەکەشیدا بۆ وڵاتانی کەنداوی عەرەب، لە ناوەڕاستی مانگی شوباتی 2010 وەزیری دەرەوەی ئەمریکا هەوڵیدا سەرکردەکانی رازیبکات بۆ ئەوەی پەیوەندیە ئابوریە بەهێزەکانیان وەك فشارێك لەبەرامبەر پەکیندا بەکاربێنن، بۆ ئەوەی رازیبکەن هەڵوێستی خۆی لەمەڕ ئێران بگۆڕێت، لەرێگەی دڵنیاکردنەوەی پەکین، کە هەر پێداویستیەکی وزەی بۆ پڕدەکەنەوە لە حاڵەتی رازیبوونی لەسەر سەپاندنی کۆمەڵە سزایەکی نوێ بەسەر ئێراندا.(31)

لەنێوان هەڵکشان و داکشانیشدا هەریەك لە واشنتۆن و پەکین رێگاکانی چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ بەرنامەی ئەتۆمی ئێراندا

دەگرنەبەر، بەڵام وا دیارە ناکۆکیەکانیان سەربارەت بە چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ بەرنامەی ئەتۆمی ئێراندا نەگەیشتۆتە ئەو ئاستەی هەڕەشە لە پەیوەندیەکانیان و بەرژەوەندیە ستراتیژیە جێگیرەکانیان بکات، بەشێوەیەك ڕێککەوتنی چەکی ئەمریکی بۆ تایوان فڕۆکەی جۆری f16 لەخۆنەگرتبوو کە چەندین جار تایوان داوای لە ئەمریکا کردبوو، هەروەك چۆن ئۆباما خۆی لادا لەوەی پێشوازیکردنی لە دەلایلاما ڕەهەندێکی سیاسی وەربگرێت، بەڵکو جەختیکردەوە کردەوە «پێشوازیکردنی لە دەلایلاما لەو ڕوانگەیەوە بووە کە سەرکردەیەکی ئاینی و ڕۆشنبیری و ڕێزدارە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیدا». لەلایەکی تـرەوە، وا دیـارە پەکین، کە خۆی لە بەرکەوتنی لە زلهێزەکان دەپارێزێت لە قۆناغی ئێستادا، ئارەزوی ئەوە ناکات کۆڕایی نێودەوڵەتی لەباربەرێت ئیدی ئەوە سەبارەت بە ئێران بێت یان هەر شوێنێکی تر، ئەمەش بەڕونی دەرکەوت پێشتر لە حاڵەتی عێراقدا، کە پەیوەندیە ئابوریە بەهێزەکانی ئەو ڕژێمە لەگەڵ پەکین نەبوونە هۆی ئەوەی وا لەمەی دواییان بکات ئاستەنگ بخاتە بەردەم هەر بڕیارێکی ئەنجومەنی ئاسایش لە دژی عێراق، پاشانیش پەکین هەمیشە سوردەبێت لەسەر جێگیری پەیوەندیەکانی لەگەڵ واشنتۆن، کە بەدور دەبێت لە ڕوبەڕوبوونەوە و پێکداادان، ئەگەرچی بواری بە پانتاییەك لە ناکۆکی قۆناغ داوە سەبارەت بە ئێران.

بەم شێوەیە، هەڵوێستی چین سەبارەت بەئێران خۆی لە جۆرێك لە مانۆڕ دەبینێتەوە لەنێوان واشنتۆن و تاران و دواخستنی ساتی فەزل بەخشین بە یەکێکیان لە بەرژەوەندی ئەوی تر بۆ درێژترین کاتێك کە مومکین بێت، هەتاوەکو ئەو ساتە سەخت و دژوار نەبێت بۆ چین بەهۆی بەرژەوەندیە زەبەلاحەکان لەگەڵ واشنتۆن، لەکاتێکدا پێویستییە ڕولەزیادبوونەکانی فشار دەکەن بۆ هاوردەکانی وزەی ئێرانی. لەم شیکارە سادەیەشەوە لۆژیك و دەرەنجام سەردەکێشن بۆ دورخستنەوەی دوو بژاردە لە بژاردەکانی چین، یەکەم چین پشتیوانی لە گورزێکی سەربازی بکات لە دژی ئێران، کە ببێتە هۆی وێرانکردنی کێڵگەکانی نەوت و غاز،

کە چین دەیان ملیار دۆلار وەبەرهێنانی تێدا کردوە و پلان دادەنێت بۆ ئەوەی لە ساڵانی داهاتودا سەدان ملیاری تر وەبەرهێنانی تێدا بکات. دووەمیش پەکین بەشێوەیەکی سەربازی روبەڕوی ئەمریکا دەبێتەوە بۆئەوەی رێگری لە لێدانی ئێران بکات، هەردوو بژاردەکەش دورن لە لۆژیکی بەرژەوەندیە چینیەکانەوە، بۆیە پەکین مانۆڕی دیبلۆماسی دەکات. رەنگە فاکتەرەکانی بەرژەوەندیە نەتەوەییەکانیش رۆڵ بگێڕن لە یەکلاکردنەوەی فەزل بەسەرادانەکانی چین لەنێوان هاوبەشە بازرگانیە یەکەمەکەی و لەنێوان هاوردە یەکەمەکەی کە وزەی ئێرانە.

هەڵوێستی چینیش لەبەرامبەر ئێراندا لە واقیعدا وادیارنیە جیاوازبێت لە هەڵوێستە باوەکانی لە بەرامبەر مەسەلەکان و قەیرانە نێودەوڵەتیەکانن کە هەوڵی دەستگرتنە لە ناوەڕاستی گۆچانەکەوە و رازیکردنی هەموو لایەنە پەیوەندیدارەکانە یان تورەنەکردنیان بەلانی کەمەوە لە رێگەی دەستگرتن بە بڕیارەکان و رێککەوتننامە نێودەوڵەتیەکان و چارەسەرکردنی ناکۆکیەکان بەشێوازی دیبلۆماسی لەرێگەی وتوێژ و دانوستانەوە. وەك دەزانرێت چین یەکێکە لەو ئەندامە هەمیشەییانەی کەوا کەمترین مافی ڤیتۆ بەکاردەهێنێت لە ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیدا، بەکاری ناهێنێت مەگەر مەسەلەکە پەیوەست بێت بە بەرژەوەندیەکی جەوهەریی چینەوە و بەشێوەیەکی راستەوخۆ کاربکاتە سەر ئاسایشی نەتەوەیی چین.

سەرچاوە: مجلة دراسات ایرانیة

http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=61605

پەراوێزەکان و سەرچاوەکان

1- جودت حسنين جودت، جغرافيە أوراسيا الاقليميە، الطبعە الثالثە، منشأە المعارف، الاسكندريە، 2000، لا656.

2- صندوق النقد العربی التقرير الاقتصادی العربی الموحد 2010، شركە ابوظبی للطباعە والنشر، أبوظبی، 2010، ملحق (5 / 2)، لا 356.

3-صندوق النقد العربی، التقرير الاقتصادی العربی الموحد 2010، شركە أبوظبی للطباعە والنشر، ابوظبی، 2010، ملحق (4 / 3)، ص358

331. -4 Robert Pirog، World Oil Demand and its Effect on Oil Prices،

CRS Report for Congress، Order Code RL 32530، 1 June 2005، pp.1617-.
On The Following Link:http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL235230.pdf
5-صندوق النقد العربی، التقریر الاقتصادی العربی الموحد 2010، سەرچاوەی پێشو، پاشکۆ (4/5)، لا358.
6 - هەمان سەرچاوە، پاشكۆ) 5 / 3 (، لا357
7 - سهیله عبد الانیس محمد، العلاقات الایرانیه – الاوروبیه : الابعاد وملفات الخلاف، دراسات إستراتیجیه، ژماره (126)، مرکز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتیجیه، أبوظبی، 2007، لا11.
8-علی شهاب، العلاقات الصینیه – الایرانیه فی مواجهه واشنطن وحلفائها، گۆڤاری أفراسیا، له 2011/1/6 لا3. لەسەر ئەم لینكە:-http://afrasianet.net/portal/ index.php?option=com
9-براکریتی غوبتا، لعبه الصین فی إیران، رۆژنامەی الشرق الاوسط، ژماره (11574)، لندن،له 6 ئاب / أغسطس 9616، لا9. لەسەر ئەم لینكە: .http://www.aawsat com/details.asp?section=45&article=581193&issueno=11574
10-علی حسین باکیر، العلاقات الخلیجیه – الصینیه الاستراتیجیه تحت المجهر، گۆڤاری ئاراو حول الخلیج، ژماره 80، مرکز الخلیج الأبحاث، مایو 2011، لا.17
11 -خلیل حسین، العلاقات الایرانیه – الصینیه : رائحه النفط وطعم التکنولوجیا، المدونه الالکترونیه، پێگەی الدکتور خلیل حسین للدراسات والابحاث الاستراتیجیه، فی 2008 / 2 / 16، لا1. لەسەر ئەم لینكە: .http://drkhalilhussein.blogspot -:blog-post_3428.htm/02/com/2008
12 -السید عوض عثمان، النفط قاطره للعلاقات الایرانیه – الصینیه، مختارات إیرانیه، ژماره (66)، مرکز الاهرام للدراسات السیاسیه والاستراتیجیه، القاهره، مایو 2005، لا3. لەسەر ئەم لینكە
http://acpss.ahram.org.eg/
13 - هەمان سەرچاوە، لا4
14 - السید عوض عثمان، المخاوف الامریکیه من التقارب الایرانی - الفنزویلی - الصینی، مختارات إیرانیه، ژماره (66)مرکز الاهرام للدراسات السیاسیه والاستراتیجیه، القاهره، ینایر 2006، لا5.
15 - السید عوض عثمان. النفط قاطره للعلاقات الایرانیه – الصینیه. سەرچاوەی پێشو لا4.
16 - عزت شحرور. الصین والملف النووی الإلیرانی : ورقه تفاوضیه أم رؤیه إستراتیجیه؟ المرکز العربی للمعلومات. ژمـار2010/2378، له 2010/4/6، لا45-.. لەسەر ئەم لینكەی خوارەوە
PRS / http : // www. arabsino. Com / css / style0421. css
17 -ماکس فیشر. لماذا وا فقت روسیا والصین علی معاقبه إیران ؟. مسار الاخبار. فی 9 یونیو 2010. ص1. لەسەر ئەم لینكە : .http : //masarnews. com/ modules php

18 - بڕوانه :(العقوبات على إيران وموقف الصين منها)، شؤون سياسيه. منتدى الاخبار. له 2010/4/13، لا 1. لەسەر ئەم لینکە : http://vb.svalu.com/ mwaextraedit2/mwaextraedit3settings.js

19 - على حسين باكير، العلاقات الخليجيه – الصينيه الاستراتيجيه تحت المجهر، سەرچاوەی پێشو، لا18.

20 -محمد نعمان جلال،الركائز الاستراتيجيه لسياسه الصين الخارجيه، تقارير، مركز الجزيره للدراسات، فی 2009/11/9، لا5. لەسەر ئەم لینکەیە http://www. aljazeera.net/NR/exeres/8A87D55E-4BB-5AEDD-F9BF0418E0F8.HT،- : F8BF3179E3F9.htm

21- السيد عوض عثمان. النفط قاطره للعلاقات الايرانيه – الصينيه. سەرچاوەی پێشو، لا2

22 -خليل حسين، العلاقات الايرانيه – الصينيه : رائحه النفط و طعم التكنولوجيا، سەرچاوەی پێشو، لا3

Iran-China Strong Ties Concern US)، Islam Times، 30 September) -23 2002، p.2. On The Following Link: http://www.islamtimes.org/ vdceef8x.jh8vzik7bj.html -94

24 - سمير زكى البسيونى، إيران والبحث عن فيتو، مختارات إيرانيه، ژماره (54)مركز الاهرام للدراسات السياسيه والاستراتيجيه، القاهره، يناير 2005، لا1.

25 -على حسين باكير، العالقات الخليجيه – الصينيه الاستراتيجيه تحت المجهر، سەرچاوەی پێشو، لا 20،

26 -سمير زكى البسيونى، إيران والبحث عن فيتو، سەرچاوەی پێشو، لا2.

27 -سەرچاوەی پێشو، لا3.

28 -عزت شحرور، الصين والملف النووى الاير انى، سلسله التقارير المعمقه، ژماره (2)، مركز الجزيره للدراسات، قطر، مايو / أيار 2010، لا33.

29 -سەرچاوەی پێشو، لا33.

30- Zhang Yuwei، China blasts US arms deal to Taiwan، China Daily.

31 -شير عبد الفتاح، الملف الايرانى فى العلاقات الصينيه – الامريكيه، الاهرام اليومى، له 25 فبراير2010، لا5 لەسەر ئەم لینکە

http://digital.ahram.org.eg/articles.aspx?Serial=32444&eid=165 :

فراوانبوونی پەیوەندیەکانی
ئێران – چین و ڕەهەندە ستراتیژیەکانی

منوشەهر دوراج

- ناوەڕۆکی ئەم بابەتە:
- پەیوندیە مێژوییەکان: پەیوەندیگەلێکی بەئاوریشم چنراو
- کۆماری ئیسلامی ئێران و چینی کۆمۆنیستی
- وزە و چەك و بازرگانی هاریکاری لەبواری وزەدا
- بازرگانی چەك
- یارمەتیەکانی چین لەپەرەپێدانی بەرنامەی ئەتۆمی ئێراندا
- پەیوەندیە بازرگانیەکان
- ڕەهەندە ستراتیژیەکانی پەیوەندیەکانی ئێران - چین
- دەرەنجامەکان

پێشەکی

هەردوو وڵاتی ئێران و چین کە نوێنەرایەتی دوو شارستانیەتی مەزن دەکـەن، زیاتر لە هـەزار ساڵە پەیوەندیگەلێکی ئابوری و رۆشنبیری لەنێوانیاندا بەرپابووە، لە رابردوشدا زۆر خاڵی هاوبەشیان هەیە، کە بۆتە هۆکاری ئەم فراوانبوونەی ئێستای پەیوەندیەکانی نێوانیان، ئەو رێگا ئاوریشمەی ئێران و ئاسیای ناوەڕاست و جیهانی عەرەبی بە چینەوە دەبەستنەوە، بنەمایەکی دەوڵەمەندە کە پەیوەندیەکانی ئێستای لەسەر بونیادنراوە. هەروەها گرفتەکانی هـەردوو وڵاتیش لە رەوشـی زەبوونی لە سەردەمی داگیرکەر لە چەرخی نوێدا و رودانی چەندین شۆڕش تێیاندا لە سەدەی بیستەمدا، بووە هۆی بەدیارکەوتنی بیرۆکەی نەتەوایەتی و روبەڕوبوونەوەی ئیمپریالیزم، ئەمەش وایکرد ئەو دوو وڵاتە لەڕوی دەرونیەوە لەیەك بچن. ئەوەش زیاتر دەبێتە هۆکاری بەهێزکردنی پەیوەندیە دوو قوڵیەکانی نێوان هەردوو وڵات، جگە لەمەش نەبوونی هیچ جەنگ یان ناکۆکیەکی مێژوییە لە نێوانیاندا. چین، بەپێچەوانەوەی وڵاتانی خۆرئاواییەوە، مێژویەکی درێژی نیە لە هەژمونی داگیرکاری لە ناوچەکەدا. لەکاتێکدا ئەم باکگراوندە مێژوییە بناغەیەکی گرنگ فەراهەمدەکات، بەڵام پاڵنەری راستەقینە بۆ فراونکردنی پەیوەندیە دوو قوڵیەکان لەکاتی ئێستادا خۆی لە بەرژەوەندیە نیشتمانیەکاندا دەبینێتەوە. هەردوو وڵات لە فراوانکردنی پەیوەندیە بازرگانی و سیاسیەکانیاندا سودێکی هاوبەرامبەر دەبیننەوە، لەگەڵ رەخسانی هەلێك بۆ زیادکردنی هێز و قەڵەمڕەوییان لە ناوچەکە و دەرەوەیدا.

ئەم بابەتە شیکاری ریشە مێژوییەکانی پەیوەندی نێوان هەردوو وڵات دەکات، هەروەها دینامیەتە سیاسیە کاریگەرەکانی ئەم ماوەیەی دوایی، لەگەڵ جەختکردنێکی تایبەت لەسەر ماوەی ساڵانی دوای 1979 و سەرنجدانێکی ورد لە پەیوەندیەکانی وزە، فرۆشتنی چەك، یارمەتیەکانی چین لە پەرەپێدانی بەرنامەی ئەتۆمی ئێرانی، پەیوەندیە بازرگانیەکان، لەگەڵ ئیعتبارە سیاسی و ستراتیژیەکان کە هەردوو

وڵات پێکەوە دەبەستێتەوە. لە چوارچێوەی دینامیتیە سیاسیەکانی ئێستاشدا ئەم پەیوەندیە پتەودەکات، موحازەرەکە رۆشنایی دەخاتە سەر چۆنیەتی کاریگەری ئەم دینامیتیانە لە پەیوەندیە دوو قوڵیەکانی نێوان هەردوو وڵات و لە هەڵوێستی هەریەکەیان لەبارەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە دەکۆڵێتەوە. دەبێت لێرەدا هەڵوێستی چین بخرێتەڕو لەبارەی بەرنامەی ئەتۆمی ئێرانەوە، کە هاوسەنگیەکی ورد روندەکاتەوە، کە پەکین هەوڵدەدات پارێزگاری لێبکات، بە ئامانجی هێشتنەوەی پەیوەندیەکی باش لەنێوان هەریەك لە ئێران و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا، لە کۆتایشدا بابەتەکە شیکارییەك دەکات سەبارەت بە ئاڕاستەی ئایندەی پەیوەندیەکانی نێوان ئێران و چین.

پەیوندیە مێژوییەکان: پەیوەندیگەلێکی بە ئاوریشم چنراو

ئێران و چین دوو شارستانیەتی مێژویین، شانازی بە رابردوی دێرینیانەوە دەکەن و لێیەوە هێزی خۆیان وەردەگرن. سەرکردایەتی هەردوو وڵاتیش، لە تاران و پەکین، پێیان وایە هێزە خۆرئاواییەکان کە داگیریانکردون رابـردوی ئیمپراتۆری و مەزنی و شکۆداریانی لەکەردارکردوە و بەئەنقەست پلانیان هەبووە بۆ ئەوەی رێگیری لە هەر پێشکەوتنێك بکەن لەو دوو وڵاتـەدا. بۆیە فراوانکردنی پەیوەندیەکانی ئێستا، کە زۆرجار لەژێر دروشمەکانی بنبڕکردنی داگیرکەر و هاریکاری لەنێوان وڵاتانی جیهانی سێیەمدا ناودەهێنرێت، نمایشی ئەڵقەیەکی نوێ دەکات لە مێژوی پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو وڵات، کە دەگەڕێتەوە بۆ ماوەی پێشوتری فتوحاتی ئیسلامی بۆ وڵاتی فارس لە سەدەی حەوتەمی زاینیدا.

وادیـارە یەکەم پەیوەندیکردن لەنێوان هەردوو ئیمراتۆریەتە مەزنەکەدا لە ساڵی 139ی پێش زایندا رویدابێت، سەردەمی ئیمپراتۆریەتی پارسی و خێزانی هانز لە چین. ئەم پەیوەندیە

ڕۆشنبیری و سیاسی و بازرگانیانە فراوان بوون، بۆ ئەوەی وڵاتی فارسی کۆن و جیهانی عەرەبی و ئاسیای ناوەڕست پێکەوە ببەستێتەوە لەو ڕێگەیەوە کە بەناوی «ڕێگای ئاوریشم» ناسرابوو. لێرەدا زەردەشتی و مەسیحیەت و نەستوری و مانەویی کە سێ ئاینە گەورەکە بوون لە وڵاتی فارسی کۆندا، کاریگەریەکی گەورەیان هەبوو لە پەرەسەندنی ئاینی بودیزم لە چین لەهەردوو سەدەی شەشەم و حەوتەمدا، شیعر و چێشتخانەی فارسی پێگەیەکی گەورەیان پەیداکرد لە سەردەمی خێزانی تانگدا، لەکاتێکدا وڵاتی فارس کاریگەربوو بە زانستی فەلەکناسی چینی و چاپکردن و دراوی کاغەزی چینی.

ئەم پەیوەندیکردنە بەرایی و کاریگەرانە لەسەر یەکتر ڕێگەی خۆشکرد بۆ پەرەپێدانی پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو وڵات لە چاخی نوێدا. بۆ نمونە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا، پەیوەندیگەلێکی بازرگانی و سیاسی لەنێوان هـەردوو وڵاتدا هەبوو، هەرچەند هێندە نەبوو شیاوی باس بێت، بەڵام ئەم پەیوەندیانە تاڕادەیەکی زۆر کزبوون دوای شۆڕشی ساڵی 1949 لە چین و گەیشتنی حزبی شیوعی بە دەسەڵات. لەو کاتەدا ئێران سەر بە بلۆکی خۆرئاوا بوو لەدوای شۆڕشی ساڵی 1953 لە ئێران، کە دەزگاکانی هەواڵگری ئەمریکا و بەریتانیا کارسازییان بۆ کرد و سەرکردەی نیشتمانی (محمد صادق) لادرا و شا لە مەنفاوە گەڕایەوە بۆ دەسەڵات. بەو پێیەش ئێران هاوپەیمانێکی پتەوی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بوو، حکومەتەکەی سەرقاڵبوو بە مامەڵەکردن لەگەڵ هەڕەشەکانی حزبی کۆمۆنیستی ئێرانی کە سەر بە مۆسکۆ بوو (حزبی تودەی) لەماوەی جەنگی سارددا، خۆی بەدورگرت لە هەر ئاسایکردنەوەیەکی پەیوەندیەکانی لەگەڵ حکومەتەکەی ماوتسی تۆنگدا. لەگەڵ زیادبوونی ململانێی چینی-سۆڤیەتی لە کۆتایی شەستەکانی سەدەی بیستەم

و بەرپاکردنی حکومەتی ئەمریکی پەیوەندیەکانی لەگەڵ چینی کۆمۆنیستی لە سەرەتای حەفتاکاندا، رژێمی شا هەڵوێستی سیاسی خۆی گۆڕی. لە ساڵی 1971 کاتێکیش چین پشتیوانی بۆ بەرەی میللی بۆ رزگاکردنی عوممان راگرت، ئێران پەیوەندی دیبلۆماسی لەگەڵ چین دروستکردەوە.

دوای ئاساییبوونەوەی پەیوەندیەکانیش، زیادبوونێکی گەورە رویدا لە قەبارەی بازرگانی لەنێوان هەردوو وڵاتدا. بەهاتنی ساڵی 1978، ئەو ساڵەی کە سەرۆك وەزیرانی چین (هوا جیو فینگ) سەردانی تارانی کرد، قەبارەی بازرگانی بیست جار زیادیکردبوو بە بەراورد لەگەڵ ئەوەی لە ساڵی 1971دا هەبوو.

شێوەی (1)

نەخشەی رێگای ئاوریشمی کۆن کە چینی

بە وڵاتی فارس و نیمچە دورگەی عەرەبیەوە دەبەستەوە

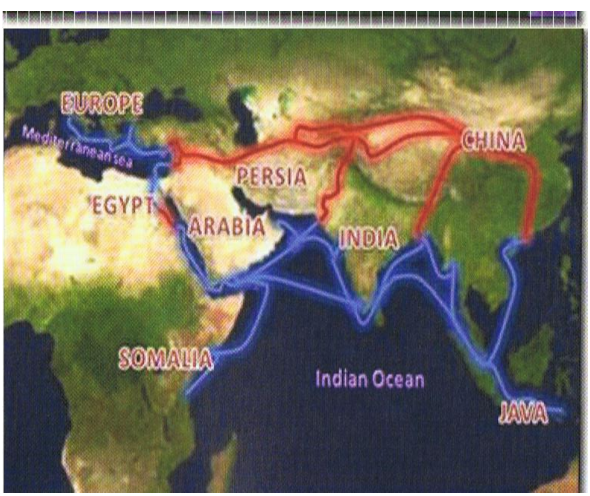

کۆماری ئیسلامی ئێران و چینی کۆمۆنیستی

دوای شۆڕشی ئێرانی ساڵی 1979، چین پێشەنگیی کرد لە داننان بە حکومەتی نوێدا لە تاران، پشتیوانی خۆیشی نیشاندا بۆ شۆڕشی ئیسلامی بەو پێیەی «خەباتێکە لەدژی هەژمونی ئیمپریالیزم»، هاوکات ئارەزوی خۆی نیشاندا بۆ بەردەوامی پەیوەندییەکان لە نێوان هەردوو وڵاتدا. هەروەها چین کەمینەی موسڵمانی وڵاتەکەی بەکارهێنا وەك ئامرازێك بۆ پەیوەندی لەگەڵ ئێران و پتەوکردنی پەیوەندیە دیبلۆماسیەکان لەگەڵیدا. بۆ ئەمەش بە چاودێری حکومەت چەندین شاندی کۆمەڵە موسڵمانەکانی نارد بۆ تاران.

بەڵام هەڵگیرسانی جەنگی نێوان عێراق-ئێران لە ساڵی 1980 گرفتێکی بۆ چین دروستکرد، کە دەیویست پەیوەندیەکی باشی لەگەڵ هەردوو وڵاتدا هەبێت. بۆ بەدیهاتنی هاوسەنگیش لەنێوان هەردولادا چین چەکی بە هەردوو لایەنە دژەکە دەفرۆشت. لەو تەحەدایانەی تریش، کە روبەڕوی پەیوەندیە دووقۆڵیەکان لەنێوان ئێران و چیندا بۆوە، قەیرانی بارمتە ئەمریکیەکان بوو لەساڵی 1980، کاتێك ژمارەیەك خوێندکاری توندڕەو هەڵیانکوتایە سەر باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە تاران و فەرمانبەرەکانیان وەك بارمتە گرت. چین ئیدانەی رفاندنی دیبلۆماسیەکانی کرد، بەڵام دوای ئازادکردنیان چین پابەند نەبوو بە داوایەکی ئەمریکاوە بۆ بڕینی پەیوەندیەکانی لەگەڵ تاراندا و دانە پاڵی خۆرئاوا بۆ ئەوەی سزاگەلێك بەسەر کۆماری ئیسلامی ئێراندا بسەپێنرێت. پەکین پێیوابوو رۆیشتنی ئەمریکا و هاوپەیمانە خۆرئاواییەکانی لە ئێران هەلێکی گەورەیە بۆ فراوانکردنی پەیوەندیە سیاسی و ئابوریەکان لەگەڵ تاراندا، پاشان گەرەنتی گەیشتنی بە دەرامەتە زۆرەکانی وزەی ئێران و بازاڕە قازانج بەخشەکانی. ئەم حساباتە سیاسیانە پاڵیان بە چینەوە نا بۆ نەیاربوونی سەبارەت بەو سزایەی کە ئەمریکا/نەتەوە یەکگرتوەکان بەسەر ئێراندا سەپاندیان بۆئەوەی چەك بەو وڵاتە نەفرۆشرێت. لە واقیعیشدا، چین پێیوابوو سەپاندنی ئەو سزایە و هەوڵدان بۆ دابڕکردنی ئێران هەلێکی گەورەیە

بۆ فرۆشتنی چەك بە كۆماری ئیسلامی ئێران. زۆرجاریش هەردوولا دروشمەگەلێكی دژ بە ئیمپریالیزم و هاریكاری لەنێوان گەلانی جیهانی سێیان بەكاردەهێنا بۆ پاساودانی فراوانكردنی پەیوەندیەكان لەنێوان دوو رژێمی سیاسی جیاواز لـەڕوی ئایدیۆلۆژییەوە، كە یەكێكیان پەیڕەوی لە فكری ماركسی-لینینی دەكات، لەكاتێكدا ئەوی تریان پەیڕەوی لە رژێمی ئیسلامی شیعی دەكات.

لە سەرەتای هەشتاكاندا سیاسەتی دەرەوەی ئێران لەسەر دروشمی «نە خۆرهەڵاتی، نە خۆرئاوایی» راوەستابوو، هەروەها ئێران چووە بزاڤی وڵاتانی بێلایەنەوە. كاتێكیش فشارەكانی خۆرئاوا هەڵكشان بۆ دابڕكردنی ئێران، سەركردەكانی ناچاربوون پەیڕەوی لە «ستراتیژیەتێكی خۆرهەڵاتی بكەن»، كە لەسەر پتەوكردنی پەیوەندیەكانی لەگەڵ چین و روسیادا بەرپادەبێت لەپێناو شكستپێهێنانی هەوڵی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا و هاوپەیمانەكانی بۆ ئیحتیواكردنی رژێمی حكومەتی ئاینی و روخاندنی ئەگەر كـرا2. بۆ دەرچوونیش لە گۆشەگیری كاتی خۆی لە ساڵی 1989 (عەلی خامنەیی) سەردانی چینی كرد، لەمیانەی سەردانەكەشیدا لەگەڵ سەرۆك وەزیرانی چینی (دنگ شیاو بینگ) كۆبۆوە و جەختی لەوەكردەوە، كە حكومەتەكەی پابەندە بە پارێزگاریكردن لە پەیوەندیەكی دۆستانە لەنێوان هەردوو وڵات و فراوانكردنی.

لەگەڵ كۆتایی هەشتاكان، دوو رووداو روویاندا، كە رۆڵێكی گرنگیان هەبوو لەسەر قوڵكردنەوەی پەیوەندیەكانی چینی-ئێرانی. لە ساڵی 1988 جەنگی عێراق–ئێران كۆتایهات، ئەركی سەرلەنوێ بونیادنانەوەی ئابوری و ژێرخانی ئابوری داتەپیو بووە یەكەم كار لە خشتەی كارەكانی حكومەتی ئێرانیدا. هەروەها ئەو ماوەیە سەرەتای گەشەكردنێكی ئابوری بوو كە چین بەخۆیەوەبینی بە تێكڕاییەكی ساڵانە، كە مایەی سەرسامییە لەنێوان 8% و 10%دا بوو، هەروەها پێویستی چین بۆ وزە زیادیكرد بۆ پاڵدانی خلۆكەی ئابوری و هەستانەوە ئابوریەكەی لەسەر گۆڕەپانی جیهانی. بۆیە

دابینکردنی سەرچاوەگەلێکی گەورە لە وزە، بووە ئەوپەڕی پێویستی بۆ ستراتیژیەتی جیهانی پەکین. بە هاتنی ساڵی 1993، بەرهەمی چین لە وزە چیدی بەشی بەکاربردنی ناوخۆیی نەدەکرد، لە وڵاتێکەوە کە خۆی ئەو وزەیەی دابیندەکرد، گۆڕا بۆ وڵاتێکی هاوردەکاری وزە، ئیدی ئاسایشی وزە بووە یەکێك لە گرنگترین ئەو رەگەزانەی دەچووە ناو حساباتەکانی ئاسایشی نەتەوەیی چینەوە، پاشانیش پێویستی چین بۆ فراوانکردنی پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئەو وڵاتانەدا، کە بەرهەمهێنی وزەن بەدیارکەوت، لەناویشیاندا ئێران.

وزە و چەك و بازرگانی

هاریکاری لەبواری وزەدا

یەکێك لەو تاکتیکە سەرەکیانەی چین گرتیەبەر بۆ پتەوکردنی پەیوەندیەکانی لەگەڵ وڵاتە سەرەکیەکانی بەرهەمهێنانی وزەدا، بریتیبوو لە بەشداریکردن لە ئابوری ئەو وڵاتانەدا، ئەوەش لەرێگەی یارمەتیدانیان بۆ بونیادنانی ژێرخانی ئابوری و هەناردەکردنی تەکنەلۆژیا و بەرهەم و شمەکی دروستکراو، هەروەها بەستنەوەی دەرامەتەکانیان لە وزە بە گرێبەستی مەودا درێژەوە. هەروەك چۆن چین پێشنیاری گرێبەستی تری زیـادەی کرد، وەك پارەدارکردنی کنەکردنی کێڵگەی نوێ، زیادکردنی وزەی پاڵاوتن، پرۆژە هاوبەشەکان لە بواری کنەکردن و گەڕان بەداوی کێڵگەی نوێ و پاڵاوتن، پرۆژە هاوبەشەکان لە بواری کنەکردن و پاڵاوتن بۆ ئەوەی خستنەڕوەکانی زیاتر کەمەندکێشتربن لە خستنەڕوی رکابەرەکانی6.

بەوپێیەش ئێران یەکێکە لە زەبەلاحەکانی بەرهەمهێنانی وزە لە جیهاندا و ژمارەی دانیشتوانەکەی دەگاتە 80 ملیۆن کەس، ئەوا هاوبەشێکی سەرانجڕاکێشە بۆ چین لەبواری وزەدا. هەروەك چۆن یاریزانێکی سەرەکیە لە بازاڕی وزەی جیهانیدا، کە خاوەن چوارەم یەدەگی نەوتی دڵنیایە؛ (132.5) ملیار بەرمیل، واتە نزیکەی 10%ی یەدەگی جیهانی و دووەم گەورەترین یەدەگی گازە لە جیهاندا.

ئەگەر یەدەگی گازی سروشتیمان گۆڕی بۆ هاوبەرامبەری بە بەرمیلە نەوت، ئەوا شانشینی عەرەبی سعودیە خاوەن (302.5 ملیار) بەرمیلە و ئێرانیش (301.7 ملیار) بەرمیل، لەکاتێکدا روسیا پلەی سێهەمی هەیە لە یەدەگی جیهانی کە دەگاتە (198.3 ملیار) بەرمیل. بەڵام یەدەگی چین لە نەوت و گاز (2%) و (1%) بەدوای یەکدا دێت لە یەدەگی جیهانی. لەمەش گرنگتر تێکڕای دەرهێنانی نەوتی ئێرانی نزمە بە بەراورد بە دوو بەرهەمهێنە سەرەکیەکەی تر (بەشێوەیەك بەرهەمهێنانی نەوتی ئێرانی گەیشتە لوتکە لە دەیەی رابردودا و گەیشتە (4.2 ملیۆن) بەرمیلی رۆژانە، بەڵام ئێستا بەهۆی سزاکانی سەریەوە دابەزیوە بۆ نزیکەی یەك ملیۆن بەرمیلی رۆژانە، بە بەراورد بە ((11.5 ملیۆن) بەرمیل کە سعودیە بەرهەمی دەهێنێت). ئەگەر وەبەرهێنانی دارایی پێویست فەراهەبێت بۆ نوێکردنەوەی دەزگاکانی بەرهەمهێنان، ئەوا توانستەکانی ئێران زیاددەکەن وەك دابینکارێکی وزە بۆ مەودایەکی درێژ.

لە ئەنجامی کۆمەڵێك لە زیانەکانەوە کە لە ماوەی جەنگی عێراق-ئێراندا بەر ژێرخانی ئابوریی وزەی ئێران کەوت، هەروەها کاریگەری زیانبەخشی سزاکان لە سێ دەیەی رابردودا و کەمی دارایی و وەبەرهێنانی پێویست بۆ دۆزینەوەی کێڵگە نوێیەکان، وایکردوە کە هێشتا زۆربەی هەرە زۆری یەدەگەکانی وزەی ئێران وەبەرنەهێنرابن، ئەمەش وا دەکات ئێران پاڵێوراو بێت بۆ ئەوەی ببێتە هەناردەکارێکی سەرەکی وزە بۆ چین و وڵاتانی تری ئاسیایی لە ئایندەدا، ئەگەر سزاکان هەڵبگیرێن و وەبەرهێنانی گەورە فەراهەمبن بۆ بونیادنان و نوێکردنەوەی کەرتی وزەی ئێرانی و گەڕان بەدوای کێڵگەی نوێدا. وێنەی (2)، ئەوە روندەکاتەوە کە ئێران لەساڵی 2011 لە دوای شانشینی عەرەبی سعودیەوە دووەم گەورەترین هەناردەکاری وزە بووە بۆ چین لە خۆرهەڵاتی ناوەڕستدا، و چوارەم گەورەترین هەناردەکاری وزە بووە بۆ چین لە هەموو جیهاندا.

شێوەی (2)

هاوردەکانی چین لە نەوتی خاو بەپێی سەرچاوەکەی، ساڵی 2011

هەزار بەرمیل لە رۆژێکدا

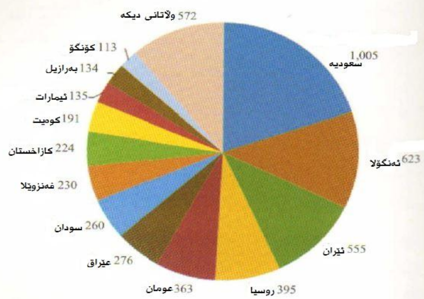

سەرچاوە: FACTS Global Energy.

لە نەوەدەکاندا قۆناغی گەشەی راستەقینەی ئابوری چینی دەستپێکرد، رێژەیەکی نایابی تۆمارکرد و گەیشتە نێوان (8% و 10%) لە سێ دەیەی رابردودا، فەزڵی ئەمەش بەشێوەیەکی هەندەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سیاسەتی کرانەوەیەی کە (دینگ شیاو بینگ) گرتیەبەر. ئەم گەشە ئابوریە بەشداریکرد لە فراوانکردنی چینی ناوەڕاستدا لە چین، پاشانیش زیادبوونی خواست لەسەر شمەکی بەکاربردن و کەلوپەلی ناوماڵ و کارەبا و نیشتەجێبوون و راخەری ناوماڵ، کە هەموو ئەمانەش پشت بە بەکاربردنی وزە دەبەستن. لەم ماوەیەدا زۆرێك لە چینیە دەوڵەمەندەکان وازیان لە پاسکیلەکانیان هێنا و لەبری ئەوە ئۆتۆمبیلیان کڕی. ئەمڕۆش چین بە دووەم وڵات دادەنرێت لە ژمارەی ئۆتۆمبێلدا لەدوای ویلایەتە یەکگرتوەکانەوە.

لەگەڵ پیسبوونی هەوا لە شارە گەورەکانی چیندا و گەیشتنی بە ئاستێکی شلوق، حکومەتی چینی کە پشتی بە سوتاندنی خەڵوز دەبەست بۆ فەراهەمکردنی 75%ی وزە، روبەڕوی فشارەکان بۆوە بۆ ئەوەی سەرچاوەیەکی تری وزە بەکاربهێنێت، کە کەمتر ژینگە پیسبکات، ئەویش گازی سروشتیە. لەبەرئەمەش، کاتێك چین لەساڵی 1993دا لە وڵاتێکی پشت بەخۆبەستو لە بواری وزەوە گۆڕا

بۆ هاوردەکارێکی وزە، پشتی بە سیاسەتێك بەست کە ئامانجی ئیمزاکردنی گرێبەستی گەورەی وزە و درێژخایەن بوو لەگەڵ ئەو وڵاتانەدا، کە بەرهەمهێنەری نەوتن، زۆربەشیان لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدان، لەناویشیاندا ئێران. بەمشێوەیە گەیشتن بە دابینکارەکانی وزە و گەرەنتی ئاسایشی، بووە ئەولەویەتی کارەکانی چین لەپێناو پارێزگاریکردن لە هەستانەوە ئابوریە درەوشاوەکەی، گەشانەوە و سەقامگیریە سیاسیەکەی. هەردوو وێنەی (3) و (4) پەرەسەندنی بەکاربردنی چینی روندەکەنەوە لە وزە و دابەشبوونی ئەم بەکاربردنە بەسەر هەموو کەرتەکان تێیدا.

شێوەی (3)

بەرهەمی چین و بەکاربردنی لە نەوت 1990_2013

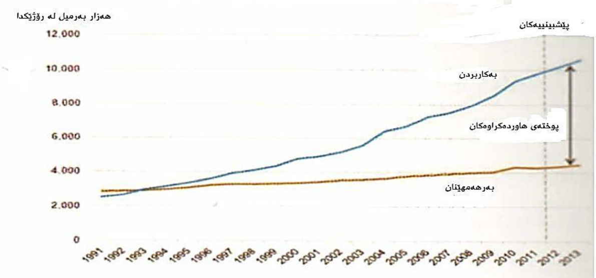

شێوەی (4)

بەکاربردنی وزە لە چین بەپێی کەرتەکان

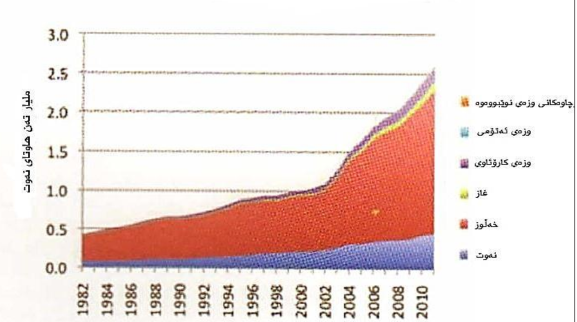

بەهۆی کاریگەری وێرانکەری جەنگی عێراق-ئێرانەوە لەسەر ژێرخانی ئابوری وزەی ئێرانی، و شوێنەواره نەرێنیەکانی یاسای سزاکانی ئێران و لیبیاوه کە لەساڵی 1996دا ئیدارەی (بیل کلنتۆن) بڕیاری لێدا و کۆمەڵێك سزای بەسەر ئەو وڵاتانەدا سەپاند، کە زیاتر لە بیست ملیۆن دۆلار لەکەرتی وزەی ئێرانیدا وەبەردەهێنن، وەهایکرد توانای کۆماری ئیسلامی ئێران لەسەر زیادکردنی وزەی بەرهەمهێنانی سنورداربێت، سەرەڕای هەبوونی یەدەگێکی زەبەلاحیش. لە هەشتاکانیشدا ئێران وەبەرهێنان و تەکنەلۆژیای پێویستی نەبوو بۆ فراوانکردنی بەرهەمهێنانەکەی، بەڵام بەهۆی وەبەرهێنانەکان و گواستنەوەی تەکنەلۆژیای چینیەوە، لەسەرەتای نەوەدەکانەوە بەشێوەیەکی هەندەکی ئابوری ئێران بەرەو باشی چوو. ماوەی نێوان 1997 و 2000یش فراوانبوونی پەیوەندیەکانی نێوان ئێران و چینی بەخۆوەبینی لە بواری وزەدا، بەشێوەیەك لەساڵی 1997 چین (700.000 بەرمیل)ی رۆژانە هاوردەدەکرد، ئەم ژمارەیە لە ساڵی 2000 دا بازیدا بۆ (2.700.000 بەرمیل)ی رۆژانە.

بەڵام خاڵی وەرچەرخان لەساڵی 2004دا بوو. لەو ساڵەدا ئێران و چین بە بەهای (20 ملیار) دۆلار رێککەوتننامەیەکیان ئیمزاکرد، بەپێی ئەو رێککەوتنەش ئێران لە سەرەتای ساڵی 2008ەوە بۆ ماوەی 25 ساڵ گازی سروشتی شل بە چین دەفرۆشێت. دوای چەند مانگێکیش هەردوولا گرێبەستێکیان ئیمزاکرد و بەپێی ئەو گرێبەستەش چین دەتوانێت (250 ملیۆن) تەن گازی سروشتی شل لەماوەی سی ساڵی ئایندەدا لە ئێران بکڕێت. بەهای ئەم رێککەوتنەش بە نزیکەی (70 بۆ 100 ملیار) دۆلار دەخەمڵێنرێت، کە لەو کاتەدا ئەوە بە گەورەترین گرێبەستەکانی گاز دانرا لە جیهاندا. هەروەها بەرپرسە چینیەکان توانیان ئەم گرێبەستە ببەستنەوە بە بەڵێنێکی بەرپرسە ئێرانیەکانەوە بە هەناردەکردنی بڕی (150.000 بەرمیل) نەوت لە رۆژێکدا بۆ چین، ئەمەش دوای تەواوبوونی پەرەپێدانی کێڵگەی «یادافاران» و هەناردەکردنی بڕێکی زیادە لە گازی سروشتی شل کە دەگاتە 10 ملیۆن تەنی ساڵانە. هەروەها وایلێهات چین بووە گەورەترین وەبەرهێنەر لە کەرتی وزەی ئێرانیدا و پەرەپێدانی کێڵگەی نوێشی گرتە ئەستۆ. بۆ نمونە، چین لە هەردوو ساڵی 2006 و

2007دا، (18 ملیار) دۆلاری وەبەرهێناوە بۆ گەڕان بەدوای سەرچاوەی نوێی وزەدا. دوای ئەوەش ئیمزاکردنی ڕێککەوتن بوو لەسەر وەبەرهێنان لە هەردوو کێڵگەی نەوت و گازی زەبەلاحی «ئازادیجان» و «یادافاران». لەساڵی 2009شدا کۆمپانیای نەوتی نیشتمانی چینی (cnpc) گرێبەستێکی ئیمزاکرد لەگەڵ ئێراندا بۆ ماوەی 25 ساڵ، بۆ دۆزینەوەی کێڵگەی ئازادیجانی باکور و پەرەپێدانی، ئەمەش پێویستی بە وەبەرهێنانی (1.76 ملیار) دۆلارە لە قۆناغی یەکەمدا و (3.5 ملیار) دۆلار لە قۆناغی دووەمدا. هەروەها کۆمپانیای نەوتی نیشتمانی چینی لە هەمان ساڵدا یاداشتێکی لێکگەیشتنی ئیمزاکرد لەگەڵ ئێراندا بۆ وەبەرهێنانی (2.25 ملیار) دۆلار لە پەرەپێدانی قۆناغی یەکەم لە کێڵگەی ئازادیجانی باشور. بەم شێوەیە، کاتێك کۆمپانیای نەوتی فەرەنسی «توتاڵ» کەوتە ژێر فشاری سزا ئەمریکیە/نێودەوڵەتیەکانەوە بۆ کشانەوە لە پەرەپێدانی کێڵگەی پارسی باشور بۆ گاز لەساڵی 2009، یەکسەر چین ئەو بۆشاییەی پڕکردەوە. لە ماوەی ساڵانی 2000-2009شدا قەبارەی بازرگانی وزە لەنێوان هەردوو وڵاتدا سێ هێندە زیادیکرد. ئەم ئاڕاستە هەڵکشانەش بەردەوامبوو لە پەیوەندیەکانی وزە لەنێوان هەردوو وڵاتدا. بەشێوەیەك لەساڵی 1994دا تەنها ڕێژەی %1ی هاوردەکانی وزەی چین لە ئێرانەوە دەهات، بە هاتنی ساڵی 2001 ئەم ڕێژەیە بەرزبۆوە بۆ %10، (بڕوانە شێوەی 5).

شێوەی (5)

ولاتانی هاوردەکاری نەوتی ئێران

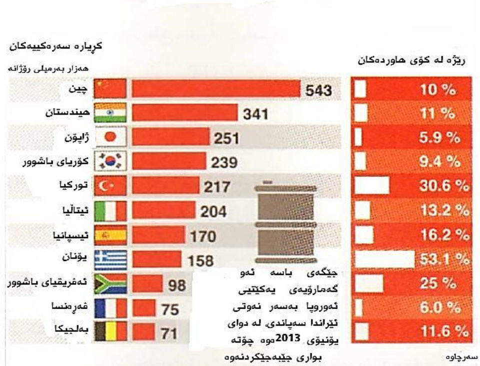

چین بووە گەورەترین بەکاربەری نەوت و گازی ئێران لەجیهاندا. ڕووبەڕووی فشارێکی گەورەی ئەمریکاش بووەوە بۆ وەستاندنی مامەڵەکانی لەگەڵ ئێران لە بواری وزەدا و دەستبەرداربوون لە هاوردەکردنی وزەی ئێرانی و لەبری ئەوە پشتبەستن بە وڵاتانی هاوپەیمانی ئەمریکا لە وڵاتانی عەرەبی، وەك شانشینی عەرەبی سعودیە، بەڵام تا ماوەیەکی نزیکیش چین ئەمەی ڕەتدەکردەوە، لەبری ئەوە هەوڵیدا هاوردەکانی لە نەوت و گاز لە هەردوو وڵاتەوە زیاتر بکات. لە ساڵی 2010، هاوردەکردنی چین لە نەوتی ئێرانی بە ڕێژەی 31% دابەزی، بەڵام لە ساڵی 2011 جارێکی تر ئەو ڕێژەیە بەرزبۆوە تا گەیشتە (559.000 بەرمیل)ی ڕۆژانە. بەڵام فشارەکانی ئەمریکا و سەپاندنی سزا ئەمریکیە/ئەوروپیە/نێودەوڵەتیە نوێیەکان، کەرتی وزەی ئێرانی گرتەوە و وای لە چین و ئەو وڵاتانەی تری ئاسیا کرد، کە نەوت لە ئێرانەوە هاوردەدەکەن، هاوردەکانیان لە نەوتی ئێرانی کەمبکەنەوە لە ساڵی 2012، وەك خشتەکەی خوارەوە ڕونیدەکاتەوە.

دابەزینی هاوردەکردنی نەوت لەئێران

بەپێی وڵاتان (هەزار بەرمیلی ڕۆژانە)

ولات	2011 (یەنایەر بۆ یۆنیۆ)	2012 (یەنایەر بۆ یۆنیۆ)	ڕێژەی سەدی بۆ گۆڕان
چین	559	434	ـ22٪
هیند	532	344	ـ2.2٪
ژاپۆن	335	205	ـ39٪
کۆریای باشور	231	182	ـ21٪
کۆی هەمووی	1.477	1.165	ـ21٪

لە یۆلیۆی 2012، دەستکرا بە جێبەجێکردنی کۆمەڵەی چوارەم لە سزا ئەمریکیە/ئەوروپیە/نێودەوڵەتیەکان، کە کەرتی نەوت و بانکەکان و گواستنەوەی دەریایی گرتەوە لە ئێران. ئەم سزایانەش بوونە هۆی دابەزینی وزەی بەرهەمهێنانی ئێرانی لە (4.3 ملیۆن)

بەرمیلەوە لە دەیەی رابردودا، بۆ (کەمتر لە یەك ملیۆن) بەرمیل لە یۆلیۆی 2013. سەرەڕای ئەمەش، هێشتا چین گەورەترین هاوردەکاری نەوتی ئێرانە. لەساڵی 2013دا هند هاوردەکانی لە نەوتی ئێرانی بەرێژەی 12.2% دابـەزانـد، کۆریای باشوریش بەرێژەی 8.3% دایبەزاند، بەڵام بە پێچەوانەی ئەمانەوە چین هەڵاوێردەیەکی لە حکومەتی ئەمریکیەوە پێدرا، کەوا کۆمپانیاکانی نەوتی چینی، کە نەوت لە ئێرانەوە هاوردەدەکەن، دەبوێردرێن لەو سزایانەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا یەکلایەنە خستونیەتە سەر ئێران. لە ئەنجامی ئەمەش هاوردەکانی چین لە نەوتی خاوی ئێرانی لە مایۆی 2013 بەرێژەی 50% بازیدا، بە بەراورد بە مانگی پێشو، ئەم ژمارەش لە مایۆدا بازیدا بۆ (555.557 بەرمیل)ی رۆژانە، ئەم ئاستەش زۆر نزیکە لەوەی چین هاوردەیدەکرد پێش کۆمەڵەی چوارەم لە سزاکان. لە ساڵی 2012شەوە پەکین هەوڵیدا پەنابەرێتە بەر ئاڵوگۆڕەوە لەرێگەی پێدانی نرخی نەوتی ئێرانی بە یەنی ژاپۆنی و دانانی بڕە پارەکانی حسابەکان لە بانکەکانی چیندا، پاشانیش خۆدزینەوە لەو کۆتانەی کە سزاکان دەیسەپێنن. بەمشێوەیە کۆمەڵەی چوارەم لە سزاکان، هەلێکی هەڵاوێردەیی بۆ چین رەخساند بۆئەوەی نەوتی ئێرانی بە نرخێکی نزم بکڕێت و بڕێکی زیاتریش شمەك و خزمەتگوزاری بە ئێران بفرۆشێت.

چین رۆڵێکی گرنگی گێڕا لە زیادکردنی وزەی پاڵاوتنی نەوتی ئێرانی. هەتا کاتێکی نزیکیش، وزەی پاڵاوتن لە ئێراندا لاواز بوو بەشی خواستی ناوخۆیی نەدەکرد، کۆماری ئیسلامی ئێرانیش نزیکەی 40%ی پێداویستیەکانی لە سوتەمەنییەوە هاوردەدەکرد، ئەمەش وایکرد کاریگەربێت بەو سزایانەی، کە هاوردەکردنی سوتەمەنی پاڵفتەکراویشیان دەگرتەوە. بەڵام بەهۆی یارمەتیەکانی چینەوە، ئێران توانی وزەی پاڵاوتن بەشێوەیەکی گەورە زیادبکات، بۆ ئەمەش حکومەتی ئێرانی لە ساڵی 2012 رایگەیاند گەیشتۆتە ئاستێك دەتوانێت بەشی ناوخۆ لە سوتەمەنی پاڵفتەکراو بەرهەمبهێنێت، بەڵکو خەریکە دەگاتە ئاستێك توانای هەناردەکردنیشی هەبێت.

بازرگانی چەك

لەماوەی شەڕی عێراق-ئێراندا، چین چەکی بە هەردوو لایەنی ناکۆك دەفرۆشت، هەندێکجار بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، هەندێك جاریش لە ڕێگەی لایەنی سێهەمەوە وەك کۆریای باکور. ئەوەی گرنگە لەمەدا ئەوەیە چین لەم ماوەیەدا یارمەتیدەر بوو لە بونیادنان و نوێکردنەوەی ژێرخانی سەربازی ئێران لە ڕێگەی گواستنەوەی تەکنەلۆژیاوە بەشێوەیەکی گشتی، پێدانی تەکنەلۆژیای موشەکی مەودا کورت و درێژ بە ئێران بەتایبەتی. بۆ نمونە، کۆماری ئیسلامی ئێران موشەکی جۆری سیلکرۆمی بەکارهێنا، کە لە حکومەتی چینەوە دەستیکەوتبوو بۆ لێدانی بەندەر و کەشتییە بارهەڵگرەکانی کوەیت لەساڵی 1987، ئەوەش وەك سزادانێکی ئەو وڵاتە لە بەرامبەر پشتیوانیکردنی لە سەدام حسێن. هەروەك چۆن نەخشەسازی موشەکە ئێرانیە مەودا کورتەکانی وەك «عقاب» و «نازیات» و موشەکە دورهاوێژەکانی وەك «شهاب3» لە نەخشەسازی چینیەوە وەرگیراون. بەهۆی یارمەتیەکانی چینیشەوە ئێران موشەکە دژە کەشتیەکەی پەرەپێدا؛ «نصر» کە بە کۆپیەکی موشەکی چینی C-704 دادەنرێت. هەندێك لە راپۆرتەکانیش ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن چین بەلەمی هێرشبەری خێرا و مینی دژە کەشتی داوەتە ئێران. بەهای تێکڕایی ئەم چەکانە و گواستنەوەی تەکنەلۆژیای سەربازی بۆ ئێران لە نێوان ساڵانی 1980 و 2010 بە بڕی 4 بۆ 10 ملیار دەخەملێنرێت.

فرۆشتنی چەکی چینی بۆ ئێران «وەك ڕێژەیەکی سەدی لە تێکڕای هەناردەکانی چەکی چینی، لەساڵانی 1986 بۆ 1988 لەنێوان (9% و 21%)دایە، پێش ئەوەی ئەم ڕێژەیە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ داکشێت بۆ خوارەوە. بەڵام هێشتا نزیکەی 50% لە تێکڕای هاوردە مەدەنیەکانی ئێران لەو 10 ساڵەی دوای جەنگدا لە چینەوە بووە». سەرەڕای ئەوەی فرۆشتنەکانی چین لە چەك لەسەر ئاستی جیهان لە نەوەدەکاندا دابەزیوە، بەڵام هێشتا فرۆشتنەکانی بە ئێران بەهێزە، ئێران بە گەورەترین کڕیاری چەکی چینی دادەنرێت لە خۆرهەڵاتی

ناوەڕاستدا. بەپێی هەندێك لە ڕاپۆرتەكانیش چین یارمەتی ئێرانی داوە لە بونیادنانی كارگەیەكی موشەكدا لە نزیك ئەسفەهان، هەروەها شوێنێك بۆ تاقیكردنەوەی مەودا نزیك لە تاران و دامەزراوەیەك بۆ دروستكردنی سوتەمەنی ڕەق لە نزیك سمنان، هەروەها مەشق و پشتیوانی تەكنیكی بۆ زانا ئێرانیەكان فەراهەمكردوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی موشەكی سكۆد و فێربوونی شێوازی كارپێكردنی، هەروەها پۆڵایەكی تایبەتی پێداوە بۆ دروستكردنی موشەك، لەگەڵ پێدانی تەكنەلۆژیای ئاڕاستەكردن و كۆنترۆڵكردن، كە پێویستە بۆ پەرەپێدانی موشەك.

بەهۆی ئەوەوە ئێران خاوەن چەكێكی ئاسمانی بەهێز نیە، ئەوا سیستمی بەرگری موشەكی بە پایەیەكی بنچینەیی دادەنێت بۆ توانا سەربازیەكانی. لێرەدا چین ڕۆڵێكی سەرەكی بینی لە بەهێزكردنی توانا سەربازیەكانی ئێراندا، پاشانیش بەشداریكردن لە ئاسایشی نەتەوەیی كۆماری ئیسلامی ئێران. لەلایەنی تەكنەلۆژیەوە چین گواستنەوەی تەكەلۆژیای موشەك بۆ وڵاتانی تازە گەشەسەندوی وەك ئێران بە ئامرازێك دادەنێت بۆ دژایەتی (هەژمونەكە). لەكاتێكدا پەكین پێشكەشكردنی چەك بە تاران بەوە پاساو دەداتەوە، كە هەموو وڵاتانی تازە گەشەسەندو مافی ئەوەیان هەیە بەرگری لە خۆیان بكەن، واشنتۆنیش فشارەكانی لەسەر پەكین زیاتركرد سەبارەت بەو چەك و كەلوپەلە سەربازیانەی كە بە ئێرانی دەفرۆشێت، و گواستنەوەی ئەو تەكنەلۆژیایانەی كە بۆ دوو مەبەست بەكاردەهێنرێن. بۆیە لەماوەی 1995-2005 چین فرۆشتنەكانی بە ئێران كەمكردەوە. لەو كاتەوە، ڕوسیا وەك هەناردەكارێكی سەرەكی كەلوپەلی سەربازی بۆ ئێران بەدەركەوت. بەڵام دەبێت ئاماژە بۆ ئەوەش بكەین هێشتا چین لە پلەی دووەمدا دێت لەدوای ڕوسیاوە لەنێوان ئەو وڵاتە بیانیانەدا كە چەك بۆ ئێران هەناردە دەكەن، كە بەهای فرۆشتنەكانی چەكی چینی بە ئێران لەماوەی 2001-2009 گەیشتە نزیكەی 702 ملیۆن دۆلار. لەنێوان ساڵانی 2005 و 2009شدا ئێران دووەم گەورەترین كڕیاری

چەکی چینی بوو لەدوای پاکستانەوە، کڕینەکانیشی ژمارەیەکی زۆر لە موشەکی بالیستی دژە کەشتی و دژە فڕۆکەی لەخۆدەگرت. لەساڵی 2005یشدا ئێران بووە ئەندامێك لە ڕێکخراوی هاریکاری فەزایی بۆ ئاسیا و زەریای هادی (APSCO)، کە وڵاتانی وەك چین و تایلەند و پاکستان لەخۆدەگرێت و زیاتر جەخت لە تەکنەلۆژیای فەزا و مانگی دەستکرد دەکرێت، ئەمەش بووە کەڤەرێك بۆ هاریکاری لەنێوان چین و ئێران لەبواری گواستنەوەی تەکنەلۆژیای موشەکی بالیستیدا. هەروەك چۆن چین مەشق و گواستنەوەی تەکنەلۆژیای پێویستی فەراهەمکرد بۆ ئێران و وەهایکرد ئەندازیارە ئێرانیەکان بتوانن چەندین موشەك پەرەپێبدەن کە لە ناوخۆی ئەو وڵاتەدا دروستدەکرێن.

یارمەتیەکانی چین لەپەرەپێدانی بەرنامەی ئەتۆمی ئێراندا

چین هەر لە قۆناغە بەراییەکانەوە ڕۆڵێکی سەرەکی گێڕا لە پەرەپێدانی بەرنامەی ئەتۆمی ئێراندا (1985-1996)، بەشێوەیەك زانا و ئەندازیارە ئێرانیەکان لەسەر بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای پەیوەندیدار بە بەرنامەی ئەتۆمی و پیتاندنی یۆرانیۆم لە چین مەشقیان پێکرا. لەساڵی 1985، چین چوار کورەی دایە دەزگاکانی توێژینەوەی ئەتۆمی (کە فەرەنسا پێش شۆڕش لە ساڵی 1979دا بونیادی نابوون)، ئەوەش بە مەبەستی فێربوون و توێژینەوە، دوای ئەوەش بەندێك لە مادەی پەرتبوونی پێدا بەمەبەستی دروستکردنی کرۆکی کورەی ئەتۆمی. هەروەها چین تەکنەلۆژیای لەیزەری ئەتۆمی و بەرهەمهێنانی بۆری زیرکونیوم کە یۆرانیۆمی تێدا دادەنرێت دایە ئێران، هەروەها کورەی تێهەڵکێشکردنی ئەتۆمی لە جۆری تۆکاماك. بەپێی جۆن گریفر، لەساڵی 1991دا «چین بە نهێنی 1.8 تەن لە هاوشێوەکانی یۆرانیۆمی داوەتە ئێران بۆ ئەوەی لە زنجیرەیەك ئەزمونی پێوەریدا بەکاریانبهێنێت، کە پەیوەستن بە شارەزابوون لە کیمیای ئەتۆمی

بنچینەیی. لە ناوەڕاستی نەوەدەکاندا، چین نەخشەسازی وردەکاری دامەزراوەیەکی داوەتە ئێران بۆ گۆڕینی یۆرانیۆم. زۆرێکیش لەم یارمەتیانە هێشتا بە نهێنی ماونەتەوە و ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆم دوای چەند ساڵێك نەبێت لێی ئاگادارناکرێتەوە». بەپێی میلمان و جافیدانفار، چین لەنێوان ساڵانی 1990و 1992دا یۆرانیۆمی سروشتی (UF4)ی فرۆشتوە بە ئێران، کە دەکرێت بەکاربهێنرێت بۆ دەستکەوتنی کانزای یۆرانیۆم، کە مادەیەکی بە سودە بەتایبەتی لە بەرنامەی سەربازیدا. هەروەها چین یارمەتی حکومەتی ئێرانی دا لە بونیادنانی وێستگەیەکی گۆڕینی یۆرانیۆم لە ئەسفەهان. لە ساڵی 2003، ئەو ساڵەی کە ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆم دەستی بە پشکنینی جدی کرد بۆ دامەزراوە ئەتۆمیەکانی ئێران، چین یارمەتی ئێرانی داوە لە بونیادنانی وێستگەیەکی نوێ بۆ پیتاندنی شەشەم فلۆریدی یۆرانیۆم (UF6) لە نزیك ئەصفەهان، پلانیشی داناوە بۆ یارمەتیدانی لەسەر تەواوکردنی بونیادنانی وێستگەی بوشەهری ئەتۆمی کە فەرەنسی و ئەڵمانەکان بە تەواونەکراوی لە پێش ساڵی 1979وە بەجێیان هێشتبوو. هەروەها چین ئامێری سەنتەر فیوچی دایە ئێران، کە بۆ دوو مەبەست بەکاردەهێنرێت، هەروەها ئامێرێك بۆ جیاکردنەوەی یۆرانیۆم بەشێوەی کارۆموگناتیسی پێیدەوترێت «کالوترون»، کە یارمەتی ئێرانی دا لە دەرهێنانی یۆرانیۆم و گۆڕینیدا.

بەڵام لەدوای لوتکەی ئەمریکی-چینی ساڵی 1997، چین لەژێر فشارەکانی ئەمریکادا ناچاربوو هاریکاریە ئەتۆمیەکانی لەگەڵ ئێراندا بەشێوەیەکی گەورە بەرتەسك بکاتەوە. سەرەڕای نەیاری چینیش لە فشارەکانی ئەمریکا و ڕاگەیاندنی ئەوەی کە سروشتی یارمەتیە ئەتۆمیەکان، کە پێشکەشی ئێرانیان دەکات، دەکەونە چوارچێوەی ئەو بنەمایانەی کە ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆمی دایناون و بەرنامەی ئەتۆمی ئێرانی بۆ مەبەستی ئاشتیە، بەڵام کەوتە ژێر ئەو فشارانەوە بەهۆی گرنگی پەیوەندیە دوو قوڵیەکانی نێوان چین و ئەمریکا لە حسابەتە سیاسیەکانی پەکیندا. لەو کاتەوە وەك

هاوبەشێکی سەرەکی لە پەرەپێدانی بەرنامەی ئەتۆمی ئێرانیدا، روسیا جێگەی چینی گرتەوە. دوای ئەوە روسیا بونیادنانی وێستگەی ئەتۆمی بوشەهری تەواوکرد، هەروەها کورەی ئاوی قورسی ئێرانی لە ئاراك بونیادنا. لەگەڵ ئەوەشدا، چین بەردەوام بوو لە گواستنەوەی هەندێك تەکنەلۆژیای پیتاندنی یۆرانیۆم بۆ ئێران.

پەیوەندیە بازرگانیەکان

پێش شۆڕشی ئێرانی، ئەوپەڕی بازرگانی چین لەگەڵ ئێران کەمتر بوو لە 1% لە تێکڕای بازرگانی ئێرانی، بە هاتنی ساڵی 1991 کاتێك ئێران دەستیکرد بە جێبەجێکردنی دەستپێشخەریەکەی بۆ سەرلەنوێ بونیادنانەوەی وڵات لەدوای جەنگەوە، قەبارەی بازرگانیەکەی لەگەڵ چین زیادیکرد. لەم قۆناغەدا، قەبارەی بازرگانی ژمارەیەك لە وڵاتانی ئەوروپی و ژاپۆن و ویلایەتە یەکگرتوەکان لەگەڵ ئێراندا گەورەتر بوو لە قەبارەی بازرگانی چین، بەڵام بەهاتنی ساڵی 2003 رێژەی 8%ی هاوردەی ئێران لە چینەوە دەهات. لە ساڵی 2006 چین جێگای ژاپۆنی گرتەوە وەك هاوبەشێکی بازرگانی سەرەکی بۆ ئێران، لە ساڵی دواتریشدا بووە یەکەم هاوبەشی بازرگانی ئەو لە جیهاندا. لە ساڵی 2009 پشکی چین گەیشتە 16% لە تێکڕای هاوردەکانی ئێران.

پەیوەندیە بازرگانیەکانی ئێران–چین فرەجۆرییەکی فراوان لەخۆدەگرێت. هەناردە سەرەکیەکانی ئێران بۆ چین بریتییە لە نەوت و گاز (کە سێ لەسەر چواری بەهای تێکڕایی هاوردەکانی چینە لە ئێران)، هەروەها کانزاکان و کەرەستەی بنچینەیی پترۆکیمیاوی، لە کاتێکدا هەناردەکانی چین بۆ ئێران فراوان دەبێت و شمەکی سەرمایەداری و خزمەتگوزاریە ئەندازەییەکان و ئەو بەرهەمانە لەخۆدەگرێت کە تەکنەلۆژیای بەرزیان هەیە، وێڕای کۆمەڵێکی فراوان لە شمەکی دروستکراو. هەروەها فرۆشتنەکانی وزە و چەك کە لە سەرەوە باسمانکرد، چین بەشێوەیەکی قوڵ بەشداریدەکات لە بونیادنانی ژێرخانی ئابوری لە ئێران، هەر لە کۆتایی هەشتاکانەوە

هەتاوەکو ئێستا، کاتێك کۆماری ئیسلامی ئێران دەستپێشخەریەکەی ڕاگەیاند بۆ سەرلەنوێ بونیادنانەوەی وڵات لەدوای جەنگەوە. لە نەوەدەکانیشەوە، چین ڕۆڵێکی سەرەکی بینی لە بونیادنانی میترۆی تاران و دروستکردنی تۆڕێکی چێوەیی پان لەهەموو شوێنەکانی وڵاتدا و بونیادنانی بەنداو، پرد، تونێل، بەندەر، کارگەی ئۆتۆمبیل، چیمەنتۆ، کەشتی بازرگانی و تۆڕی هێڵی ئاسن، کە ئامانجی بەستنەوەی ئێران و وڵاتانی ترە لە خۆرهەڵاتی ئاسیا بە ئاسیای ناوەڕاست و چینەوە. لە ئێستاشدا پەکین چەند پڕۆژەیەك پارەدار دەکات بۆ چاککردنی شاری تاران، بەهاکەی دەگاتە یەك ملیار دۆلاری ئەمریکی، فراوانکردنی تۆڕی میترۆ و ڕێگای خێرا لەخۆدەگرێت بۆ کەمکردنەوەی قەرەباڵغی هاتوچۆ لە پایتەختی ئێراندا. هەروەها چینەیەکان یارمەتیدەر بوون لە بونیادنانی تۆڕی میترۆ لە شاری مەشهد، کە دەکەوێتە باکوری ئێران.

لە ساڵانی 1990 و 1991دا، بازرگانی ئێرانی-چینی بە تێکڕاییەکی ساڵانە گەشەیکرد، کە بڕەکەی 55% بوو. بە هاتنی ساڵی 2003، ڕێـژەی 9.5% لە کۆی هاوردەکانی ئێرانی لە چینەوە دەهـات. بازرگانییە دووقۆڵیەکان لەنێوان هـەردوو وڵاتـدا بەشێوەیەکی بەردەوام گەشەیکرد، هەر لەساڵی 2000ەوە لە 3.3 ملیار دۆلارەوە فراوانبوو بۆ نزیکەی 30 ملیۆن دۆلار، ئەمەش وای لە چین کرد، لە ساڵی 2007ەوە ببێتە گەورەترین هاوبەشی بازرگانی ئێران لە جیهاندا. لە ساڵی 2011شدا تێکڕای بازرگانی دوو قوڵی لەنێوان هەردوو وڵاتدا گەیشتە 39 ملیار دۆلار. لە مایۆی ساڵی 2011دا چین بۆ فراوانکردنی هاریکاریی دووقۆڵی لە هەردوو کەرتی کانزاکاری و پیشەسازیدا لە ئێران، ڕێککەوتننامەیەکی بە بەهای 20 ملیار دۆلار ئیمزاکرد، سەرکردایەتی هەردوو وڵاتیش پلانگەلێکیان ڕاگەیاند بۆ زیادکردنی قەبارەی بازرگانی دووقولی ساڵانە لە 30 بۆ 40 ملیار دۆلار لە کاتی ئێستادا بۆ 100 ملیار دۆلار بە هاتنی ساڵی 2016. لە ساڵی 2012شدا قەبارەی بازرگانی نێوان هەردوو وڵات گەیشتە 45 ملیار دۆلار.

هــەروەك چۆن چین بــووە گەورەترین بــازاڕ بۆ هەناردە پترۆکیمیاویەکانی ئێران، بەتایبەتی میسانول. بەوتەی سەرۆکی کۆمپانیای بازرگانی ئێرانی بۆ پترۆکیمیاویات (ڕەزا حەمزە لو)، «ئێران پێش سعودیە کەوتوە وەك گەورەترین هەناردەکاری میسانول بۆ چین، کۆمپانیا چینیەکانیش ئێستا دانوستان دەکەن بۆ بونیادنانی کارگەیەکی میسانول لە شاری ماهشهری ئێرانی، کە تێچوونەکەی دەگاتە 5 ملیار دۆلار». لەکاتی ئێستاشدا 70 کۆمپانیای چینی لە ئێراندا کاردەکەن، کە دامەزراوەی «هیریتج»ی ئەمریکی بۆ توێژینەوەکان، ئێران وەک «گەورەترین دەوڵەتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لەڕوی پشکەوە لە وەبەرهێنانە چینیەکان» پۆلێندەکات. سەبارەت بە چینیش، لە کاتێکدا فراوانکردنی بازرگانی دووقۆڵی لەگەڵ هاوبەشەکانیدا بۆ خۆی ئامانجێکە، هەروەها بازرگانییش بۆتە ئامڕازێکی گرنگ بۆ گەرەنتیکردنی دەستبەریی وزە. چین هەوڵدەدات فراوانکردن لە بازرگانیدا ببێتە هاندەرێکی تر بۆ وڵاتانی بەرهەمهێنی وزەی وەك ئێران بۆ هەناردەکردنی نەوت و گاز بۆ چین لە مەودایەکی درێژخایەندا. زۆرجار پەکین هاریکاریکردنی لە بواری وزەدا دەبەستێتەوە بە فراوانکردنی بازرگانی و زیادکردنی وەبەرهێنانەکان لە ژێرخانی ئابوری ئەو وڵاتانەدا، هەندێجاریش ڕێککەوتننامەی لابەلایی یان لاوەکی قازانجبەخش و هاندانی سەرنجراکێش پێشکەشدەکات لەپێناو گەرەنتیکردنی گرێبەستە درێژخانەیەکانی وزەدا.

ئێران وەها سەیری ناکۆکی نێوان ئێران و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دەکات، بەوپێیەی هەلێکە نەك بار و قورساییەك. چونکە لەگەڵ توندکردنی سزا نێودەوڵەتیەکان و سزا تاك لایەنەکان، کە لە ساڵی 2005ەوە ئەمریکا بەسەر ئێراندا دەیسەپێنێت، بەجێهێشتنی ئێران لەلایەن زۆرێــك لە کۆمپانیا خۆرئاواییەکان و وەبەرهێنە خۆرئاواییەکانەوە بۆتە شتێکی بەرچاو، چین ئەمەی بە هەلێکی

گەورە بینیەوە بۆ هەژمونکردن بەسەر بازاڕی قازانجبەخشی ئێرانیدا لە هەموو کەرتەکانیدا، وەك وزە، ژێرخان، بینا، تەکنەلۆژیا و...هتد. بۆ نمونە، کاتێك یەکێتی ئەوروپا بڕیاریدا گەمارۆ بسەپێنێت بەسەر هاوردەکردنی نەوتی ئێرانیدا لە یۆلیۆی 2012وە، چین ئەم هەلەی قۆستەوە بۆ داواکردنی داشکاندنی گەورە لە کڕینەکانی لە نەوتی ئێرانی، تارانیش ڕازیبوو بەم داوایە بەهۆی پێویستی زۆری کۆماری ئیسلامیەوە بۆ دارایی. بەدەستەواژەیەکی تر، یەکێك لە دەرەنجامە نامەبەستیەکانی سزاکان بەسەر ئێراندا، پاڵدانی ئێرانە بۆ ئامێزی چین و زیاتر پشتپێبەستنی، پاشانیش پتەوکردنی پەیوەندیە دووقوڵیەکانی نێوان هەردوو وڵات.

ئەم پەرەسەندنە تایبەتمەندیەکی تری بەخشیە چین بۆ فراوانکردنی ئامادەبوونی لە بازاڕی ئێرانیدا. وێڕای ئەمەش، کۆمپانیا بچوکەکانی ئێران سکاڵادەکەن لـەوەی بەرزبوونەوەی بەهای دۆلاری ئەمریکی لەبەرامبەر ریالی ئێرانیدا، وایکردوە شمەکە هاوردەکراوەکان نرخیان گران بێت، پاشانیش ئەو کۆمپانیایانە وایان لێهاتوە ناتوانن رکابەری شمەکە هەرزانە دروستکراوەکانی چین بکەن، بۆیە زۆرێکیان داخران. پاشانیش پێدانی پڕۆژەکانی ژێرخانی سەرەکی بە کۆمپانیا چینیەکان، کە زۆرجار کرێکارەکانیشی لەگەڵ خۆی دەهێنێت، هێزی کاری ناوخۆیی بێبەشدەکات، کە خۆی لەبنەڕەتدا لەدژی هەڵئاوسان و بەرزبوونەوەی رێژەی بێکاری دەجەنگێت لە پیشەکانی بینا و ئەندازیاریدا. بۆیە ناکرێت ئەگەری رودانی پەرچەکردارێکی توند بەدور بزانرێت، هەروەها زیادبوونی بێزاری لە دژی چینیەکان. سەرەڕای پشتیوانی بێمەرجی چینیش بۆ کۆماری ئیسلامی ئێران، زۆر ئەگەری ئەوە دەکات هەستی بێزاری لە دژی چینیەکان لەو وڵاتەدا زیادبکات، ئەگەر هاتو ئۆپۆزسیۆنی ئێستای حکومەتی ئێرانی بەهێز بوو.

ڕەهەندە ستراتیژیەکانی
پەیوەندیەکانی ئێران – چین

لەگەڵ مردنی (ماو تسی تۆنگ) لە ساڵی 1976 و گەیشتنی سەرکردەیەکی زیاتر واقیعی بە دەسەڵات، کە (دینگ شیاو بینگ) بوو، ئیدارەی نوێ تازەکردنەوەی ژێرخانی ئابوریی وڵاتی خستە پێشەوەی لیستی کارەکانیەوە. بۆ بەدیهاتنی ئەم ئامانجەش، چین پەرەی بە پەیوەندیەکانی دا لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و ئەوروپای خۆرئاوا و دەستیکرد بە سەرلەنوێ هەڵسەنگاندنەوەی پەیوەندیەکانی لەگەڵ وڵاتانی تـری جیهان لەسەر بنچینەی بەرژەوەندیی ئابوریی هاوبەش. بە هاتنی هەشتاکانیش چین وازی لە سیاسەتە ئایدیۆلۆژیەکانی و هەناردەکردنی سۆسیالیزم هێنابوو، دەستیکرد بە بونیادنانی پەیوەندیەکانی لەگەڵ وڵاتانێکدا، کە پێشتر هیچ پەیوەندیەکی دیبلۆماسی نەبوو لەگەڵیاندا. لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیش، ئەم دەستپێشخەرییە بەشێوەیەکی رونتر گەڵاڵە بوو، کاتێك (دینگ) سیاسەتی پێشوی گۆڕی کە لەبەر پشتیوانیکردنی رادیکاڵیەت لە ناوچەکەدا بونیادنرابوو، وەك یەمەنی باشور و رێکخراوی رزگاریخوازی فەلەستینی، بەو پێیەش ئەولەویەتی یەکەم بۆ سیاسەتی دەرەکی چینە لە ناوچەکەدا، دەستیکرد بە بونیادنانی پەیوەندی لەگەڵ سیستمە عەرەبیە میانڕەوەکان لەناوچەی کەنداودا، لەناویشیاندا ئیماراتی عەرەبی یەکگرتو (1984)، قەتەر (1988)، بەحرەین (1989)، سعودیە (1990).

لەکاتێکدا پاڵنەری سەرەکی بۆ پەیوەندیەکانی چین بە ئێرانەوە، بریتیبوو لە دۆزینەوەی سەرچاوەی نوێی وزە و فرە هاوبەشیی بازرگانی، هەروەها ئەم پەیوەندیانەش لەسەر ژمارەیەك لە ئیعتیباراتی سیاسی و ستراتیژی گرنگ بەرپادەبن. چین بەوپێیەی هێزێکی هەرێمی هەڵکشاوە ویستی بەرزخوازیەکی سیاسی هەیە لە بەرتەسکردنەوەی قەڵەمڕەوی ئەمریکا و خۆرئاوا لە ناوچەکەدا، ئەمەش ئامانجێکی سیاسی هاوبەشە لەگەڵ ئێراندا. بەشێوەیەك دەکرێت کۆماری ئیسلامی

ئێران خزمەتی چین بکات لە هەوڵدانی بۆ فراوانکردنی دەسەڵات و قەڵەمڕەوی لەناوچەکەدا لەمەودای درێژخایەندا، هەروەها لە رکابەریکردنی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا بەشێوەیەك سیستمە عەرەبییە میانڕەوەکان ناتوانن بەو رادەیە خزمەتی بکەن، بەهۆی هەبوونی پەیوەندی توندوتۆڵیانەوە لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا. لەبەرئەمە ئێرانێکی گەشاوە لەڕوی ئابوری و بەهێز لەڕوی سەربازیەوە، لەوانەیە بەسود بێت بۆ چین، چونکە دەکرێت بەشێوەیەکی سنوردار، ببێتە ئاستەنگ لەبەردەم ئەمریکا لە ناوچەکە و دروستکردنی هاوسەنگی لەگەڵیدا.

هەروەها چین لە روبەڕوبوونەوەی ئەمریکا-ئێران و مەسەلەی بەرنامەی ئەتۆمیدا، ئامرازێکی سیاسی دەبینیەوە بۆ هێشتنەوەی هێزە سەربازیە ئەمریکیەکان لە ناوچەی کەنداودا، لەگەڵ رێگرتن لە «وەرچەرخانی سوپای ئەمریکا بەرەو ئاسیا -Pivot to Asia». وێـڕای ئەمەش، بەهۆی وەبەرهێنانە چینییە زەبەلاحەکانەوە لە هەموو کەرتەکانی ئابوری ئێرانیدا، وەك پێشتر باسمانکرد، چینییەکان حەزناکەن شڵەژانی سیاسی یان گۆڕانی رژێم لە ئێراندا روبدات، چونکە ئەگەر ئەوە رویدا توشی زیانێکی ئابوری و سیاسی دەبنەوە. ئەوەی جەختیش لەمە دەکاتەوە، ناڕەزایی دەربڕینی چین بوو لە دژی شۆڕشی سەوزی ساڵی 2009 و وەسفکردنی ئەوانەی بەشداریان تێداکردبوو بە «بەکرێگیراوی ئیمپریالیزم»، هەروەها رەخنەگرتنی لە سیاسەتە دیبلۆماسیە زۆرەملێیەکانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، لەناویشیدا زیاتر فشارخستنە سەر ئێران و هەوڵدان بۆ خنکاندنی لەڕوی ئابوریەوە. بۆ نمونە، ئەو سزایانەی لە ساڵی 2010 بەسەر ئێراندا سەپێنران، رێ لە ناردنی بەنزینی پاڵفتەکراو دەگرێت بۆ ئەو وڵاتە، ئەمەش بووە هۆی دابەزینی فرۆشتنەکانی بەنزینی پاڵفتەکراو بۆ ئێران بەرێژەی 72%، بۆ ئەمەش چین قایلبوو بەنزینی پاڵفتەکراوی پێویست بداتە ئێران بۆ پڕکردنەوەی کەموکوڕی لە بازاڕی ناوخۆییدا. لە پاداشتی ئەمەشدا ئێران بەنزینی چینی بەنرخێکی بەرزتر بەرێژەی 25% لە نرخی بازاڕ کڕی.

سەرەڕای ئەمەش، پابەندبوونی ئایدیۆلۆژی هەردوو وڵات بە بێلایەن مانەوە و هاریکاری لەنێوان وڵاتانی جیهانی سێیەمدا و بەرزخوازیی هاوبەشیان بۆ دروستکردنی جیهانێکی فرە جەمسەر، تەحەدای «هەژمونی ئەمریکی» دەکات و دەبێتە خاڵێکی هاوبەشی نێوانیان وێڕای وابەستەبوونی هەریەکەیان بە فکرێکی ئایدیۆلۆژی تەواو جیاوازەوە، واتە مارکسی-لینینی، لەبەرامبەر ئیسلامی شیعیدا. هەروەك چۆن هاریکاری هەردوو وڵات لە ڕێکخراوەکانی ئاسایشی هەرێمیدا، وەك ڕێکخراوی شەنگەهای بۆ هاریکاری (کە لە ساڵی 2001 دامەزراوە و ئەندامێتی هەریەك لە چین، روسیا، قیرغیزستان، کازاخستان و تاجیکستان لەخۆدەگرێت) و ئێرانیش لە ساڵی 2005 بۆتە چاودێر تێیدا، ئاماژەیەکی ترە بۆ نزیکبوونەوەی بەرژەوەندیە سیاسیەکان لەنێوان هــەردوو وڵاتــدا. ڕێکخراوی شەنگەهای بۆ هاریکاری بەئامانجی چاککردنی بازرگانی، هاریکاری هەرێمی، بەهێزکردنی ئاسایشی کۆمەڵ و بەرەنگاریی قەڵەمڕەوی ئەمریکا لە ئاسیای ناوەڕاست دروستبووە. سەرەڕای ڕاگەیاندنێکیش لە ساڵی 2010 سەبارەت بە ئەگەری بوونە ئەندامی ئێران، هیندستان و پاکستان لە ڕێکخراوەکەدا، بەڵام تا ئێستا ئەوە روینەداوە.

بەهۆی قەبارەی هێزی ئەمریکی و دەرخستنی ئەم هێزە لە هەموو ناوچەکانی جیهان و پەیوەندیە ئابوری و سەربازی و سیاسیە توندوتۆڵەکان کە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بە زۆرێك لە وڵاتانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە دەبەستێتەوە، ئەوا هەر مشتومڕێك لەبارەی رەهەندی ستراتیژی بۆ پەیوەندیە دووقوڵیەکانی ئێران-چین بەبێ وەسفکردنێکی ورد بۆ رۆڵی ویلایەتە یەکگرتوەکان و پەیوەندیەکانی بە هەردوو وڵاتەوە، ناتەواو دەبێت. پەیوەندیەکانی ئەمریکاش بە چینەوە تێکەڵەیەکە لە هاریکاری و رکابەری. بەهۆی قەبارەی مەوجوداتی هەردوو وڵات و پەیوەستی ئابوری لەنێوانیاندا، هەریەکەیان ئامڕازی فشاری هەیە کە بتوانێت لەدژی ئەوی دیکەیان بەکاریبهێنێت ئەگەر پێویستیکرد. لەبەرامبەردا، پەیوەندیەکانی

نێوان ئێران و ئەمریکا روبەڕوبوونەوە و توندیی پێوە دیارە و هیچ پەیوەندیەکی ئابوری و سیاسی لەنێوانیاندا نیە، ئەگەر هەشبێت ئەوا سنوردارە. جگە لە هەڕەشەکان و سزاکان، هیچ یەکێك لەو دوو وڵاتە ئامڕازی فشاریان نیە لەدژی یەکتر بەکاریبێنن.

سەرەڕای پەیوەندیە فراوانەکان، کە چین بە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە دەبەستێتەوە، ئەوا چینیەکان هەست بەگومان دەکەن لە بەرامبەر نیازەکانی ئەمریکادا، دەپرسن ئایا ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا تەنها وەك تەماشاکارێك دەمێنێتەوە لە بەرامبەر هەڵکشانی چیندا لەسەر حسابی ئەوان. زۆرێکیش لە شیکەرەوە چینیەکان پێیان وایە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ئەگەری زۆرە پەنابەرێتە بەر بەکارهێنانی ئامڕازی ئابوری و سیاسی و هەتا سەربازیش بۆ رێگرتن لە هەڵکشانی چین و گۆڕانی بۆ هێزێکی جیهانی. بۆیە وا دەڕوانن بۆ وڵاتانی وەك ئێران، کە هاوبەشێکی ئامادەیە لە «سەربازگەی دژ بە هەژموندا» و هەوڵی ئەوە دەدات سنورێك بۆ قەڵەمڕەوی ئەمریکا دابنێت لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەڕاست و ناوچەکەدا، بەوپێیەی بەڵگەنامەیەکی دڵنیاییە بۆ ئایندە لە حاڵەتی ئەگەری رودانی روبەڕوبوونەوەکان لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکاندا. ئەم روانینەش بەشێوەیەکی تایبەتی بەدیاردەکەوێت لەنێوان سەرکردەکانی سوپای رزگاری میللی، چینی کە وا بۆ سیستمی نێودەوڵەتی ئێستا دەڕوانن سیستمێکە خۆرئاوا بەسەریدا زاڵە و بە پلەی یەکەم بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندیەکانی ویلایەتە یەکگرتوەکان و هاوپەیمانەکانی دروستبووە، بۆیە پێویستە هاریکاریکردن لەگەڵ ئەم سیستمەدا کورتبکرێتەوە بۆ ئاست رادەی پێویست بۆ خۆلادان لە رەخنەکانی خۆرئاوا. هەروەها پێویستە چین هیچ وەهمگەلێکی نەبێت سەبارەت بە هەڵوێستی بەناو بێلایەنانەی رێکخراوەکانی حکومەتی جیهانی کە خۆرئاوا بەسەریدا زاڵە. هەروەها پێویستە لەسەر چین هەوڵی بەرپاکردنی هاوپەیمانێتی و پەیداکردنی هاوبەشی مەودا درێژبدات لەگەڵ هەموو وڵاتانی جیهاندا لەپێناو

فراوانکردنی بژاردە ستراتیژیەکانی لە کاتی هەڵکشانیدا، بەشێوەیەك ئامادەباش بێت بۆ هەموو تەحەداکان و حاڵەتە کتوپڕەکان، کە ئەگەری ئەوەیان هەیە لە ئایندەدا روبدەن.

لە واقیعدا، ئاماژەکان ئەوە دەگەیەنن ئەم تێڕوانینە لای کەرتێکی فراوانی دەستەبژێری چینی زاڵە. بۆ نمونە، زۆرێك لە شیکەرەوە چینیەکان جەخت لەوە دەکەنەوە ئێران یەکێکە لە شارستانیەتە هەرە گەورەکان لە جیهاندا و وڵاتێکە خاوەن تواناگەلێکی نیشتمانی هەمەگیر و هێزێکی هەرێمی هەڵکشاوە، دەتوانێت زۆر شت پێشکەش بە چین بکات و زۆر بەرژەوەندی هاوبەش هەیە لەنێوان هەردوو وڵاتدا. ئەم شیکەرەوانە پێیان وایە تەنگژەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتوەکان و ئێران، لە بنەڕەتەوە لە دژیەکییەکەوە هەڵدەقوڵێت لەنێوان هێزێکی هەرێمی بەرزخواز و هێزێکی جیهانی هەژموندار، کە دەیەوێت هێزە لاوازترەکە (ئێران) بخنکێنێت و ملکەچی بکات. لێرەوە روبەڕوبوونەوەی ئەتۆمی بەڕای ئەوان دوکەڵێکە لە پشتیەوە هەوڵەکانی ئەمریکا شاراوەتەوە بۆ زاڵبوون بەسەر دەرامەتەکانی وزە لە ناوچەکە و کەنداوی عەرەبیدا لەپێناو بەدیهاتنی دوو ئامانجدا، یەکەمیان زاڵبوون بەسەر ئابوریی جیهانیدا، دووەمیشیان بۆ رێگریکردن لە ئێران لەوەی هەر ئاستەنگێك بۆ سیاسەتی ئەمریکا لە ناوچەکەدا دروستبکات. بەوپێیەش کە پەرەپێدانی چەکی ئەتۆمی لەلایەن ئێرانەوە خاڵە لاوازەکانی دادەپۆشێت، ئەوا بەردەوامی سەپاندنی سزاکان ئامانجی ئەوەیە کۆماری ئیسلامی ئێران بە لاوازی بهێڵێتەوە و نەتوانێت وەك هێزێکی هەرێمی دەربکەوێت.

سەرەڕای ئەوەش، سەرکردە چینیەکان لە رێگەی پشتیوانیکردنیان لە ئێران، وا لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دەکەن لە هەمان ئەو پیاڵە نۆشبکاتەوە، کە پێشتر ئەمریکا دەرخواردی چینی دەدا. حکومەتی ئەمریکا بۆ ماوەی چەندین دەیە پشتیوانی سەربازی و سیاسی پێشکەش بە تایوان دەکرد، سەرەڕای ناڕەزاییە دووبارەبووەکانی پەکین. واشنتۆن لەبەردەم سەرکردە کۆمۆنیستە چینیەکاندا بەوە

پاساوی هەڵوێستی خۆی دەدایەوە، کە دەیوت پێویستە لەسەریان لەوە تێبگەن ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بایەخ بە پارێزگاریکردن لە پەیوەندیە باشەکانی نێوان هـەردوو وڵات دەدات و پێویستە پەکین رێز لە بڕیارە سیاسیە دەرەکیەکانی ئەمریکا بگرێت، کە لەسەر پارێزگاریکردن لە بەرژەوەندیەکانی ئاسایشی نەتەوەیی وەستاوە. وادیارە سەرکردە چینیەکان ئێستا هەمان ئەو پاساوانە دەهێننەوە بەرامبەر نەیاریی واشنتۆن سەبارەت بە پشتیوانییە سیاسی و سەربازیەکانی چین لەئێران.

هەندێك لە شیکارە سیاسیە ستراتیژیە ئەمریکیەکان دەڵێن: ناکرێت سەرکردە چینیەکان رازیبکرێن بەوەی پەیوەندیەکانیان لەگەڵ ئێراندا بپچڕێنن مەگەر ئەوەی ویلایەتە یەکگرتوەکان پەیوەندیەکانی لەگەڵ چیندا قوڵبکاتەوە، لە رێگەی فراوانکردنی پەیوەندییە بازرگانیە دووقۆڵیەکانەوە لەنێوان هەردوو وڵاتدا بەشێوەیەکی گەورە. لەم حاڵەتەدا حساباتەکانی سەرکردە چینیەکان دەگۆڕێت، کاتێک دەرك بەوە دەکەن تێچوونی پەیوەندیە توندوتۆڵەکانیان بە ئێرانەوە گەورەترە لە سودەکانی ئەو پەیوەندیە. بەڵام بەهۆی ناسەقامگیرییەکانی پەیوەندیەکانی نێوان چین-ئەمریکا، کە ویلایەتە یەکگرتوەکان پێیوایە چین و کۆریای باکور و کوبا دواین پەناگەی کۆمۆنیزمە-، بۆیە پێویستە لەسەرمان چاوەڕوانیبکەین بۆ ئەوەی ببینین، ئایا حکومەتی ئەمریکا ئامادەیە بۆ قوڵکردنەوەی پەیوەندیەکانی لەگەڵ چین. هەروەها دەرککردنێك هەیە لە واشنتۆن، کە توانای ویلایەتە یەکگرتوەکان بۆ فشارخستنە سەر پەکین لەمساڵانەی دواییدا زۆر کەمیکردوە. بۆ نمونە لە 17ی یۆلیۆ 2013دا بەهای سەنەداتەکانی خەزێنەی ئەمریکی، کە چین خاوەنیەتی گەیشتە زیاتر لە 1.3 تریلیۆن دۆلار، بۆیە لە حاڵەتی سەرهەڵدانی ناکۆکیەکان چین ناچاردەبێت وەبەرهێنانەکانی لە دامودەزگا داراییەکانی ئەمریکا بکێشێتەوە، بەمەش بەهای دۆلاری ئەمریکی دادەڕمێت. پاشانیش، ئەگەر لە توانای ئەمریکادا هەبوایە پێش ئەوەی چین پەیوەندی بە رێکخراوی بازرگانی جیهانیەوە بکات

له ساڵی 2001، هەڕەشەی بەکاربهێنایە بەوەی ئاستەنگی بخستایەتە بەردەم بە ئەندامبوونی چین لەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەدا لەپێناو ئەوەی هەندێك سازشی پێبکات، ئەوا چیدی ئێستا ئەو بژاردەیەی لەبەردەستدا نەماوەتەوە. لەژێر ڕۆشنایی ئەم ڕاستیە نوێیانەشدا کە دابەشکردنی نوێی هێزی دارایی و سیاسی لە جیهان لەگەڵ هەڵکشانی چیندا دەیسەپێنێت، حکومەتی ئەمریکا دەرك بە سنورداری تواناکانی دەکات لە مومارەسەکردنی فشار لەسەر چین.

ئەگەر گۆڕانێکی ڕیشەیی لە سیاسەتی ئەمریکادا ڕونەدات، ئەوا ئەگەری زیاترە چین بەردەوام بێت لەسەر ئەم سیاسەتەی ئێستای، کە لەسەر پاراستنی هاوسەنگی لەنێوان واشنتۆن و تاران وەستاوە، هەروەها هەوڵی پارێزگاریکردن لە پەیوەندیەکی باش لەنێوان ئەو دوو لایەنە ڕکابەرەدا. سیاسەتی چینیش سەبارەت بە بەرنامەی ئەتۆمی ئێرانی بەئاشکرا دەردەکەوێت لەم ڕاگرتنی هاوسەنگیەدا. بۆ نمونە چین لە سەرەتاوە ڕۆڵێکی یەکلاکەرەوەی گێڕا لە پەرەپێدانی بەرنامەی ئەتۆمی ئێرانیدا و بەتوندی دژی سەپاندنی سزاکان بوو بەسەر ئێراندا (هەوڵیدا دوایبخات کاتێك کە پێشنیارکرا)، بەڵام دواجار ڕازیبوو و دەنگی لەسەر هەموو سزاکانی کۆمەڵەی چوارەم دا، کە ئەمریکا/یەکێتی ئەوروپا/ نەتەوە یەکگرتوەکان سەپاندبوویان بەسەر ئێراندا. ئەم ڕەفتارەی چین سەبارەت بە سزاکان شێوازێك ئاشکرادەکات، کە هەمیشە دووبارە دەبێتەوە، لە سەرەتاوە چین دژی سەپاندنی سزاکان دەبێت، پاشان هەوڵدەدات سوکیان بکات، پاشان دەوەستێت و جۆرێك لە سستی دەنوێنێت پێش ئەوەی لە کۆتاییدا ڕەزامەندی نیشانبدات. بەمەش هەوڵدەدات دوو ئامانج بپێکێت، لەلایەك وا نیشانی تاران دەدات هەوڵیداوە هەندێك کات بەدەستبهێنێت و هێندەی بکرێت سزاکان سوك بکرێن، بۆ واشنتۆن و هاوپەیمانەکانیشی وا نیشاندەدات چین هاوبەشێکی بەرپرسە لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا و لەکاتی پێویستدا ئامادەیە ڕەزامەندی نیشانبدات لەسەر سەپاندنی سزاکان لە دژی یەکێك لە هاوبەشەکانی لەپێناو پارێزگاریکردن لە پەیوەندیەکی باش لەگەڵ

کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا. لەم کاتەدا زۆرجار چین نەرمدەبێت لەبەردەم فشارەکانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا و رەزامەندی نیشاندەدات هەڵبەتە دوای بەدەستهێنانی کۆمەڵە سازشێك لەلایەن ویلایەتە یەکگرتوەکانەوە. لەکاتێکدا دەکرێت بوترێت سزاکان زیانێکی گەورە بە ویلایەتە یەکگرتوەکان و ئێران دەگەیەنێت، چین هەتا ئێستا توانیویەتی سودی لێوەربگرێت لە مامەڵەکردنی لەگەڵ هەردوولادا، لەماوەی دوو دەیەی رابردودا توانیویەتی بە کارامەییەوە یاریەکی دولایەنە بکات و خزمەتی بەرژەوەندیەکانی بکات.

چین پشتیوانی لە هەڵشکانی روبەڕوبوونەوە ناکات لەنێوان ویلایەتە یەکگرتوەکان و ئێراندا، چونکە دەبێتە هۆی ململانێیەکی درێژ یان جەنگ بەوپێیەش وڵاتێکە بەشێوەیەکی گەورە پشت بە سەرچاوەکانی وزە لە نەوت و گاز دەبەستێت لە ناوچەکەدا، ئەوا هەر ململانێیەکی سەربازی زیان بە بەرژەوەندیە نیشتمانیەکانی دەگەیەنێت. سەرکردە ئێرانیەکانیش باش دەزانن لە حاڵەتی روداني هەر روبەڕوبوونەوەیەکی سەربازی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا، ناتوانن پشت بەوە ببەستن، کە چین دێت بەهانایانەوە. چونکە هیچ پەیماننامەیەکی بەرگری یان هاوپەیمانی لەنێوان چین و ئێراندا بوونی نیە، هەروەك چۆن چین لە ئێستادا هیچ هێزێکی بڵاوەپێکراوی نیە لە ناوچەی کەنداوی عەرەبدا بۆ بەرگریکردن لە ئێران لە حاڵەتی روداني هەر روبەڕوبوونەوەیەکی سەربازیدا لەنێوان ویلایەتە یەکگرتوەکان و ئێران یان لەنێوان ئێران و ئیسرائیلدا. سەرەڕای ئەمەش، چین لە ئێستادا پشت بە هێزی دەریایی ئەمریکا دەبەستێت بۆ پاراستنی ئاسایشی رێڕەوە کەشتیوانیەکان بۆ گواستنەوەی نەوت لە کەنداوی عەرەبیەوە. پاشانیش، هەموو ئاماژەکان ئەوە دەگەیەنن کە چین زۆر دوودڵ دەبێت لەوەی خۆی پابەند بکات بە بەرگریکردن لە کۆماری ئیسلامی یان هەڵبژاردنی دانەپاڵ لایەنێك لە حاڵەتی تێوەگلانی ئێران لە هەر ململانێیەکی سەربازیدا. ئەمەش لەوانەیە بەشێوەیەکی هەندەکی راڤەی ئەوە بکات، کە بۆچی ئێران سیفەتی

چاودێری پێدراوە، نەك ئەندامێکی تەواو، لە ڕێکخراوی شەنگەهای بۆ هاریکاری. چونکە ئەندامێتی تەواو لەوانەیە چین پابەندبکات بەوەی بە هێزێکی گەورەترەوە بداتە پاڵ ئێران، ئەمەش ئەگەرێکە سەرکردە چینیەکان دەیانەوێت خۆیانی لێ لابدەن. دەرککردنی ئەم مەسەلەیەش لەلایەن سەرکردەکانی ئێرانەوە ڕەنگە هەروەها راڤەی ئەوە بکات، بۆچی بە وریاییەوە جوڵە و هەڵسوکەوت دەکەن سەبارەت بە ڕوبەڕوبوونەوەی ئەتۆمی، بۆ ئەوەی هێڵە سورەکانی ئەمریکا نەبەزێنن.

وێڕای ئەمەش، لە چەند مەسەلەیەکی گرنگدا جیاوازی لەنێوان بەرژەوەندیەکانی چین و بەرژەوەندیەکانی ئێراندا هەیە. زۆرێك لە توێژەران پێیان وایە چین هێزێکە پشتیوانی لە هێشتنەوە و پارێزگاریکردن لەم ڕەوشەی ئێستا دەکات، چونکە شۆڕشی چینی کۆتاییهات، چیدی چین وەك دەوڵەتێکی شۆرشگێڕی هەڵسوکەوت ناکات کە بایەخ بە هەناردەکردنی سۆسیالیزم بدات، بەڵکو دروشمی ئێستای بریتییە لە پێدانی ئەولەویەت بە بازرگانی، ڕێزگرتن لە سەروەری وڵاتانی تر، دەستوەرنەدان و خراپ مامەڵەنەکردن، لەگەڵ هیچ لایەنێك. هەڵکشانی چینیش لەسەر گۆڕەپانی جیهانی تاڕادەیەکی دور پەیوەستە بە تواناکانی ئەو وڵاتەوە بۆ گەیشتن بە بازاڕەکان و سەرمایە و تەکنەلۆژیا، کە ئابورییە سەرمایەداریەکان فەراهەمیدەکەن بە سەرکردایەتی ئەمریکا. لەبەرامبەریدا، ئێران بەدەست گۆشەگیرییەوە دەناڵێنێت و ملکەچی سزاگەلێکی سەختبۆتەوە، کە ئامانجی ئەوەیە لەڕوی ئابورییەوە بیخنکێنێت، هەروەها لە جەنگێکی ئابوریدایە، کە لەلایەن بەشێکی گەورەی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیەوە بەسەریدا سەپێنراوە. هەروەها کۆماری ئیسلامی دەستیگرتوە بە چەندین ڕوخساری ئایدیۆلۆژی میللیی شیعیەوە، کە شۆڕشی 1979 ئیلهام بەخشیەتی، ئەمەش بە ڕونی دەردەکەوێت لە پشتیوانیکردنی لە (حزبوڵلا)ی لوبنانی و بزوتنەوەی حەماسی فەلەستینی.

زۆرێك لە توێژەران جەخت لەوە دەکەنەوە هەڵکشانی چین

و فراوانبوونی هێزەکەی لە ئاستی جیهانیدا، وەك پێویست نابێتە هۆی هەڵگیرسانی جەنگ و ململانێ لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا. بەڵکو بەپێچەوانەی ئەمەوە، فراوانبوونی پەیوەندیە ئابوریەکان لەنێوان هەردوو وڵاتدا، ئەو راستیەی ئەمریکا گەورەترین بازاڕی هەناردەی بەرهەمەکانی چینە لە جیهاندا و چین خاوەن سەنەدەکانی خەزێنەی ئەمریکیە، کە بەهاکەی دەگاتە 1.3 ترلیۆن دۆلار، جۆرێك لە پشتپێبەستنی هاوبەرامبەر دەسەپێنێت، کە لەوانەیە ببێتە ئەگەری هەڵگیرسانی جەنگ لەنێوان هەردوو وڵاتدا مەسەلەیەکی دور بێت. بەهای بازرگانی دوو لایەنەی نێوان چین و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا زۆر گەورەترە لە قەبارەی بازرگانی نێوان چین و ئێران. پاشانیش، ویلایەتە یەکگرتوەکان بەوپێیەی هاوردەکارێکی سەرەکی وزەیە و کورتهێنانێکی نیشتمانی هەیە بڕەکەی 16 تریلیۆن دۆلارە، سود لە وەبەرهێنانە چینیەکان وەردەگرێت لە کەرتی نەوت و گاز لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و شوێنانی تردا، کە زۆرێك لە وزە فەراهەمدەکات لە بازاڕی جیهانیدا، پاشانیش رێگری لە فشاری هەڵکشانی دەگرێت لەسەر نرخەکان. سەرەڕای ئەوەی هەردوو وڵات لەسەر ئاستی سیاسی هەمیشە کۆك نین، ئەوا هەردوکیان بایەخ بە پارێزگاریکردن لە سەقامگیری سیاسی دەدەن لە ناوچەکەدا، چونکە شڵەژانە سیاسیەکان زۆر جار دەگۆڕێن بۆ زیانگەلێك لە وەبەرهێنانەکان و بەرزبوونەوە لە نرخی وزەدا، ئەمەش دەرەنجامێکن وڵاتان دەیانەوێت خۆیانی لێ لابدەن. لە بەرامبەریشدا، ئێران لە ئێستادا هیچ پەیوەندیەکی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا نییە، پەیوەندیەکانیشی لەگەڵ هاوپەیمانەکانی ویلایەتە یەکگرتوەکانیشدا باش نیە، هاوکات لەژێر کۆمەڵە سزاکدایە لەلایەن ویلایەتە یەکگرتوەکان/یەکێتی ئەوروپا/ نەتەوە یەکگرتوەکانەوە بەسەریدا سەپێنراوە. پاشانیش، ئێران لەسەر ئاستی جیهاندا دابڕکراوە، لە ناوچەیەکیشدایە، دوژمنەکانی زۆرترن لە دۆستەکانی. بەڵام چین ژمارەیەکی زۆر کارتی بە دەستەوەیە

دەتوانێت لە پەیوەندیە دوو قوڵیەکانیدا لەگەڵ ئێران بەکاریانبهێنێت.

وێڕای بوونی جیاوازیش لەنێوان چین و ئێران لەڕوی هێزی ئابوری و سیاسی و ئەو مەوجوداتانەوە، کە هەریەکەیان هەیانە و بوونی هەندێك شڵەژان لە پەیوەندیە دووقوڵیەکانی نێوانیاندا، ئەوا هاریکاری و فراوانکردنی پەیوەندیەکان لەنێوان هەردوو وڵاتدا سودیان زیاتر دەبێت بۆ هەردوولایان لەچاو تێچوونەکاندا. سەبارەت بە ئێران، چین بریتییە لە یەکەم هاوبەشی بازرگانی و بەکاربەری سەرەکی لە جیهاندا لە بەرهەمێنانی وزەدا، هەروەها چین ئەوەی کە ئێران پێویستی پێی بێت لە چەك و تەکنەلۆژیا و وەبەرهێنانەکان پێیدەدات. هەروەها ئەندامێتی چین لە ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی و هەبوونی مافی ڤیتۆ تێیدا، هەروەها ئەندامێتی لە ئەنجومەنی پاراستنی ئاژانسی نێودەوڵەتی بۆ وزەی ئەتۆمی بایەخەکەی زیاتردەکات وەك هاوبەشێك. پاشانیش چین رۆڵێکی هەرە گرنگ دەگێڕێت لە ئاسایشی ئابوری و نەتەوەیی ئێراندا. سەبارەت بە چینیش، ئێران وڵاتێکە بەرێژەی 10% هاوردەی وزەی بۆ دابیندەکات، قەبارەی بازرگانی دووقۆڵی نێوان هەردوو وڵاتیش دەگاتە 45 ملیار دۆلار، پێشبینیشدەکرێت بە هاتنی ساڵی 2016 گەشەبکات بۆ 100 ملیار دۆلار. ئەمەش وا لە ئێران دەکات ببێتە یەکێك لە دیارترین هاوبەشە بازرگانیەکانی چین لە نێوان وڵاتانی تازە گەشەسەندودا. بەوپێیەش کە چین بەکاربەری یەکەمی وزەیە لە جیهاندا، ئەوا ئاسایشی نەتەوەیی بەشێوەیەکی توندوتۆڵ پەیوەست دەبێت بە ئاسایشی وزەوە. لێرەدا ئێران رۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە حساباتە سیاسیەکانی چیندا سەبارەت بە بەرژەوەندیە نەتەوەییە زیندوەکانی، ئەمەش وا لە ئێران دەکات بازاڕێکی قازانجبەخش بێت بۆ وەبەرهێنانەکان و شمەك و خزمەتگوزاریە چینییەکان، هەروەها بایەخێکی زۆری هەیە بۆ هەڵکشانی چین لە جیهاندا. سەرکردایەتی چینیش بەرزخوازی ئەوەی هەیە پارێزگاری لە پەیوەندیەکی درێژخایەن بکات لەگەڵ ئێراندا، ئەمەش وای لێدەکات بەردەوامبێت

لەسەر سیاسەتی هاوسەنگیکردن لەنێوان واشنتۆن و تاراندا، کە هەتا ئێستا بەشێوەیەکی باش خزمەتی بەرژەوەندیەکانی کردوە.

ئەگەر ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاو یەکێتی ئەوروپا توانیان لەماوەی سەرۆکایەتی حەسەن رۆحانیدا بگەنە رێککەوتن لەگەڵ ئێراندا لەبارەی قەیرانی ئەتۆمیەوە، بەدیهاتنی کرانەوە لە پەیوەندیەکانی ئەمریکا-ئێران ببێتە هۆی لابردنی سزاکان بەشێوەیەکی هەندەکی یان هەمەکی، ئەوا پشت پێبەستنی ئێستای تاران بە چین لەوانەیە کەمببێتەوە. ئەگەریش ئەم سیناریۆیە بەدیهات، ئەوا شێوازی پەیوەندیەکان لەنێوان ئێران و چیندا لەوانەیە خاوبوونەوە بەخۆوە ببینێت، ئێران هەوڵدەدات پەیوەندیەکانی فرەجۆر بکات و ژمارەی هاوبەشەکانی زیادبکات وەك ئەوەی چین کردی. بەڵام ئەگەر ئەم سیناریۆیە بەدینەهات، ئەوا پێشبینیدەکرێت پەیوەندیەکانی نێوان ئێران-چین لە فراوانبوونی بەردەوامدا بێت.

دەرەنجامەکان

پەیوەندیە مێژوییەکانی نێوان ئێران و چین دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەوتەمی زایینی، زۆرجاریش سەرکردایەتی هەردوو وڵات جەخت لە هەستی هاوبەش دەکەنەوە، بەوەی هەردوو وڵات قوربانی دەستی هێزە داگیرکەرە خۆرئاواییەکان بوون لە سەدەی بیستەمدا، هەروەها هاوبەشیان لە ناسنامەی ئاسیاییدا و پایەندبوونیان بە هاریکاری لەگەڵ گەلانی جیهانی سێیەم و وڵاتانی بێلایەن، وێڕای ویستەکانیان بۆ دۆزینەوەی جیهانێکی فرە جەمسەر، ئەوەش لەپێناو هێنانەگۆڕی هەستێك بە بوونی پەیوەندیگەلێکی رۆشنبیری و سیاسی لەنێوان هەردوو وڵاتدا. بەڵام پەیوەندیەکانی ئەم دواییەی نێوان هەردوو وڵات دەگەڕێتەوە بۆ حساباتەکانی بەرژەوەندیە ئابوری سیاسیە هاوبەرامبەرەکان.

دوای سەپاندنی سزا ئەمریکیە/ئەوروپیە/نێودەوڵەتیەکان بەسەر ئێراندا، کیشوەری ئاسیا، لەسەرو هەمووشیانەوە چین، بوونە دەماری

ژیانی کۆماری ئیسلامی ئێرانی، کە زیاتر لە نیوەی هەناردەکانی لە وزە دەنارد بۆ ئاسیا، ئەمەش جەخت لە «ستراتیژیەتی چوون بەرەو خۆرهەڵات» دەکاتەوە، کە ئێران پەیڕەویکردوە. بەمشێوەیە، لەم ژینگە سیاسیە دوژمنکاری و فشارە بەردەوامانەدا، چین بووە گرنگترین وڵات لە جیهاندا سەبارەت بە ئاسایشی ئابوری و سەربازی و نەتەوەیی ئێران.

بەڵام پەیوەندی لەنێوان ئێران و چیندا پەیوەندیەکی هاوتایی نیە. چونکە چین لەبارەی ئابوریەوە زۆر باڵاترە لە ئێران، خاوەن هێزێکی ئابوری و پێشکەوتنی تەکنەلۆژی و یەدەگی نەختیی بیانیە، کە دەگاتە نزیکەی سێ تریلۆن دۆلار. هەروەها پەکین خاوەن تواناگەلێکی سەربازی بەهێزترە، ئەندامی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیە و خاوەن مافی ڤیتۆیە تێیدا، هەروەها ئەندامە لە ئەنجومەنی پارێزگارانی ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆمیدا، ئەندامە لە رێکخراوی بازرگانی جیهانیدا، خاوەن پەیوەندیگەلێکی بازرگانی و سیاسی فراوانە بە ویلایەتە یەکگرتوەکان و هاوپەیمانەکانیەوە، پاشانیش خاوەن هێزێکی سیاسی زۆر گەورەیە. لە بەرامبەردا ئێران زۆرێك لەم توانایانەی نیە، روبەڕوبوونەوە ئەتۆمیەکانیشی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکان و هاوپەیمانەکانیدا لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی گۆشەگیریان کردوە. بەهۆی ئاستەنگە ئابوریەکانیش، کە روبەڕویان دەبێتەوە، گومان هەیە لە تواناکانی بۆ بەدیهێنانی بەرزخوازیەکانی لە باڵابوونی هەرێمییدا. ئێران لە زۆر بۆنەدا فراوانکردنی پەیوەندیە دوو قۆڵیە سیاسی و ستراتیژیەکانی خستۆتەڕو، بەڵام چین بەوە رازینەبووە. پەکین بایەخ بە پەیوەندیە بازرگانیەکان دەدات، زیاتر لە بایەخدان بە بەرپاکردنی هاوپەیمانێتیەکی ستراتیژی لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ئێراندا، کە رەنگە زیان بە پەیوەندیە سیاسیە هەرە گرنگترەکانی بگەیەنێت، کە دەیبەستنەوە بە خۆرئاواوە.

سـەرەڕای هاریکاری و بەیەکگەیشتنی بەرژەوەندیە ئابوری

و سیاسیەکانی نێوان هەردوو وڵات، وەك پێشتر باسمانکرد، ئەوا پەیوەندیەکانی نێوان ئێران-چین پشکی خۆیان هەیە لە شڵەژانەکان. چین دەرك بـەوە دەکـات تێکەڵ بە تـۆڕە داراییەکانی جیهانی سەرمایەداری و بازاڕ و تەکنەلۆژیاکانی بووە، کە ڕێگەیان خۆشکردوە بۆ ئەوەی لە گۆڕەپانی جیهانیدا بەدیار بکەوێت. پاشانیش بەردەوامی هەڵکشانی لە ئایندەدا پشت بە هاریکاری ئەو دەبەستێت لەگەڵ سیستم و ڕێکخراوە دارایی و سیاسیەکان، کە خۆرئاوا هەژمونی بەسەردا کردون، وەك بانکی نێودەوڵەتی، سندوقی نەختی نێودەوڵەتی، ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی، کە ویلایەتە یەکگرتوەکان ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت تێیدا. لەبەر ئەم هۆیانە، پێویستە لەسەر چین هاوسەنگی بکات لەنێوان پەیوەندیەکانی بە ئێران و پەیوەندیە دوو قوڵیە فراوانتر و گرنگترەکانی بە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە.

ئەمەش بە ڕونی لەو سیاسەتەدا دەرکەوێت، کە چین پەیڕەوی دەکات، بینیمان لە کۆتاییدا دەنگی ڕەزامەندی دا لەسەر سەپاندنی کۆمەڵەی چوارەم لە سزاکان بەسەر ئێراندا. واتە پشتبەستنی ئێران بە چین زۆر زیاترە لە پشتبەستی چین بە ئێران. چین هەمیشە دەتوانێت بڕی نەوت و گاز زیاد بکات، کە لە شانشینی عەرەبی سعودیە هاوردەی دەکات یان ئەنگۆلا بۆ قەرەبووکردنەوەی هەموو یان بەشێك لە هاوردەکانی وزە، کە لە ئێرانەوە دەستیدەکەوێت، کە دەگاتە 10% لە هاوردەکانی وزەی چینی. بەڵام ئێران بەهۆی ئەو سزایانەوە کە بەسەریدا سەپێنرا و کەرتی وزەی گرتەوە، لە ڕاستیشدا چین ئێستا گەورەترین بەکاربەری نەوتی ئێرانییە و یەکەم هاوبەشی بازرگانی ئێرانە لە جیهاندا و دووەم گەورەترین هەناردەکاری چەکە بۆی، وا دەکات پێویستی بە چین زۆر زیاتر بێت لە پێویستی چین بە ئێران. بەمشێوەیە ئەو پەیوەندیەی کە لە هەشتاکاندا دەستیپێکرد، وەك پەیوەندیەکی هاریکاری هاوبەرامبەر، گۆڕا بۆ پەیوەندیی پشتپێبەستنێکی ناهاوسەنگ. سەبارەت بە نەتەوەیەکی وەك ئێرانیش کە شانازی بەخۆیەوە دەکات و سورە لەسەر پارێزگاریکردن لە

سەروەری و سەربەخۆیی، بیرۆکەی ئەم پشتپێبەستنە نادروستە بە چین سەرچاوەی نیگەرانی و شڵەژانە.

چین بە چاوێکی دوربینانە سەیری پەیوەندیەکانی دەکات لەگەڵ ئێراندا بۆ مەودای درێژ، ئەو بۆ قۆناغی دوای بوون و ئامادەگی ئەمریکای هەژموندار دەڕوانێت لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، شیکارانی سیاسی پێیان وایە لەگەڵ خێرابوونی کەمبونەوەی قەڵەمڕەوی ئەمریکا لە ئایندەدا، ئەمریکا لە کۆتاییدا ناچاردەبێت هێزەکانی لە ناوچەکە بکشێنێتەوە، بەڵام ئێران دوای کشانەوەی ئەمریکا دەمێنێتەوە، چونکە یەکێکە لە شارستانیەتە کۆنەکان و هێزێکی هەرێمی دیارە. بەپێچەوانەی پەیوەندیەکانی روسیا-ئێرانەوە، کە مێژوەکەی پڕە لە جەنگ و ململانێ و نەبوونی متمانە، مێژوی پەیوەندیەکانی ئێران-چین هیچ ململانێیەکی تێدا نیە. ئەمەش یارمەتیدەردەبێت لە گەشەی پەیوەندیە دوو قۆڵیەکاندا، کە تا ئێستا خزمەتی هاوبەرامبەری پێشکەش بە هەردوو وڵات کردوە.

هەڵسەنگاندنی زانستی بۆ هەڵکشانی ئێستای چین و پێشبینیە ئایندەییەکان بۆ هێزە ئابوری و سیاسیەکەی دوو مەسەلەی تەواو جیاوازن، هەندێك لە توێژەران وەك (دیفی شامبو) پێیانوایە سەرەڕای ئەو پێشکەوتنە گەورەیەی، کە چین لە ماوەی سێ دەیەی ئەم دواییەدا بەدەستیهێناوە، بەڵام هەموو رەگەزەکانی هێزی نیە، وەك قەڵەمڕەوی سیاسی و ئاسایشی و رۆشنبیری جیهانی، کە بیکاتە هێزێکی مەزن وەك ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا. تا ئێستاش نەبۆتە «رکابەرێکی ستراتیژی باڵابوونی ئەمریکا» ئەمەش وا دەکات «هێزێکی هەندەکی» بێت. کەسانێکی تریش هەن، وەك (سوزان شیرك)، گومانیان هەیە لە توانای دەستەبژێری چینی لەوەی بتوانن پارێزگاری لە یەکگرتویی ناوخۆیی بکەن و لەگەڵ گۆڕاندا بسازێن و توانایەکی دامەزراوەیی و سیاسی پێویستیان هەبێت بۆ بەڕێوەبردنی هەڵکشانی چین بەشێوەیەکی جیهانی و کارا. لە کاتێکدا کەسانێکی تر هەن وەك (تیمۆپی بیردسۆن) بڕوایان وایە ئەوەی دەوترێت لەبارەی چینەوە

وەك هێزێکی مەزن زیادەڕۆیی زۆی تێدایە، چونکە چین ڕوبەڕوی کۆمەڵە تەحەدایەکی ناوخۆیی گەورە بۆتەوە، کە دەبنە ئاستەنگ لەبەردەم ئەوەی ببێتە هێزێکی مەزن، لەناویشیاندا پیربوونی دەستی کار، جیاکاری گەورە لەنێوان هەردوو ڕەگەز، بەرەو خراپ چوونی ژینگە، نەبوونی تۆڕێکی کارا بۆ ئاسایشی کۆمەڵایەتی، گەندەڵی سیاسی و بونیادێکی فەرمانڕەوایی چەقبەستو. هەروەها ئابوری چین هێشتا لە زۆر لایەنەوە کەم پشت بە تەکنەلۆژیا دەبەستێت و داهێنان تێیدا دەگمەنە. لەبەر هەموو ئەم هۆکارانە، چین لە ئایندەیەکی نزیکدا نابێتە تەحەدایەکی گەورە بۆ ڕۆڵی هەژمونداری ئەمریکا لە جیهاندا.

لەلایەکی ترەوە، توێژەرانێکی تر هەن پێیان وایە هەڵکشانی ئابوری چین لەم سێ دەیەی دواییدا تەنها دیاردەیەکی هەنوکەییە، ئەگەریش ئەم ئاڕاستەیە بەردەوامبوو، ئەوا چین جێگەی ویلایەتە یەکگرتوەکان دەگرێتەوە وەك گەورەترین ئابوری و گەورەترین دەوڵەت لە جیهاندا لەماوەی چوار دەیەی ئایندەدا، ئەمەش بە گریمانەی بەردەوامی ئەو ڕیتمی داکشانەی، کە ئابوری ئەمریکا بەخۆوە دەیبینێت. لەو توێژەرانەش (ئیڤان تسیلیچیڤ) دەڵێت جیهانی نوێی ئازا لەژێر سەرکردایەتی خۆرئاوادا نابێت، جیهانی ناخۆرئاوایی بەسەرکردایەتی چین، پێشەنگدەبێت لە گەشەی ئابوری جیهانیدا. هەروەك چۆن چین زۆر کاریگەر نەبووە بە قەیرانی دارایی لە هەردوو ساڵی 2008-2009، کە بەهۆیەوە کشانەوەیەکی خێرا لە ئابوریی خۆرئاوادا ڕویدا و هاوسەنگی جیهانی هێزی ئابوری بە بەرژەوەندی چین گەڕایەوە، ئەمڕۆش لە ڕوی پەیکەریی و ئابورییەوە لە زۆربـەی وڵاتانی خۆرئاوایی بەهێزترە. لەمڕۆ بەدواوە یەك وڵات حوکمی جیهان ناکات، چونکە هەڵشکانی چین ئاماژەیەکە بۆ سەرهەڵدانی جیهانێکی نوێی فرە جەمسەر. (فەرید زەکەریا) پێی وایە خێرایی هەڵکشانی چینی و قەبارەکەی لە ماوەی سێ دەیەی ڕابردودا، دەستکەوتێکی بێهاوتایە، ئەگەریشی زیاترە لە

ئایندەدا بەردەوامبێت. بە بۆچوونی زەکەریا، بەدیهێنانی ڕێژە 9%ی گەشەی ئابوری لە ماوەی 30 ساڵی ڕابردودا و توانای دەرهێنانی 40 ملیۆن لە هاوڵاتیەکانی لەناو بازنەی هەژاریی، شتێکە مێژو هاوشێوەی ئەمەی بەخۆوە نەبینیوە. لەماوەی سێ دەیەی ڕابردودا، چین توانی هەر هەشت ساڵ جارێك قەبارەی ئابوری دوو قات بکات و ناوەندی داهاتی هاوڵاتیەکانیشی بەڕادەی نزیکەی حەوت جار زیادیکردوە. ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت چین بە گەورەترین و خێراترین پڕۆسەی گۆڕاندا دەڕوات بەرەو هێزێکی جیهانی، کە مێژو بەخۆیەوە بینیبێتی، هەتا گەورەتر و خێراترە لە پرۆسەی گۆڕانی ویلایەتە یەکگرتوەکان بۆ هێزێکی جیهانی. (ڕوناڵد تامن) پێشبینیدەکات هەڵشکانی چین بەردەوامبێت و بە هاتنی ساڵی 2050 جێگەی ویلایەتە یەکگرتوەکان بگرێتەوە، وەك گەورەترین و بەهێزترین ئابوری لەجیهاندا، دەڵێت: بەپێچەوانەی ئەوەی رویدا لە ململانێی ئەمریکی-سۆڤیەتی، چین لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتدا بەسەر ویلایەتە یەکگرتوەکاندا باڵا دەبێت لە قەبارەی بەرهەمی ناوخۆیی تێکڕاییدا. ئەگەر ئەمەش رویـدا، ئەوا ئەگەری زۆرە هاوتایی و بەرابەریی ئابوریی چین، بە تەنیشت ژمارەی دانیشتوانە زەبەلاحەکەیەوە، ببنە هۆکاری باڵابوونێکی سەربازی. ئەگەریش گەشەی چین بەم شێوازەی ئێستای بەردەوام بێت، ئەوا لە بەشی کۆتایی سەدەی بیست و یەکدا دەبێتە دەوڵەتی یەکەم لە سیستمی جیهانیدا.

گومانی تێدا نیە سەرکردایەتی سیاسی لە تاران درك بەم گۆڕانە دەکات لە هێزی ئابوری و سیاسی جیهانیدا کە ئەگەری زۆرە ببێتە هۆی گۆڕان لە تەرازوی ئێستای هێزەکاندا. پاشانیش بڕیاری سەرکردە ئێرانیەکان سەبارەت بە فراوانکردنی پەیوەندیە دوو قۆڵیەکانیان بە چینەوە، نەك تەنها ئەو تەنگەبەریە ئابوری و سیاسیە دەیخوازێت، کە ئێستا روبــەڕوی ئێران بۆتەوە لەگەڵ ئەو بارە ناهەموارەشی تێیکەوتوە، بەڵکو هەروەها پێویستی ئامادەباشیش بۆ رودانی ئەم

ئەگەرە لە ئایندەدا. هەموو پێشبینیەکانیش ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە خواستی جیهانی لەسەر وزە بـەردەوام لە زیادبووندا دەبێت. بەپێی ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆمیش، لە ماوەی بیست و پێنج ساڵی ئایندەدا خواست لەسەر وزە، سێ هێندەی ئێستا زیاتر دەکات. چینیش بە تەنها خۆی بەرپرسیارە لە 30%ی ئەم زیادەیە، بە هاتنی ساڵی 2035، پێشبینیدەکرێت بەکاربردنی چین لە وزە بەبڕی 70% زیاتر بکات لەوەی ویلایەتە یەکگرتوەکان بەکاریدەبات. ئەگەریش ئەم پێشبینیانە راست دەرچوون، ئەوا قەبارەی بازرگانی وزە لەنێوان هەردوو وڵاتدا بەشێوەیەکی گەورە زیاددەکات، بایەخی ئێرانیش لە حساباتە چینیەکاندا سەبارەت بە ئاسایشی وزە زیاتر دەکات.

لەگەڵ بەردەوامی هەڵکشانی چین و نزیکبوونەوەی لە پێگەی هێز لە کۆمەڵگەی جیهانیدا، ئەوا هاوبەشی لەگەڵ ئێران بە بەشێکی پێویست دەزانێت لە ئامادەکردنی «ژینگە هەمەکیەکە» بۆ هەڵشکان و باڵابوونی. چین پێویستی بە زیادکردنی ژمارەی هاوپەیمانەکانیەتی، هەروەها وا بکرێت زۆرترین ژمارەی مومکین لە وڵاتان پەیوەندیەکانی لەگەڵدا فراوان بکەن. لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی دەوڵەمەند بە وزە و گرنگ لەڕوی ستراتیژیەوە، ئێران بە هێزێکی هەرێمی سەرەکی دادەنرێت، کە خاوەن دووەم گەورەترین یەدەگە لە وزە (نەوت و گاز پێکەوە) لە جیهاندا و دەتوانێت رۆڵێکی گرنگ بگێڕێت لە پشتیوانی هەڵشکانی چین لە جیهاندا. لەژێر رۆشنایی پەیوەندیە فرەکان کەوا کەڵکی هاوبەرامبەریان هەیە بۆ هەردوو وڵات، ئەگەر گۆڕانێکی ریشەیی لەو دوو وڵاتەدا رونەدات لەناویشیدا گۆڕانی رژێم، ئەوا ئەگەری زۆرە پەیوەندیە چینیە-ئێرانیەکان بەردەوامبن لە فراوانبوون لە ئایندەیەکی نزیکدا. کاریگەری ئەم پەیوەندیەش تەنها کورتنابێتەوە لە بەهێزکردنی پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو وڵات لە میانەی دەیەکانی ئایندەدا، بەڵکو هەروەها دەنگدانەوەیەکی سیاسی دەبێت لە ناوچەکە و دەرەوەیدا.

سەرچاوە:

توسع العلاقات الإيرانية-الصينية و ابعادها الاستراتيجية، منوشهر دوراج، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، طبعة الاولى 2015.

«چین» چی لە ڕێککەوتننامەی ئەتۆمی ئێران دەچنێتەوە؟

مایکل سینگ

ڕانانی: تارق ڕاشد علیان، توێژەری زانستە سیاسیەکان

وادیارە کاریگەرییەکانی ئەو ڕێککەوتننامە ئەتۆمیەی، کە بەم دواییە لە نێوان ئێران و کۆمەڵەی (5+1) ئیمزاکرا، تەنها کورتنابێتەوە لە لایەنە ئەمنییەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، بەڵکو درێژدەبێتەوە بۆ ئەوەی لایەنە ئابوریەکانیش بگرێتەوە، بەتایبەتی لەگەڵ بوونی هێزگەلێکی گەورەی وەك چین، کە ئارەزودەکات وەبەرهێنانەکانی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا فراوانبکات.

لەم چوارچێوەیدا، (مایکل سینگ) پسپۆڕ لە پەیماگانی واشنتۆن بۆ سیاسەتی خۆرهەڵاتی دوری ئەمریکی، لە شیکارێکیدا کە گۆڤاری «فۆرین ئەفیرز»ی ئەمریکی بڵاویکردۆتەوە، پێیوایە ئەو ڕێککەوتنە گەورەترین کاریگەری و ڕەنگدانەوەی لەسەر چین دەبێت، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە چین و ئێران لە دێر زەمانەوە پەیوەندیگەلێکی جێگیر بەیەکیانەوە دەبەستێتەوە، ئەو جۆرە گرفتە سیاسیانە لەخۆناگرێت، ئەو پەیوەندیانە ئاڵۆزدەکات، کە هەن لەنێوان ئێران، روسیا، شانشینی یەکگرتو و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا.

پەیوەندیگەلێکی کۆن و درێژبۆوە

سینگ ئاماژە بۆ ئەوە دەکات پەیوەندیە نوێکانی چین و ئێران دەکەوێتە پێش هەڵبژاردنەوەی «ریچارد نیکسۆن» بە سەرۆکی ئەمریکا، هەروەك چۆن چین بۆتە هاوبەشێکی ئاسایشی گرنگ بۆ تاران، بەتایبەتی لەسەر ئاستی پێدانی چەك و پێکهاتە بنچینەییە

ئەتۆمیەکان. هەروەها رونیدەکاتەوە، بەهۆی پەیوەندیە توندوتۆڵە مێژوییەکانی نێوان هەردوو وڵات، گومان و دوودڵی هەردوکیان بەرامبەر ویلایەتە یەکگرتوەکان، زۆرێك لە ئەکادیمیە چینیەکان پێشبنیانکرد پەکین رۆڵێکی خراپ لە گفتوگۆکاندا بگێڕێت، بەڵام بە شایەتیدانی هەموو لایەک، بەشداریکردنی چین بونیادنەرانە بوو.

بەڵکو شیاوترە بڵێین چین ئارەزوی ئەوەی دەکرد دەرەنجامێکی دیبلۆماسی دیاریکراو فۆرمەلە بێت، بەبێ ئەو دوو دەرەنجامەی کە نەخوازراون، ئەوانیش بەرپابوونی جەنگێکی ئەمریکی-ئێرانی، کە ببێتە هۆی ئـەوەی هـاوردە نەوتیەکانی نـەوت لە کەنداوی عەرەبیدا بخاتە مەترسیەوە، یان رودانی نزیکبوونەوەیەکی ئەمریکی-ئێرانی، کە ببێتە هۆی ئەوەی رێڕەوی ئاوی پڕبێت لە هاوبەشە ئەمریکیەکان. هەروەك چۆن چین، ئەویش وەك ئێران، هەوڵیدەدا بۆ هەڵوەشاندنەوەی سزا ئەمریکیەکان، کە هەڕەشەکانی لەم ساڵانەی دواییدا کورتنەبۆوە لەسەر هەناردەکارەکانی کەرەستەی ئەتۆمی و چەکی چینی، بەڵکو هەروەها ئەو دامەزراوانەشی گرتەوە کە بایەخێکی ستراتیژی هەرە گەورەیان هەیە، وەك بانکەکان و کەرتی نەوتی چینی.

بەپێی رای ئـەو پسپۆڕە لـە پەیمانگای واشـنـتـۆن، چین بەدرێژایی دانوستانە ئەتۆمیەکان سوربوو لەسەر پارێزگاریکردن لە پەیوەندیگەلێکی پتەو لەگەڵ ئێران لەناو کۆمەڵەی 5+1، ئەوەش بۆ ئەوەی ئەو وڵاتە لابدات لە کاریگەریەکانی سەپاندنی سزاکان، هەتا سەرەڕای دەنگدانی چین بۆ بەرژەوەندی ئەم بڕیارانە لە نەتەوە یەکگرتوەکان، بەشێوەیەك ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوان چین و ئێراندا لە سێ ملیار دۆلارەوە لەساڵی 2001 بەرزبۆوە بۆ زیاتر لە 50 ملیار دۆلار لەساڵی 2014، هەروەك چۆن هاوردەکانی نەوتی چینی لە ئێران لەنێوان ساڵانی 2014 و 2015 بەرزبۆوە بۆ بەرزترین ئاستەکان، ئەمەش دوای پاشەکشەیەکی کاتی لەنێوان ساڵانی 2012 و 2013.

پەیوەندیی ئاسایشیی چینی-ئێرانی:

پەیوەندیی ئاسایشیی چین-ئێرانی بە هەمانشێوە بەردەوامبوون لە فراوانبوون لە ماوەی دانوستانەکاندا هەتا زۆر لە سنوری هەناردەکانی کەرەستەی چەکی ئەتۆمی تێپەڕیانکرد، بەشێوەیەك راپۆرتەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن فرۆکە جەنگیە چینیەکان لەساڵی 2010دا لە ئێران سەرلەنوێ سوتەمەنیان تێکراوەتەوە، لە ساڵی 2014 هەروەها کەشتیە جەنگیە چینیەکان سەردانی بەندەر عەباسیان کردوە، کە ئەو دوو روداوە پێشتر نمونەیان نەبووە. سەرەڕای ئەمەش، چین بەلانی کەمەوە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، یارمەتی ئەجێندا هەرێمیەکانی ئێرانی داوە بە بەکارهێنانی مافی ڤیتۆ لە دژی چەندین بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لەبارەی سوریاوە.

بە بۆچونی سینگ، ئەم رێککەوتننامە ئەتۆمیە رێگە بە پەیوەندیە بەهێزەکانی چین- ئێران دەدات، بەبێ هیچ کۆت و ئاستەنگێك فراوانبن، بەشێوەیەك سزا ئەمریکی و ئەوروپی و نێودەوڵەتیە پەیوەندیدارەکان، کە پەیوەندیان بە چالاکیە ئەتۆمیەکانی ئێرانەوە هەیە لادەبرێن، لەناویشیاندا ئەو سزایانەی، کە لە دەرەوەی سنوری هەرێمیەکانەوە بەرکارن و لە واقیعدا بەئامانجگرتنی قەوارە چینیەکان، یان هەڵپەساردنی بوو، هەروەها دەبێتە هۆی رێگەدان بە هەناردە ئەتۆمیەکان کە لەژێر چاودێریدان، بەڵکو کۆتایی بەو کۆتانە دەهێنرێت، کە سەپێنراون سەبارەت بە پێدانی چەك و تەکنەلۆژیای موشەکی، پاش پێنج ساڵی تر سەبارەت بە یەکەمیان، و دوای هەشت ساڵی تر سەبارەت بە دووەمیان. هاوکات ئێران بەدوای هاوبەشە نێودەوڵەتیەکاندا دەگەڕێت بۆ یارمەتیدانی و بۆ ئەوەی ئەم رێککەوتنە بۆ سودی خۆی بەکاربهێنێت و قەڵەمڕەویەکی ئابوری و دیبلۆماسی گەورەتر بۆ خۆی لە ناوچەکەدا و لە پانتاییەکی فراواتردا بۆ خۆی دەستەبەربکات.

سەبارەت بە سەرۆکی چین: (شی جین بینگ)، ئەم رێککەوتنە لەگەڵ ئێران لەم کاتەدا لەوە باشتر فەراهەمنابێت، دەستپێشخەرییەکانی ئەو

کە ناونیشانی (یەك پشتێنە و یەك ڕێگە)ی هەڵگرتوە، وێنای بونیادنانی زنجیرەیەك لە ئەڵقەکانی پەیوەستکردن دەکات لە بوارەکانی وزە و ژێرخان و کەشتیوانی، کە لە خۆرهەڵاتی ئاسیاوە درێژدەبێتەوە بۆ ئەوروپا بەناو خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەڕاستدا. پێگەی ئێرانیش لە یەکگرتنەوەی ڕێگاکانی ئەو ناوچانەدا وایلێدەکەن بەشداریکردنی لە دەستپێشخەریەکەدا گرنگبێت بۆ پەکین.

پێداویستیە وەبەرهێنانیەکانی ئێران:

لەلایەن خۆیەوە تاران، بەپێچەوانەی وڵاتانی عەرەبیەوە، کەوا گومان و دودڵی خۆیان نیشاندا لەم دەستپێشخەریە چینیە، ئێران دڵگەرمی و پەرۆشی خۆی نیشاندا بۆ پلانی «یەك پشتێنە و یەك ڕێگا». هەروەك چۆن ئیدارەی ئۆباما هەوڵیدا ئەوە ڕونبکاتەوە، کە پێداویستیە وەبەرهێنانیە خۆجێییەکانی ئێران دەگەنە 500 ملیار دۆلار، ئەمەش بڕێکی زۆر زیاترە لەو پارە بلۆککراوانەی، لەنێوان 100 بۆ 150 ملیار دۆلاردان، کە ئەگەری هەیەلە ڕێککەوتننامە ئەتۆمیەکە جێبەجێبکرێت ئێران دەستیدەکەوێتەوە، بەپێی ئەلفۆرین ئەفیرز.

ئەو شتەی بێدەنگی لەبارەوە کراوە لێرەدا، ئەوەیە کە بەهای ئەو پارانە لەکوێوە دێن؟ پەکین بەم دواییانە بەڵێنی وەبەرهێنانی 46 ملیار دۆلاری دا لە «ڕێرەوێکی ئابوری» لە پاکستان، دەیان ملیار دۆلار بۆ پارەدارکردنی بانکی ئاسیایی بۆ وەبەرهێنان لە ژێرخانی ئابوریدا، خۆشحاڵدەبێت بە پشکێك لەو پارانەدا بەشداریبکات. جێگری وەزیری ئێرانیش ساڵی ڕابردو ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، کە چین بەڵێنیداوە وەبەرهێنانەکانی لە ژێرخانی ئابوری ئێراندا وەبەربهێنێت.

بڕێکی گەورەش لەو وەبەرهێنانە ئایندەییە کە چین پێشکەشیدەکات تەرخاندەکرێت بۆ کەرتی وزە لە ئێراندا. پێش سەپاندنی کۆتەکانیش بەسەر هەناردەکانی نەوتی ئێراندا، ئێران سێهەم گەورەترین هەناردەکاری نەوتی خاو بوو بۆ چین، بەڵام لە ساڵی 2014، ئێران کشایەوە بۆ پلەی شەشەم.

هەتا لەگەڵ لابردنی سزاکانیشدا، ئەوا پەکین دوودڵدەبێت لە زیادکردنی ڕێژەی هاوردە نەوتیەکانی لە ئێران لەترسی ئەوەی ئەمە ببێتە هۆی پشتپێبەستنێکی زیاتر لەوەی، کە پێویستە بخرێتەسەر یەك سەرچاوە. لەگەڵ ئەوەشدا، وەبەرهێنانەکانی چین لە چالاکیەکانی پێشودا بۆ بەرهەمهێنان لە کەرتی نەوتی ئێرانیدا لەوانەیە زیاتربن بۆ بەهێزکردنی ئاسایشی وزەی چینی، رونیشیدەکاتەوە ئێران تاکە وڵاتێکە پێگەکەی ڕێگەدەدات بە راکێشانی هێڵی بۆری وشکانی بۆ گەیشتن بە کەنداوی عەرەبی دەوڵەمەند بە نەوت، پاشانیش پەکین بەهۆی ئەمەوە لەهەر مەترسییەك دوردەکەوێتەوە سەبارەت بە هەر پەکەوتنێك یان ئاڵۆزیەك کە لە گەروە دەرياييەکانی هورمز و مەلەقادا لە ئایندە روبدەن.

سینگ ئەوەشی رونـکـردەوە، کە هێندەی ئـەوەی دەکرێت هاریکاری ئابوری چین-ئێرانی سود لە رێککەوتننامەی ئەتۆمی وەربگرن، ئەوا ئیمکانیاتی گەشەکردن لە پەیوەندیە ستراتیژیەکاندا رەنگە گەورەتربن، ئەمەش وەك ئاماژەیەك بەوەی، کە ئێران بۆ روبەڕوبوونەوەی قەیرانە هەرێمیە سەختەکان و لە چوارچێوەی هەوڵدانی بۆ فراوانکردنی قەڵەمڕەوی هەرێمی، پێویستی بە هاوبەشە بەهێزە دەرەکیەکان دەبێت، ئەوانەش پاڵێوراون بۆ ئەمە روسیا و چینن، بەڵام توانای ئەمەی دووەمیان بۆ یارمەتیدان زۆر زیاترە لە توانای یەکەم.

مسۆگەرکردنی بەرژەوەندیەکانی چین:

وەك بەڵگەنامەیەکی سەربازی، کە بەم دواییە بڵاوکرایەوە رونیدەکاتەوە، چین هەوڵدەدات توانای هێزەکانی فراوانبکات بۆ «مسۆگەرکردنی بەرژەوەندیەکانی چین لەدەرەوە»، کە ئەمەش لە بەشداریکردنی کەشتیە جەنگیەکانی چیندا بەدیارکەوت لە ئەرکەکانی بنبڕکردنی چەتەیی لە ناوچەکەدا و هەستانی هێزی دەریایی سوپای ئازادکردنی میللی، بە دورخستنەوەی هـەزاران هاوڵاتی چینی لە

لیبیا لە ساڵی 2011، ئەمەش یەکەم پرۆسەی لەو جۆرە بوو، کە چین پێیهەستێت- وێڕای پلانی پەکین بۆ بونیادنانی دامەزراوەیەکی دەریایی لە جیبۆتی.

سینگ دەڵێت: لە سایەی هەوڵەکانی چین بۆ فراوانکردنی هێزەکانی و قەڵەمڕەویی، دەبینین ئێران هاوبەشێکی لۆژیکیە، تاکە دەوڵەتێکی گەورەی بەهێزە لە ناوچەکەدا، کە هاوپەیمانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا نەبێت، کە دەڕوانێت بەسەر ڕێگای وشکانی و دەریاییدا و بایەخێکی ئۆرگانی هەیە بۆ پەکین. پاشانیش سەیر نیە، کە وەزیـری بەرگری چینی بە ئاشکرا لە ئۆکتۆبەری 2014 ڕاگەیاند چین ئارەزودەکات پەیوەندییە سەربازیەکانی لەگەڵ ئێراندا بەهێزبکات (ئەمەش ئەو هەستەیە، کە ئێرانیش بەهەمانشێوە گوزارشتی لێکرد لەکاتی بانگهێشتکردنی چینەوە بۆ ئەوەی ئامادەیی دەریایی لە ئێراندا هەبێت)، گەورەترین بەرپرسی چینیش لەبواری بنبڕکردنی تیرۆردا بەم دواییە سەردانی ئێرانی کرد بۆ فراوانکردنی هاریکاریەکانی لەگەڵ ئەو وڵاتەدا لە دژی توندڕەوەکان.

واشنتۆن و لێکنزیکبوونەوەی چینی – ئێرانی:

بەپێی شیکاری فۆرین ئافیرۆز، دەکرێت ئەو گەشەیەی، کە پەیوەندی ئابوریی و ئاسایشیی چینی و ئێرانیی بەخۆوە دەیبینێت بنە مایەی تەحەدی و روبەڕوبوونەوەیەك بە نسبەت ویلایەتە یەکگرتوەکانەوە، رونیشکردەوە چین و ئێران پابەندن بە هەڵوەشاندنەوەی ئەو سیستمە نێودەوڵەتیەی ئێستا کە ویلایەتە یەکگرتوەکان رابەرایەتیدەکات، ئاماژەشدەکات بە بونیادنانی دامـەزراوە ئاسایشی و ئابوری و هەرێمایەتیەکان، کە دەکرێت رکابەری لەگەڵ دامـەزراوە ئاسایشی و ئابوریەکاندا بکەن، کە واشنتۆن و هاوپەیمانەکانی هەژمونیان بەسەریدا هەیە. هەروەك

چۆن ئێران بەراشکاوی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا روبـەڕوی دەسەڵاتی ئەنجومەنی ئاسایش و هەڵکوتانەکانی ئەمریکا بۆوە. وێڕای ئەمەش هەردوو وڵات هاوپەیمانێتی و بەرژەوەندیان لەگەڵ روسیادا هەیە، کە ئەویش وەك ئەمان رکابەری لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا دەکات.

بە بۆچوونی سینگ، یارمەتیەکانی چین بۆ ئێران دەکرێت پێگەیەکی ستراتیژی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا ببەخشنە چین، ئەمەش وەك روبەڕوبوونەوەی ئەگەری هەر فراوانخوازیەکی زیاتری ئەمریکا لەناوچەکەدا.

لەکاتێکدا بەرپاکردنی هاوپەیمانێتییەکی گشتگیرتر لەگەڵ ئێراندا، دەکـرێـت ئەمەش بەهەمانشێوە کۆمەڵە گرفتێکی لێبکەوێتەوە، ئەمەش بەپێی وتەی سینگ. ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات، کە مامەڵەکردن لەگەڵ ئێراندا زەحمەتە، تەنانەت بەنسبەت ئەو وڵاتانەشەوە کە زۆر لە چاودێران پێیان وایە بەرژەوەندیگەلێکی هاوبەش پێکەوە کۆیان دەکـاتـەوە. ئەو پسپۆڕەی پەیمانگای واشنتۆن لەم چێوەیەدا ئاماژە بەهەڵوەشاندنەوەی گرێبەستێك دەکات لەلایەن ئێرانەوە بە بەهای 2.5 ملیار دۆلار لەگەڵ کۆمپانیای پترۆڵی نیشتمانی چینیدا، هەتا لەکاتێکدا، کە دیبلۆماسیە ئێرانیەکان هانی فراوانکردنی پەیوەندیە ئابورییە چینی-ئێرانییان دەدا.

سینگ رونیکردەوە نمونەی ئەم جۆرە ئاستەنگانە لەگەڵ لابردنی سزاکاندا زیاددەکەن، هەروەها لەگەڵ فراوانبوونی ئەڵتەرناتیڤە فەراهەمبووەکان لای ئێران لەبارەی کۆمپانیا چینیەکانەوە، ئاماژەش بە بوونی ئاستەنگێکی تر دەکات لەبەردەم پەیوەندیە چینیە ئێرانییەکاندا، کە خۆی دەبینێتەوە لە پشتگیریکردنی ئێران لە گروپەکانی وەك بزوتنەوەی حەماس و بزوتنەوەی جیهادی ئیسلامی لە فەلەستین و بزوتنەوەی تاڵیبان، کە خودی پەکین لەوە دەترسێت ئەمانە ببنە مایەی هەڕەشە بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی.

ئایا دەکرێت شکست بەهەوڵەکانی چین بهێنرێت؟

شیکارەکەی ئەلفۆرین ئافیرز ئاماژەی بەوە کردوە، پتەوکردنی پەیوەندیەکان لەگەڵ ئێراندا دەکرێت شکست بە هەوڵ و کۆششەکانی چین بهێنێت بۆ فراوانکردنی هاوبەشییە ئابوریەکانی لەگەڵ وڵاتانی تر لە ناوچەکەدا، بەتایبەتی ئیسرائیل و وڵاتانی ئەنجومەنی هاریکاری کەنداو، کە ئێران وەك رکابەرێکی گەورەی خۆی دەیبینێتەوە. راستە ئێران هاوردەکەرێکی گرنگی نەوتە بۆ چین، بەڵام سعودیە بە گەورەترین هەناردەکاری نەوتی خاو دەمێنێتەوە بۆ چین. لەکاتێکیشدا کە ئەم وڵاتانە رکابەری دەکەن لەگەڵ ئێران لەسەر قەڵەمڕەوی هەرێمی، دەکرێت چین بکەوێتە ژێر فشارێکی زیاتر بۆ ئەوەی لایەنێك هەڵبژێرت کە لە ریزیدا بمێنێتەوە.

توێژەر ئاماژە بۆ ئەوە دەکات هاوپەیمانە ئەمریکیەکان لەناوچەکەدا، بەتایبەتی ئەو وڵاتانەی لەچوارچێوەی پلانی «یەك پشتێنە و یەك رێگا»دا چین بە هاوبەشی ئابوری خۆییان دەزانێت، دەتوانن یارمەتیدەربن لەوەی کار لە میتۆد و رێبازی چین بکەن، بەشێوەیەك چەندە هاوپەیمانێتی و بونیادی ئاسایشیی ئەمریکی لەناوچەکەدا بەهێزتربێت، هێندەش ئەگەرەکانی روبەڕوبوونەوە لەلایەن ئێران و چینەوە کەمتردەبێتەوە، هەروەها بەڕای سینگ چەندە بتوانرێت قەناعەت بە چین بکرێت، کە ئەمریکا زیاتر لە ئێران لەپێشتر و باشترە بۆ بەرژەوەندیەکانی ئەو، ئەوەندە باشترە.

سینگ لە کۆتایی شیکارەکەیدا جەخت لەوە دەکاتەوە پێویستە ویلایەتە یەکگرتوەکان کار بۆ دروستکردنی هاوسەنگییەك بکات لەنێوان تێچوونەکان و ئەو کەڵك و سودانەدا، کە لە ئاکامی رێککەوتنی ئەتۆمی ئێرانەوە دەیانچنێتەوە، لەگەڵ فەرامۆشنەکردنی ناوەڕۆکەکانی ئەم رێککەوتنە فراوانە، کە چێوەی گۆڕەپانەکانی جەنگ لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا تێدەپەڕێنێت.

سەرچاوە: جريدة الاهرام

http://www.siyassa.org.eg/NewsQ/6540.aspx

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ژ	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە [illegible]	ڕێباز مستەفا		2014
2	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
3	ئاشنابوون بە کیرکەگۆر	[illegible] مستەفا		2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
6	ئاشنابوون بە ئالان تورینگ	کۆمەڵێک نووسەر		2014
7	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
8	ئاشنابوون بە [illegible]	ڕێباز مستەفا		2014
9	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
10	ئاشنابوون بە ژان ژاک ڕۆسۆ	کۆمەڵێک نووسەر		2014
11	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
12	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
13	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆک	[illegible] جەمالی		2014
15	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
16	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
17	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
18	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
19	[illegible] و [illegible]	[illegible]		2014
20	ئاشنابوون بە کریشنا مورتی	کۆمەڵێک نووسەر		2014
21	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دی بۆڤوار	کۆمەڵێک نووسەر		2014

33	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وولف	لیلیان یوسف		2014
34	ئاشنابوون بە بیرۆکەی هاوچەرخی	کۆمەڵێک نووسەر		2014
35	ئاشنابوون بە فرۆید	کۆمەڵێک نووسەر		2014
36	مێژووی ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خەلیل		2015
37	کەژی سەوز	هاوار ئاسی زەنگنە	فازڵ حەسەن عەلا وەسیم	2014
38	سەفەران بۆ سەفەرەکانی	سەروان عەبدوڵڵا		2014
39	کەشکۆڵ	سابیر عەبدوڵڵا کەریم		2014
50	بەرلینیا	کۆمەڵێک نووسەر	پێشەوا فەتاح	2015
51	لە فەلسەفەوە بۆ کۆتایی	ئەنوەر حەسەن غەفوور مستەفا		2015
52	پرسیارەکانی فەلسەفەی سیاسی	ئەنوەر حەسەن (ئاوارە)		2015
53	گەشتێک بۆ ناوەندەکانی ستراتیژییەت	[illegible]	[illegible]	2015
54	فەلسەفە و دەسەڵات	کۆمەڵێک نووسەر		2015
55	کورتەی ئیسرائیل [illegible]	ماجید خەلیل		2015
56	[illegible]	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2015
57	ئاشنابوون بە بیرکاری	[illegible] حەسەن		2015
58	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر		2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نووسەر		2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نووسەر		2015
47	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
48	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵێک نووسەر		2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵێک نووسەر		2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵێک نووسەر		2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵێک نووسەر		2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵێک نووسەر		2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	[illegible]		2015
57	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
58	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
61	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible]		2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]		2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێک نووسەر		2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015

67	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵەی نووسەر	2015
68	ئاشنابوون بە [illegible] 3	[illegible]	2015
69	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
70	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
71	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
72	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
73	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵەی نووسەر	2015
74	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵەی نووسەر	2015
75	ئاشنابوون بە [illegible] 3	کۆمەڵەی نووسەر	2015
76	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
77	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
78	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
79	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
80	[illegible]	[illegible]	[illegible]
81	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2014
82	[illegible]	[illegible]	2014
83	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2014

[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە سپینۆزا	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible] - [illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە دریدا	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە لیوتار	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە لینین 1	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە لینین 2	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە ترۆتسکی	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە بێرتراند ڕاسڵ	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
100	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	[illegible]
101	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	[illegible]
102	[illegible]	[illegible]	[illegible]
103	[illegible]	[illegible]	[illegible]
104	[illegible]	[illegible]	[illegible]

2014	سۆران عەلی	[illegible]	105
2014	[illegible]	[illegible]	106
2014	سۆران عەلی	[illegible]	107
2014	سابیر عەبدوڵا کەریم	[illegible]	108
2014	[illegible]	[illegible]	109
2014	سابیر عەبدوڵا کەریم	[illegible]	110
2014	[illegible]	[illegible]	111
2014	[illegible]	[illegible]	112
2014	[illegible]	[illegible]	113
2013	[illegible]	[illegible]	114
2014	[illegible]	[illegible]	115
2014	[illegible]	[illegible]	116
2014	[illegible]	[illegible]	117

2014	[illegible]	[illegible]	118
2014	[illegible]	[illegible]	119
2014	[illegible]	[illegible]	120
2014	[illegible]	[illegible]	121
2014	[illegible]	[illegible]	122
2014	[illegible]	[illegible]	123
2014	[illegible]	[illegible]	124
2014	[illegible]	[illegible]	125
2014	[illegible]	[illegible]	126
2014	[illegible]	[illegible]	127
2014	[illegible]	[illegible]	128
2014	[illegible]	[illegible]	129
2014	[illegible]	[illegible]	130
2014	[illegible]	[illegible]	131
2014	[illegible]	[illegible]	132
2014	[illegible]	[illegible]	133
2014	[illegible]	[illegible]	134
2014	[illegible]	[illegible]	135

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاكاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	ماركس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوكراوەكانی كۆمەڵەی رەنجدەرانی كوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دكتۆر حەمید عەزیز	2016
141	ماركس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەكوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمكۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتوڵەیتوڵەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێكخراوە سیاسییەكان لە توركیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری كوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریاغەفوری	2016
151	هونەری شێوەكاری نوێ	رامیارمەحمود	2016
152	جیهانگیری لە روانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016
153	پاكستان، گۆڕانكارییەكان	بابان ئەنوەر	2017
154	پەیوەندییەكانی ئێرانو هندستان	ماجد خەلیل	2017